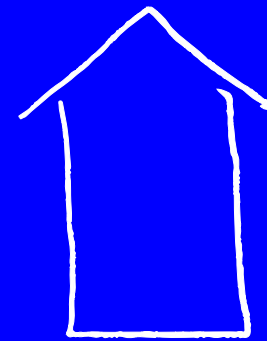
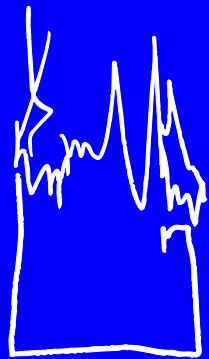

ΠΑΓΩΜΕΝΑΚΗ ΜΥΡΤΙΔΙΩΤΙΣΣΑ
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ |
ΔΗΜΗΤΡΑ ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΑ

**Η έννοια του καταφυγίου
στη σύγχρονη συνθήκη
εκτοπισμού**

Στους
περιπλανώμενους
αλήτες

Η έννοια του καταφυγίου στη σύγχρονη συνθήκη εκτοπισμού

ΠΑΓΩΜΕΝΑΚΗ ΜΥΡΤΙΔΙΩΤΙΣΣΑ

ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ
ΔΗΜΗΤΡΑ ΧΑΤΖΗΣΑΒΒΑ

A b s t r a c t

In the **contemporary condition** of fluidity and uncertainty and in an era of successive crises, economic, health, environmental and geopolitical, the relationship of the individual with space and place is becoming ephemeral. Stability is eroded, daily life becomes precarious, and **mobility** becomes dominant in all spheres of life. In particular, characteristic of the contemporary experience is a literal or even metaphorical **displacement** associated with the loss of place, security and sense of belonging. The individual seems to move constantly, between identities and conditions, becoming a nomad, a tourist, a refugee, a migrant. This research explores how this new condition redefines the notion of dwelling, framing **shelter** not merely as physical protection but as a crucial element for the construction of identity and spatial belonging. Through this study, new questions arise:
/What does shelter mean when place is no longer a given?
/How does one dwell in a world of constant displacement?

Keywords: shelter, displacement, nomadism, crises, spatial habitation, mobility, globalization, contemporary condition

Π ε ρ ί λ η ψ η

Στη **σύγχρονη συνθήκη** ρευστότητας και αβεβαιότητας και σε μια εποχή διαδοχικών κρίσεων, οικονομικής, υγειονομικής, περιβαλλοντικής και γεωπολιτικής, η σχέση του ατόμου με τον χώρο και τον τόπο μεταβάλλεται σε κάτι εφήμερο. Η σταθερότητα διαβρώνεται, η καθημερινότητα γίνεται επισφαλής και η **κινητικότητα** καθίσταται κυρίαρχη σε όλα τα πεδία της ζωής. Ειδικότερα, χαρακτηριστικό του σύγχρονου βιώματος είναι ένας κυριολεκτικός ή και μεταφορικός **εκτοπισμός** που συνδέεται με την απώλεια του τόπου, της ασφάλειας και της αίσθησης του ανήκειν. Το άτομο μοιάζει να μετακινείται διαρκώς, μεταξύ ταυτοτήτων και συνθηκών, μετατρέπεται σε νομά, τουρίστα, πρόσφυγα, μετανάστη. Η παρούσα εργασία εξετάζει τον τρόπο με τον οποίο αυτή η νέα συνθήκη επαναπροσδιορίζει την κατοίκηση, αναδεικνύοντας το **καταφύγιο** όχι μόνο ως φυσική προστασία αλλά και ως καθοριστικό παράγοντα διαμόρφωσης της ταυτότητας και του χωρικού ανήκειν. Μέσα από την έρευνα τίθενται τα ερωτήματα:
/Τι σημαίνει καταφύγιο όταν ο τόπος δεν είναι πια δεδομένος;
/Πώς κατοικεί κανείς σε έναν κόσμο διαρκούς εκτοπισμού;

Λέξεις Κλειδιά: καταφύγιο, εκτοπισμός, νομαδισμός, κρίσεις, χωρική κατοίκηση, κινητικότητα, παγκοσμιοποίηση, σύγχρονη συνθήκη

Περιεχόμενα

00
ΕΙΣΑΓΩΓΗ

01
ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΣΥΝΘΗΚΗ

0	Εισαγωγικά	20
1	Οικονομική Κρίση	23
1.1	Χωροχρονικές και Οικονομικές Μεταβολές	24
1.2	Οι Επιπτώσεις της Οικονομικής Κρίσης στον Χώρο και την Κοινωνία	26
2	Αστική Κρίση Αστική Διάχυση	27
2.1	Αστικές Μεταβολές Νέα αστικά τοπία	28
2.2	Αστική Ταυτότητα σε Κρίση Κοινωνικοί Αποκλεισμοί - Περιορισμοί	30
3	Κρίση Ψηφιοποίησης και Ρευστοποίησης του Χώρου	32
3.1	‘Η Κοινωνία των Δικτύων ‘Η Πόλη των Δικτύων’	33
3.2	Φαινόμενο Moebius	35
4	Υγειονομική Κρίση	37
4.1	Σώματα σε επαφή Σώματα σε απόσταση	38
4.2	Επιπτώσεις της Πανδημίας στην Κοινωνία και στο Δημόσιο Χώρο	40
5	Περιβαλλοντική Κρίση	42
5.1	Περιβαλλοντική αποσταθεροποίηση	43
5.2	Κλιματική μετανάστευση	44
5.3	Οικοκτονία (Ecocide) Γενοκτονία (Genocide)	45

6	Γεωπολιτική Κρίση	46
6.1	Αστικό τοπίο Πολεμικό τοπίο	47
6.2	Ο σύγχρονος πόλεμος στη ψηφιακή πραγματικότητα	48
6.3	Πολεμική διασπορά και το εδαφικό ανήκειν	49
7	Συμπερασματικά	50

02
ΕΚΤΟΠΙΣΜΟΣ
ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ
ΝΟΜΑΔΙΣΜΟΣ

0	Εισαγωγικά	54
1	Εκτοπισμός	55
1.1	Άμεσος - Βίαιος Εκτοπισμός	56
1.2	Σταδιακός - Μεταφορικός Εκτοπισμός	57
2	Κινητικότητα	58
3	Νομαδισμός	61
3.1	Η νομαδική σκέψη του Deleuze και Guattari	62
3.2	Το νομαδικό υποκείμενο Σύγχρονος νομάς	64
3.3	Εκούσιος νομαδισμός Τουρίστες (Tourists)	66
3.4	Ακούσιος νομαδισμός Περιπλανώμενοι Αλήτες (Vagabonds)	68
4	Συμπεράσματα	70

03
ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ

0	Εισαγωγικά	74
1	Το αρχετυπικό καταφύγιο	75
1.1	Η κατοίκηση ως υπαρξιακή συνθήκη	76
1.2	Η κατασκευή ως ενστικτώδης ανάγκη	78
1.3	Το ενσώματο καταφύγιο	80
1.4	Το καταφύγιο ως μηχανή επιβίωσης	82
2	Η Κατοικία ως καταφύγιο	84
2.1	Η κατοικία ως ψυχικό και βιωματικό καταφύγιο	85
2.2	Η κατοικία του ψηφιακού και μετανεωτερικού κόσμου	89
3	Η Πόλη ως καταφύγιο	90
3.1	Αστεγία Οι αθέατοι κάτοικοι της πόλης	91
3.2	Κοινότητες του κατακερματισμένου αστικού χώρου	92
4	Το φανταστικό καταφύγιο	96
4.1	Αντικείμενα ως φανταστικά καταφύγια	97
4.2	Ψηφιακά περιβάλλοντα ως εσωτερικοί τόποι	99
5	Συμπερασματικά	100

04
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ¹⁰³

05
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ¹⁰⁶

06
ΕΙΚΟΝΕΣ¹¹⁶

00

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τις τελευταίες δεκαετίες, η σχέση του ατόμου με τον χώρο και τον τόπο, έχουν δεχθεί σημαντικές μεταβολές. Σε μια κοινωνία διαρκούς κινητικότητας, άρσης των συνόρων και διαδοχικών κρίσεων σε παγκόσμια κλίμακα, η σταθερότητα στη σχέση του ατόμου με τον τόπο ρευστοποιείται. Η ψηφιοποίηση της καθημερινότητας, η οικονομική ανασφάλεια και η απειλή από φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές, θέτουν την ανάγκη για την αναζήτηση ενός καταφυγίου, υλικού, κοινωνικού, ψυχολογικού. Από την 11η Σεπτεμβρίου και την πτώση των Δίδυμων Πύργων, μέχρι την παγκόσμια οικονομική κρίση του 2008, τους πρόσφατους πολέμους, την κλιματική και υγειονομική κρίση, ο σύγχρονος άνθρωπος βιώνει έναν διαρκή εκτοπισμό, κυριολεκτικό ή μεταφορικό. Δεν μετακινείται μόνο για λόγους επιβίωσης, αλλά και επειδή αλλάζουν συνεχώς οι βασικοί χώροι και τα δεδομένα της ζωής του: κατοικία, εργασία, κοινωνικές δομές, όλα τείνουν να γίνουν εφήμερα. Σε αυτό το πλαίσιο, το καταφύγιο ξεπερνά την έννοια του απλού φυσικού ασύλου προστασίας, σε έναν κόσμο όπου ο εκτοπισμός γίνεται ολόένα και πιο διαδεδομένος.

Στόχος της έρευνας είναι η διερεύνηση και η κατανόηση της έννοιας του καταφυγίου σε μια εποχή κρίσεων και ψηφιοποίησης της συλλογικής και ατομικής ζωής, όπου η σχέση σώματος και χώρου αλλάζει ταχύτατα. Σε αυτή τη συνθήκη της διευρυμένης προσωρινής διαμονής, τίθεται το ερώτημα σχετικά με τη νέα σημασία της χωρικής ταυτότητας και του χωρικού ανήκειν, καθώς και της συμβολής του καταφυγίου σε αυτές.

Η έρευνα είναι κυρίως **βιβλιογραφική**, καθώς η εργασία αποτελεί μια **κριτική παρατήρηση** του σύγχρονου τρόπου κατοίκησης και της μεταβολής της σχέσης του ατόμου με τον χώρο σε κάτι ρευστό και προσωρινό. Ένα από τα εναρκτήρια θεωρητικά εργαλεία αποτέλεσαν οι σκέψεις του **Zygmunt Bauman** σχετικά με την ρευστότητα και την αβεβαιότητα που χαρακτηρίζει την παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, μια κοινωνία με έντονη κινητικότητα. Η σύγχρονη συνθήκη ορίζεται, ως μια εποχή όπου οι παραδοσιακοί δεσμοί με τον τόπο, την κοινωνία και την ταυτότητα διαταράσσονται, από την ταχύτητα των μεταβολών, που θέτει η παγκοσμιοποίηση. Σε αυτό το θεωρητικό πλαίσιο διατυπώθηκαν τα **βασικά ερωτήματα** της έρευνας:

/Τι σημαίνει καταφύγιο σε έναν κόσμο ρευστότητας;

/Πώς μεταβάλλεται η έννοια του καταφυγίου όταν το άτομο ζει υπό μια διαρκή συνθήκη επισφάλειας, χωρίς σταθερότητα στον χώρο και το έδαφος;

Η έρευνα δομείται σε τρία κεφάλαια:

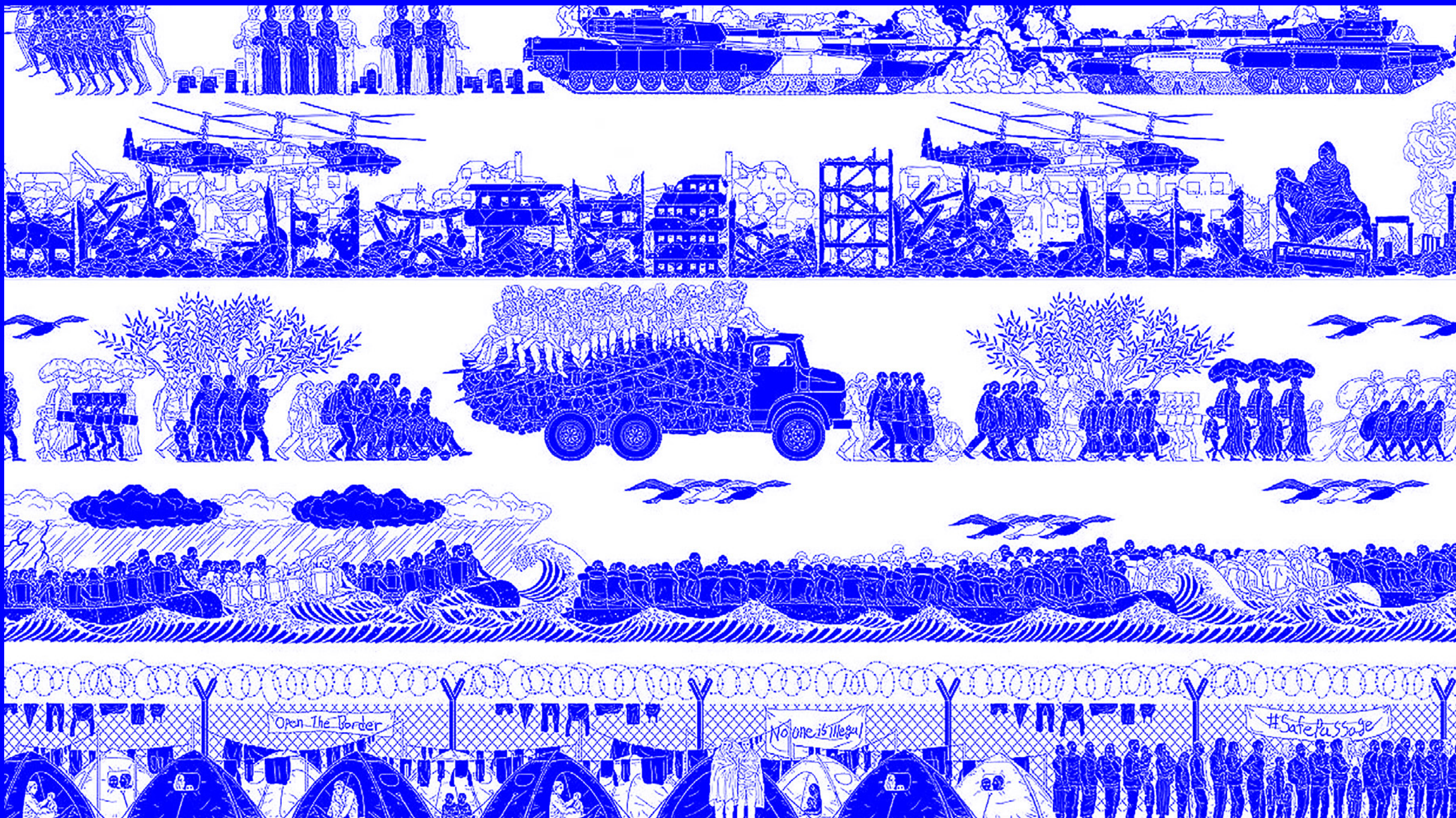
Τη **σύγχρονη συνθήκη**, τον **εκτοπισμό** και το **καταφύγιο**.

Το **πρώτο κεφάλαιο** θέτει το πλαίσιο της σύγχρονης συνθήκης, με αναφορά σε μια διαδοχή κρίσεων που χαρακτηρίζουν την παγκοσμιοποιημένη κοινωνία από τις αρχές του 21ου αιώνα έως σήμερα. Η οικονομική κρίση εμφανίζεται από τις αρχές του νέου αιώνα. Τράπεζες κατάσχουν σπίτια, ο πλούτος συγκεντρώνεται σε λίγα κέντρα και μεγάλα τμήματα του πληθυσμού μετακινούνται προς αυτά, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες ζωής. Η οικονομία γίνεται άυλη και αποδεδεσμένη από τα έθνη κράτη και διαχέεται σε στρατηγικές παγκόσμιες πόλεις. Αυτό οδηγεί στην αστική κρίση, καθώς η ραγδαία αστικοποίηση μετασχηματίζει τις πόλεις, προκαλώντας νέες κοινωνικές ανισότητες και φαινόμενα, όπως αυτό των αστέγων και τις gated communities. Έπειτα, έχουμε την ψηφιακή κρίση, τον τρόπο δηλαδή που μετασχηματίζει η ψηφιοποίηση των πάντων τις χωρικές και βιωματικές σταθερές, δημιουργώντας ένα διπλό πεδίο δράσης για το άτομο, τον φυσικό και τον ψηφιακό χώρο, θολώνοντας τα όρια μεταξύ ιδιωτικού και δημόσιου. Σε αυτό το πλαίσιο, η υγειονομική κρίση με τον Covid-19, ενισχύει τη ρευστότητα αυτών των ορίων, μεταφέροντας τις περισσότερες δραστηριότητες στον χώρο της κατοικίας και αλλάζοντας όλες τις κοινωνικές και χωρικές σχέσεις. Ακολουθεί η περιβαλλοντική κρίση, με την κλιματική αλλαγή και τις αυξανόμενες φυσικές καταστροφές, θέτοντας άμεσα την έννοια της κατοικίας σε κάτι επισφαλές και ασταθές. Τέλος, το κεφάλαιο κλείνει με τη γεωπολιτική κρίση, η οποία θέτει ζητήματα γύρω από την έννοια του συνόρου, αποδομώντας τον τόπο

και οδηγώντας στην κυριολεκτική απώλειας έννοιας του καταφυγίου ως χώρου προστασίας, κατοίκησης και ασφάλειας.

Το **δεύτερο κεφάλαιο** εστιάζει στον εκτοπισμό, την κινητικότητα και το νομαδισμό. Οι διαδοχικές κρίσεις μετατρέπουν την κατοίκηση σε μια ρευστή και αβέβαιη κατάσταση, όπου το άτομο βρίσκεται σε συνεχή κίνηση, άλλοτε εκούσια και άλλοτε ακούσια. Αναλύονται έννοιες όπως ο νομαδισμός και ο επαναπροσδιορισμός της ταυτότητας, ενώ διαχωρίζονται οι εκτοπισμένοι σε δύο κατηγορίες: εκείνοι που επιλέγουν να μετακινηθούν (εντός ενός καταναλωτικού ή ψηφιακού πλαισίου) και εκείνοι που εξαναγκάζονται (λόγω πολέμου, φτώχειας ή περιβαλλοντικών καταστροφών).

Το **τρίτο κεφάλαιο** επικεντρώνεται στην έννοια του καταφυγίου και πώς αυτή αλλάζει τελικά μέσα από την εμπειρία του εκτοπισμού. Αρχικά, αναλύεται η έννοια του αρχετυπικού καταφυγίου μέσα από φιλοσοφικές θεωρήσεις και έπειτα εξετάζεται πώς στη σύγχρονη εποχή η κατοικία εμφανίζεται ως η πιο κοντινή εκδοχή αυτού του αρχετύπου. Όταν η κατοικία παύει να είναι δεδομένη η πόλη είναι αυτή που καλείται να λειτουργήσει ως ευρύτερο καταφύγιο. Σε συνθήκες όμως συνεχούς εκτοπισμού και κινητικότητας το μόνο που απομένει είναι το φαντασιακό καταφύγιο, ένα καταφύγιο που μπορεί να φέρει κάποιος μαζί του. Η ενότητα αυτή διερευνά πώς επαναπροσδιορίζεται η έννοια της κατοίκησης σε έναν κόσμο όπου η ασφάλεια, η σταθερότητα και το ανήκειν τίθενται υπό συνεχή διαπραγμάτευση.

Ai Weiwei, Odyssey, 2016

01

ΣΥΓΧΡΟΝΗ
ΣΥΝΘΗΚΗ

Στο γύρισμα του νέου αιώνα εντοπίζεται μια σειρά διαδοχικών κρίσεων. Κρίση οικονομική, κρίση περιβαλλοντική, υγειονομική, πολεμικές συρράξεις. Συντίθεται ένας συνεχώς διευρυνόμενος κατάλογος, που ενισχύεται από την πολυπλοκότητα και τη διασυνδεσιμότητα της σύγχρονης κοινωνίας. Όπως επισημαίνουν οι Hwang και Lichtenthal (1999), οι κρίσεις αποτελούν αναπόσπαστο κομμάτι της σύγχρονης κοινωνίας. Μετά τη νύχτα της 9ης Νοεμβρίου του 1989, με την πτώση του τοίχους του Βερολίνου, σύμβολο του τέλους του ψυχρού πολέμου¹ ο κόσμος μπήκε σε μια νέα συνθήκη. Μια συνθήκη ρευστότητας και ενοποίησης, όπου η ροή των ατόμων, του κεφαλαίου και των πόρων γινόταν με ταχύτητα και χωρίς περιορισμούς, από τόπο σε τόπο, μεταβάλλοντας το σύγχρονο τρόπο ζωής σε όλα τα επίπεδα. Αρχίζει λοιπόν να διακρίνεται μία περίοδος οικονομικής, τεχνολογικής και ψηφιακής ευφορίας, κυρίως τη δεκαετία του 90 και τα πρώτα έτη στο πέραςμα του αιώνα.

¹Το 1975 στο Ελσίνκι στη διάσκεψη ΔΑΣΕ, το Ενιαίο Σοσιαλιστικό κόμμα της Γερμανίας (ΕΣΚΓ) συμφώνησε στην ελεύθερη μετακίνηση και κυκλοφορία, χωρίς όμως να το επιθυμεί πραγματικά. Ωστόσο, όλο και περισσότεροι πολίτες της Ανατολικής Γερμανίας αιτούσαν τη μόνιμη μετανάστευσή τους στην Δυτική Γερμανία. Παράλληλα, στη Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας τη δεκαετία του 1980, σχηματίστηκε ένα αντιπολιτευτικό κίνημα, όπου ασκούσε έντονη κριτική στις πολιτικές και κοινωνικές συνθήκες, καθώς υπήρχε οικονομική στασιμότητα και περιβαλλοντικές επιπτώσεις. Ανάλογες εξελίξεις έλαβαν χώρα και σε άλλα μέρη του Ανατολικού Μπλοκ, όπως για παράδειγμα στην Πολωνία με την ίδρυση της ανεξάρτητης συνδικαλιστικής κίνησης Solidarność. Μετά την αλλαγή της ηγεσίας της Σοβιετικής Ένωσης το 1985 και την εγκατάλειψη του δόγματος Μπρέζνιεφ το 1988, οι χώρες του Ανατολικού μπλοκ ήταν ελεύθερες να εφαρμόσουν δικές τους πολιτικές. Παρά την αντίσταση του ΕΣΚΓ στην πορεία μεταρρυθμίσεων, το μαζική μετανάστευση από το ανατολικό στο δυτικό Βερολίνο και το κίνημα διαμαρτυρίας, έφερε το τέλος της δικτατορίας το 1989, με την πτώση του Τείχους του Βερολίνου στις 9 Νοεμβρίου να σηματοδοτεί την οριστική κατάρρευση της Ανατολικής Γερμανίας.

πηγή: <https://www.stiftung-berliner-mauer.de/de/themen/die-berliner-mauer>

Όμως, **δύο σημαντικά γεγονότα** έρχονται να ανατρέψουν αυτή την ευημερία, τα οποία θα σηματοδοτήσουν την αρχή για μια διαδοχή κρίσεων, τις οποίες καλείται η κοινωνία να αντιμετωπίσει μέχρι και σήμερα.

Το **πρώτο** αναφέρεται στην τρομοκρατική επίθεση της **11ης Σεπτεμβρίου του 2001**². Με την κατάρρευση των δίδυμων πύργων, αναπτύσσεται κρίση επιτήρησης, καθώς με την πρόφαση των τρομοκρατικών επιθέσεων, νομιμοποιούνται αυστηρά μέτρα ασφαλείας που πολλές φορές καταπατούν την ιδιωτική και συλλογική ζωή των πολιτών.

²Οι επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου 2001 οργανώθηκαν από την Αλ Κάιντα υπό τον Οσάμα Μπιν Λάντεν, ο οποίος πίστευε ότι οι ΗΠΑ ήταν αδύναμες λόγω των προηγούμενων στρατιωτικών αποχωρήσεων. Ο βασικός σχεδιαστής, ο Khalid Sheikh Mohammed (KSM), πρότεινε το 1996 την ιδέα να χρησιμοποιηθούν αεροπειρατεία ως όπλα. Το σχέδιο περιελάμβανε παγκόσμιο συντονισμό, με συναντήσεις σχεδιασμού στη Μαλαισία, εκπαίδευση πτήσεων στις ΗΠΑ, οικονομική υποστήριξη από το Ντουμπάι και πράκτορες από διάφορες χώρες. Ο "πυρήνας του Αμβούργου", με επικεφαλής τον Mohammed Atta, έπαιξε καθοριστικό ρόλο. Οι αεροπειρατές, ως επί το πλείστον Σαουδάραβες υπήκοοι, προετοιμάζονταν εκτενώς στις ΗΠΑ, με τον Atta να επικοινωνεί την πρόοδο με κωδικοποιημένα μηνύματα. Στις 29 Αυγούστου 2001, ο Atta υπέδειξε την ημερομηνία της επίθεσης στις 11 Σεπτεμβρίου μέσω ενός κωδικοποιημένου αινίγματος. Οι επιθέσεις στόχευαν το Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου, το Πεντάγωνο και στόχευαν σε έναν τέταρτο στόχο, ο οποίος συνετρίβη στην Πενσυλβάνια μετά από παρέμβαση επιβατών. Το σχέδιο αποσκοπούσε στην πρόκληση μιας σημαντικής αμερικανικής αντίδρασης για την υποκίνηση αλλαγών καθεστώτων στη Μέση Ανατολή.

πηγή: <https://www.britannica.com/event/September-11-attacks>

Σε αυτό το πλαίσιο, ο ρόλος της αρχιτεκτονικής έχει λάβει ήδη διαφορετικό ρόλο. Μετατρέπεται σε εργαλείο προβολής του πολιτισμού και της εκάστοτε οικονομίας. Οι μητροπόλεις ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποια διαθέτει και θα αναδεικνύει τα σημαντικότερα και τα μεγαλύτερα κτήρια (Κωτσιόπουλος 2010: 51). Η πώση των δίδυμων πύργων, εξέφρασε αυτή τη μετάβαση. Τα κτήρια πλέον έχουν συμβολικό ρόλο. Η οικονομία δεν κινούνταν στο World Trade Center, αλλά είχε λάβει, άυλη υπόσταση. Όπως αναφέρει και Ignasi de Solà-Morales, 'η σημερινή εξουσία δεν διαμένει πλέον σε χώρους εγκλεισμού, ούτε σε ιεραρχημένα κέντρα, επινοεί νέους τρόπους επιτήρησης' (Ignasi de Solà-Morales στο Χατζηρσάββα 2023 : 176).

Το **δεύτερο** γεγονός αναφέρεται στην **παγκόσμια χρηματοπιστωτική κρίση το 2008** με την κατάρρευση της Lehman Brothers. Η άυλη μορφή του κεφαλαίου, έδωσε χώρο για την ανεξέλεγκτη κινητικότητα του, δημιουργώντας μια οικονομική φούσκα. Η μαζική λήψη ενυπόθηκων δανείων δίχως εξασφαλίσεις και χωρίς προοπτικές αποπληρωμής τους, φέρει στο προσκήνιο μια οικονομική ευφορία, βασισμένη σε μια φούσκα. Στις 15 Σεπτεμβρίου με την κήρυξη της πτώχευσης της Lehman Brothers δημιουργείται ένα κλίμα επισφάλειας σε παγκόσμιο επίπεδο, το οποίο αποτελεί την απαρχή για μια σειρά κρίσεων οι οποίες θα λάβουν χώρα τις πρώτες δύο δεκαετίες του 21ου αιώνα.

Αυτές οι κρίσεις έχουν δείξει ότι η παγκοσμιοποιη-
μένη φύση τους επηρεάζει άμεσα ή έμμεσα κάθε
άτομο. Από την τρομοκρατία και την οικονομική
αστάθεια μέχρι την επιτήρηση και την ψηφιακή
εποχή. Η ανάλυση των διαφορετικών περιπτώ-
σεων αποδεικνύει ότι **οι κρίσεις είναι αναπό-
φευκτες**, αλλά η αντίδραση και η προσαρμογή
σε αυτές είναι ζωτικής σημασίας για τη διατήρη-
ση της κοινωνικής και οικονομικής ισορροπίας.

Ο διάλογος για την παγκοσμιοποίηση στην οικονομία άρχι-
σε τη δεκαετία του 1980, μια περίοδο που οι ιστορικοί την
χαρακτηρίζουν ως **‘υπερ-παγκοσμιοποίηση’** (hyper-
globalisation) και σηματοδοτήθηκε με το άνοιγμα της Κί-
νας στην παγκόσμια αγορά το 1989, γεγονός που ενίσχυ-
σε τις διεθνείς εμπορικές ροές (Μαρινάκης, 2021). Από
το 1989 μέχρι την **παγκόσμια οικονομική ύφεση** του
2008, υπήρχε ραγδαία αύξηση του διεθνούς εμπορίου και
κυρίως των χρηματιστηριακών συναλλαγών. Αυτό συνέβη
λόγω της απελευθέρωσης των αγορών και της εξέλιξης
της τεχνολογίας μεταφορών και επικοινωνιών, οι οποίες
επέτρεψαν τη γρήγορη μεταφορά κεφαλαίων και αγαθών.

Ωστόσο, η οικονομική κρίση είχε σοβαρές επιπτώσεις.
Όπως αναλύθηκε παραπάνω, τα κύρια αίτια της κρίσης
αποτελέσαν η ανεξέλεγκτη λήψη ενυπόθηκων στεγαστι-
κών δανείων και η υπερβολική χρήση της άυλης πίστω-
σης, δημιουργώντας ένα χάσμα, μεταξύ της αξίας των
ακινήτων και των υποθηκών τους. Αυτή η ανισορροπία,
οδήγησε στην **κατάρρευση της αγοράς ακινήτων**,
στην απώλεια των κατοικιών με υπέρογκα λόγω κρί-
σης δάνεια και, τελικά, της παγκόσμιας οικονομίας.

Στον ευρωπαϊκό χώρο, η οικονομική κρίση είχε σοβαρές
συνέπειες, κυρίως στην Ελλάδα και την Ισπανία. Οι κατα-
σχέσεις κατοικιών και τα λουκέτα σε καταστήματα από τις
τράπεζες οδήγησαν στον έλεγχο ενός μεγάλου αριθμού κτι-
ριακού αποθέματος, το οποίο όμως θα έμενε αναξιοποίητο.
Αυτό δημιούργησε ένα κλίμα κοινωνικής αστάθειας αυξά-
νοντας το χάσμα ταξικών και εισοδηματικών ανισοτήτων.

Lehman Brothers files biggest bankruptcy

Choked by credit crisis, investment
bank seeks protection, will sell units.

By Vinnee Tong
and Joe Del Bruno
THE ASSOCIATED PRESS

NEW YORK • Lehman Brothers, a 158-year-old investment bank choked by the credit crisis and falling real estate values, filed for Chapter 11 protection in the biggest bankruptcy filing ever on Monday and said it was trying to sell off key business units.
The filing was made in the U.S. Bankruptcy Court in the Southern District of New York by Lehman Brothers Holdings Inc. Lehman fell under the weight of \$600 billion in sourced real estate holdings, and the credit market's dislocation ultimately forced it to seek court protection.
Lehman plans an orderly liquidation of its assets in the coming months, and possibly years.
In Washington, the Securities and Exchange Commission said its examiners will remain at the offices of Lehman Brothers to oversee an "orderly transfer" of assets in retail customer ac-

count to meet or meet back-
age firms that are insured by the Securities Investor Protection Corp.
The SEC noted in a statement that Lehman's decision to file for bankruptcy protection does not affect the SIPC protection covering the firm's retail securities customers.
The SEC also said it is coordinating with overseas regulators to protect Lehman's customers and to maintain orderly markets.
In London, the administrators who have taken control of key Lehman Brothers' businesses in the United Kingdom said it could take years to dispose of the company's assets to pay off creditors.
Filing for Chapter 11 protection allows a company to restructure while creditor claims are held at bay. The company most likely chose to file under Chapter 11, rather than a Chapter 7 liquidation, so that it could retain more control over the selling off of assets, said Stephen Lubben, the Daniel J. Moore professor of law at Seton Hall Law School. In a

Steve Goldstein, who was laid off by Lehman Brothers in 1993, signs artwork Monday with the likeness of the firm's CEO, Richard Fuld Jr., in front of the Lehman Brothers headquarters in New York. The 158-year-old investment bank has filed for bankruptcy. (Louis Lanzano) | The Associated Press

immediately appoint a trustee to take over the case.
"I'm sure they think they could handle it better themselves, and that's probably true," Lubben said.
The investment bank had said dealer subsidiaries or other units would be included in the Chapter 11 filing. That means custom-

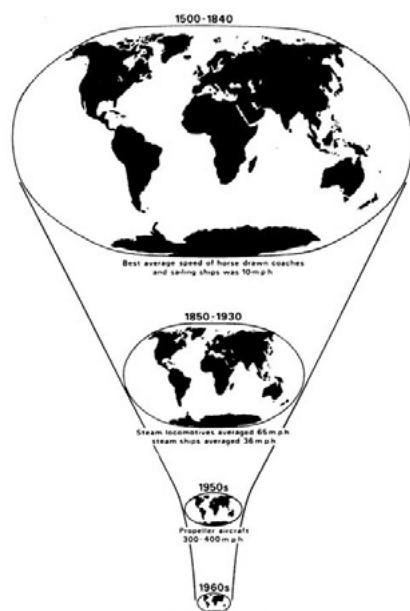
BIGGEST BANKRUPTCIES	
Measured by total assets (in billions) before the filing; not adjusted for inflation.	
1. Lehman Brothers	\$639
2. Worldcom Inc.	\$103.91
3. Enron Corp.	\$63.39
4. Conoco Inc.	\$61.39
5. Tesco Inc.	\$35.89
6. Finc'l Corp. of America	\$33.86
7. Refco Inc.	\$33.33
8. Global Crossing Ltd.	\$30.19
9. Pacific Gas & Electric Co.	\$29.77
10. UAL Corp.	\$25.2

Source: www.bankruptcies.com
be subject to claims by creditors in the bankruptcy case.
In its bankruptcy petition, Lehman listed Citigroup among its biggest unsecured creditors, with about \$138 billion in bonds as of July 2. The Bank of New York Mellon Corp. was listed as holding about \$17 billion in debt. However, Cit and Bank of New York both said Monday they serve as trustees for Lehman debt, not that they are creditors themselves.
Lehman said that as of May 31, it had assets of \$639 billion and

1.1.1 Χωροχρονικές και Οικονομικές Μεταβολές

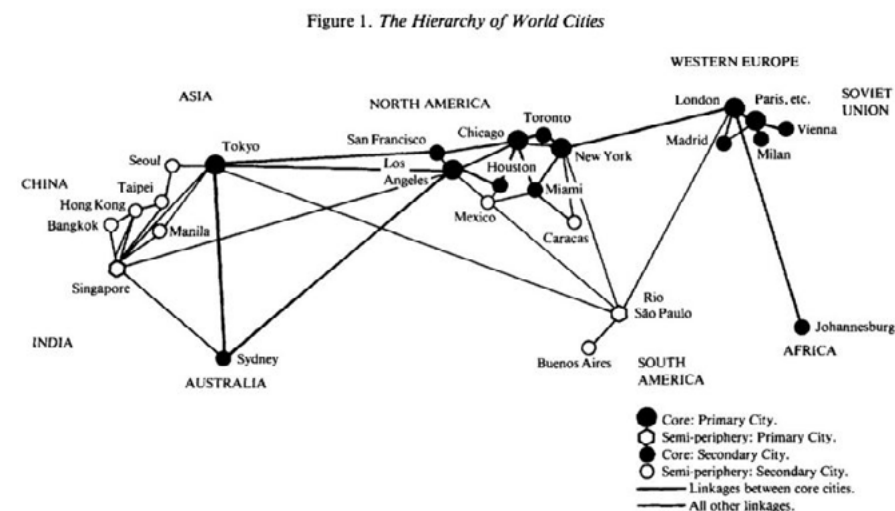
Η ροή του κεφαλαίου, των πόρων και όλων των αγαθών γίνεται ελεύθερα σε ταχύτατους ρυθμούς, χωρίς να περιορίζονται από γεωγραφικά σύνορα. Η πρόοδος στις μεταφορές και στις επικοινωνίες μειώνει σημαντικά τον χρόνο και το κόστος διακίνησης ενός προϊόντος από το ένα μέρος στο άλλο, γεγονός που καθιστά τις αποστάσεις και τον χρόνο λιγότερο σημαντικούς παράγοντες.

Η παραπάνω κατάσταση έχει ως αποτέλεσμα, τη συγκέντρωση του παγκόσμιου πλούτου σε συγκεκριμένα κέντρα τα οποία διέθεταν χαμηλού κόστους εργατικό δυναμικό και παραγωγή (Μαρινάκης, 2021). Χώρες, όπως η Κίνα και άλλες ασιατικές περιοχές, αναπτύχθηκαν ραγδαία, ενώ τοπικές παραγωγές σε πολλές δυτικές χώρες άρχισαν να αποδυναμώνονται. Όπως αναφέρει ο **David Harvey**, η παγκοσμιοποίηση έχει περιορίσει σημαντικά τα οφέλη που είχαν παλαιότερα οι χώρες λόγω του υψηλού και του χρονοβόρου κόστους μεταφοράς. Όμως, με την άρση των προστατευτικών εμπορικών μέτρων, οι χώρες αδυνατούν να προστατεύσουν την τοπική αγορά από τον διεθνή ανταγωνισμό, γεγονός που τον καθιστά τόσο έντονο, αποκλείοντάς την από αυτόν (Harvey, 2012). Κατά αυτόν τον τρόπο ο κάθε πολίτης έχει πρόσβαση σε μεγαλύτερη ποικιλία προϊόντων, ανεξαρτήτως της γεωγραφικής του θέσης.

Η συγκέντρωση της οικονομικής δραστηριότητας σε κέντρα-κόμβους, όπως προαναφέρθηκε παραπάνω, ονομάζεται, σύμφωνα με την **Saskia Sassen**, **‘παγκόσμιος κάρναβος’** ή **‘global grid’** (Sassen, 2005). Αυτές οι **πόλεις-κόμβοι**, ενώ έχουν καθοριστικό ρόλο στη παγκόσμια οικονομία, παρουσιάζουν ταυτόχρονα έντονες κοινωνικές ανισότητες, με τη συγκέντρωση του πλούτου να είναι σε συγκεκριμένες περιοχές και άλλες να παραμένουν περιθωριοποιημένες. Πόλεις όπως η Νέα Υόρκη, το Λονδίνο και το Χονγκ Κονγκ, ανήκουν σε αυτή την κατηγορία. Πλέον, ένας τόπος δε μπορεί να εξετασθεί μεμονωμένα ως προς την οικονομία του, αλλά πρέπει να ενταχθεί σε ένα ευρύτερο πλαίσιο (δίκτυο). Θα πρέπει να θεωρηθεί ως μια μονάδα ενός συνόλου διασυνδέσεων του κόσμου (Massey, 1994). Και σε αυτή την περίπτωση, η συγκέντρωση δύναμης σε μια κοινωνία, εδώ με τη μορφή πληροφορίας, ενισχύει τις ανισότητες, καθώς αναπτύσσεται εις βάρος των υπόλοιπων περιοχών, αφήνοντάς τις πίσω.

Τη μεταβολή αυτή, στη σχέση χρόνου και χώρου, λόγω της παγκοσμιοποίησης, ονομάζει η **Doreen Massey** ως **‘συμπίεση του χωροχρόνου’** (time-space compression) (Massey, 1994). Στην έννοια αυτή, αναφέρεται κι ο **David Harvey**, στη δραστική μείωση του χρονικού διαστήματος που χρειάζεται για την ένωση δύο απομακρυσμένων τόπων, μέσω της τεχνολογίας. Αυξάνεται, λοιπόν, η ταχύτητα των μετακινήσεων και της μεταφοράς των πληροφοριών, με αποτέλεσμα ο **χώρος** γίνεται πιο **‘μικρός’** και η **αντίληψη του χρόνου** αλλάζει (Harvey, 1989). Κοινωνικές σχέσεις και ταυτότητες διαμορφώνονται από αυτό το φαινόμενο. Η έντονη κινητικότητα των ανθρώπων και των αγαθών δημιουργεί μια ρευστότητα, που καθιστά τον χώρο ευάλωτο σε εξωτερικές αλλαγές.

1.1.2 Οι Επιπτώσεις της Κρίσης στον Χώρο και την Κοινωνία

Με αυτή τη νέα κατάσταση συνδέεται έντονα το φαινόμενο της μετανάστευσης (που θα εξεταστεί εκτενώς σε επόμενο κεφάλαιο) και γενικότερα της μετακίνησης πληθυσμών, όπως συμβαίνει στο σύγχρονο κόσμο. Τα οικονομικά κέντρα, οι **‘παγκόσμιες πόλεις’** (global cities) όπως τις ονομάζει η **Saskia Sassen**, έχοντας ανάγκη από εργατικό δυναμικό, ειδικότερα στα κέντρα που έχουν έδρες οι πολυεθνικές εταιρείες, προωθούν αυτή της **διασυνοριακή κινητικότητα**, περιγράφοντας τη ως ‘νομαδισμό’. Η Sassen εξηγεί, ότι προκαλείται από την επιρροή που έχουν διεθνείς οργανισμοί, όπως η Παγκόσμια Τράπεζα και το ΔΝΤ, που ενισχύουν τις οικονομικές μετακινήσεις. Οι μετανάστες εγκαθίστανται σε αυτά τα οικονομικά κέντρα, δημιουργούν νέες μορφές πολυπλοκότητας και ενσωμάτωσης στην κοινωνία, καθώς οι κουλτούρες τους προσαρμόζονται και επιδρούν στο νέο αστικό περιβάλλον εγκατάστασής τους (Sassen, 1996 σε Τζιρτζιλάκη, 2008).

Σύμφωνα με τον **Michel Foucault**, η **εξουσία**, ιδιαίτερα σε συνθήκες κρίσης, εκδηλώνεται έντονα **μέσω του χώρου**, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τα στρατόπεδα προσφύγων ή οι καταυλισμοί μεταναστών, όπου συγκεκριμένοι πληθυσμοί τίθενται υπό επιτήρηση και έλεγχο. Σε περιόδους οικονομικής κρίσης, οι πόλεις μετατρέπονται σε πεδία κοινωνικού διαχωρισμού, όπου η εξουσία κατευθύνει και περιορίζει τις ζωές των ατόμων, διαμορφώνοντας σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας (Foucault, 1980). Ειδικότερα, οι φορείς εξουσίας διαχωρίζουν τις κοινότητες, οδηγώντας τους πιο περιθωριακούς πληθυσμούς σε υποβαθμισμένες περιοχές, δημιουργώντας ουσιαστικά μορφές **‘γκετοποίησης’**, μακριά από τις ευνοούμενες ζώνες. Συνήθως αυτές οι περιοχές είτε βρίσκονται στα κέντρα των πόλεων, είτε σε νεοδμητες περιφερειακές περιοχές, όπου η κατοικία γίνεται προσωρινή και χαμηλού κόστους, αναγκάζοντας τους κατοίκους να συμβιβαστούν με ελάχιστες ανέσεις. Η ανάγκη για στέγη αυξάνεται, αφού η ανεργία στις περιοχές εκτός των μεγάλων πόλεων είναι μεγάλη και επιβάλλεται η μετανάστευση και οι πόλεις μετατρέπονται σε ‘χώρους απόρριψης’ για ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού (Davis, 2008).

1.2 ΑΣΤΙΚΗ ΚΡΙΣΗ ΑΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΥΣΗ

Οι συνέπειες της παγκοσμιοποίησης και κατ’ επέκταση της οικονομικής κρίσης συνδέονται άμεσα με την αστική κρίση, καθώς αντικατοπτρίζονται στον αστικό χώρο. Η πόλη αποτελεί κέντρο οικονομικό και κοινωνικό που καθορίζει την ανάπτυξη μιας περιοχής, ακόμη και μιας χώρας. Τις τελευταίες 5 δεκαετίες παρατηρείται, ένα ραγδαίο φαινόμενο **μεταβολής του πληθυσμού**, από την ύπαιθρο στην πόλη. Παρόλο που αυτή η διαδικασία, η οποία ονομάζεται **αστικοποίηση**, εμφανίζεται από τις αρχές της ιστορίας των πόλεων, από το 2010 πάνω από το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού κατοικεί σε αστικές περιοχές, ενώ προβλέπεται μέχρι το 2050 η αναλογία να έχει μεταβληθεί στα 2/3 (B. Wilson, 2022: 15, 28).

Οι πόλεις αναπτύσσονται με ταχύτατους ρυθμούς, υποδέχονται συνεχώς νέους πληθυσμούς, που αναζητούν εργασία και καλύτερες συνθήκες ζωής. Συνήθως αποτελούν κόμβους ανεπτυγμένου καπιταλισμού, όπου γίνεται αναδιάταξη των οικονομικών και κοινωνικών δεσμών, στην προσπάθεια δημιουργίας δικών τους τοπικών εκδοχών στα μέρη όπου μετακινούνται (Χριστοδούλου, 2008). Η ταχεία αστικοποίηση όμως, οδηγεί σε σημαντικές αλλαγές στη δομή των πόλεων, καθώς τα όρια τους επεκτείνονται, προστίθενται νέες γειτονίες και αναδιαμορφώνονται οι υπάρχουσες.

1.2.1 Αστικές Μεταβολές | Νέα αστικά τοπία

Η ραγδαία αστικοποίηση έχει αποτελέσει καθοριστικό ρόλο στη διάρθρωση της **σύγχρονης μεγαλούπολης** (megapolis). Πλέον οι πόλεις δε δομούνται γύρω από ένα κέντρο το οποίο έχει οικονομική εξουσία και είναι μεγάλης πυκνότητας, αλλά σε μικρότερα κέντρα διάχυτες στον περιαστικό χώρο (Πολύζος, 2015: 62). Δημιουργείται λοιπόν ένα 'κόλλαζ' από διαφορετικά αυτοτελή κέντρα τα οποία έχουν χαρακτηριστικά μητρόπολης και συνδέονται μέσω των μέσων μεταφοράς. Η επέκταση αυτή μπορεί να γίνει με δύο τρόπους. Είτε με την **προσθήκη γειτονιών** χαμηλότερου οικονομικού και κοινωνικού προφίλ στα όρια του υφιστάμενου αστικού ιστού (Νταρ Ες Σαλάμ, Βομβάη) είτε με την προσθήκη οργανωμένων, πλούσιων γειτονιών με ανεπτυγμένες υποδομές (Άμστερνταμ, Οσάκα). Το πιο σύνηθες είναι ο συνδυασμός αυτών των δύο τρόπων, (όπως την Κωνσταντινούπολη και την Μανίλα)(Λέφας, 2003: 31).

Το φαινόμενο αυτό, δημιουργεί πόλεις τόσο μεγάλης κλίμακας που οι θεμελιώδεις αρχές της δομής τους καταρρίπτονται³. Αφότου, τα **προάστια ενοποιήθηκαν** με την πόλη, αγνοώντας τις κοινωνικές, οικονομικές κ. ά. διαφορές που δημιουργούνται εσωτερικά της πόλης, παρατηρείται και η **αναίρεση του ορίου** μεταξύ του **τεχνητού** (πόλη) και του **φυσικού** (ύπαιθρος) τοπίου. Προκαλείται, λοιπόν, μια σύγχυση και μια αντίφαση στη δομή λειτουργίας της. Η μορφή που λαμβάνει τελικά είναι μιας θάλασσας οπτικής απροσδιόριστης ομοιογένειας, όπου τα όρια από περιοχή σε περιοχή είναι δυσδιάκριτα, έως και το όριο της με τις περιαστικές περιοχές και κατ' επέκταση με την ύπαιθρο. Ο διαχωρισμός τους γίνεται αντιληπτός μέσω της κοινωνικής και οικονομικής ασυνέχειας που υπάρχει μεταξύ περιοχών, οι οποίες χωρίζονται μόλις από μερικά οικοδομικά τετράγωνα⁴.

Ωστόσο, οι δυναμικές διαδικασίες του **εξευγενισμού** και της **τουριστικοποίησης** επανακαθορίζουν αυτά τα όρια, όχι με βάση τη φυσική ή γεωγραφική θέση, αλλά με κοινωνικοοικονομικούς όρους. Ο εξευγενισμός, για παράδειγμα, οδηγεί στον μετασχηματισμό υποβαθμισμένων περιοχών σε **‘ελκυστικά’ αστικά κέντρα** για τα ανώτερα οικονομικά στρώματα, εκτοπίζοντας τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες. Η τουριστικοποίηση, από την άλλη, συχνά μετατρέπει περιοχές με έντονο τοπικό χαρακτήρα σε **εμπορευματοποιημένους προορισμούς**, όπου οι χώροι προσαρμόζονται στις ανάγκες της τουριστικής βιομηχανίας εις βάρος των μόνιμων κατοίκων.

Αυτές οι μεταβολές, οι νέες αντιθέσεις θέτουν προκλήσεις για την έννοια της ταυτότητας του χώρου. Η ταυτότητα μιας περιοχής δεν προκύπτει μόνο από την ιστορία της ή τη γεωγραφική της θέση, αλλά διαμορφώνεται μέσα από τις καθημερινές πρακτικές, τις κοινωνικές σχέσεις και την οικονομική δυναμική που τη χαρακτηρίζουν. Έτσι, αναδεικνύουν τις πολυπλοκότητες και τις εντάσεις που εμπλέκονται στη διαμόρφωση της αστικής ταυτότητας, ενώ θέτουν το ερώτημα του ποιος 'ανήκει' σε έναν τόπο και με ποιους όρους.

⁴Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτής της κοινωνικής ασυνέχειας αποτελεί η περιοχή των Εξαρχείων με το Κολωνάκι στο κέντρο της Αθήνας. Ακόμη και σε περίπτωση έργων ανάπτυξης, όπως την πρόσφατη κατασκευή στάσεων του μετρό στην πλατεία της κάθε περιοχής, φαίνεται το κοινωνικό προφίλ των κατοίκων από το πώς αντιμετωπίζονται από τις αρχές μέσω των μέτρων που λαμβάνουν για την περίφραξη των πλατειών κατά τη διάρκεια των έργων.

³Για παράδειγμα, τα βουλεβάρτα του Παρισιού όσο ευδιάκριτα και αν υπήρξαν τον 19ο αι., σε έναν σύγχρονο χάρτη δεν είναι πλέον αναγνωρίσιμα. Ακόμη και η πόλη των Αθηνών, ενώ στο πολεοδομικό σχέδιο Κλεάνθη - Schaubert του 1833, η οδός Πανεπιστήμιου και η οδός Πειραιώς, αποτελούσαν ξεκάθαρα όρια της πόλης από τα προάστια και την ύπαιθρο, σήμερα είναι δύο επιπλέον κοινοί δρόμοι του άναρχου αστικού ιστού της ευρύτερης πόλης (Λέφας, 2003: 33)

1.2.2 Αστική Ταυτότητα σε Κρίση | Κοινωνικοί Αποκλεισμοί - Περιθωριοποίηση

Το κύριο πρόβλημα της ραγδαίας αστικοποίησης δεν είναι τόσο το μέγεθος που αποκτά μια σύγχρονη μητρόπολη, όσο το γεγονός ότι οι κάτοικοί της δεν αστικοποιούνται επαρκώς. Πολλοί από όσους μετοικούν σε μια μεγαλούπολη, καταλήγουν να ζουν σε περιφερειακές περιοχές ή γειτονιές, που είναι πεζοδρομημένες, παρέχοντας εύκολη πρόσβαση στις δομές, που μπορεί να προσφέρει. Ωστόσο, αυτός ο τρόπος ζωής χαρακτηρίζεται ως **‘υποαστικός’**. Μπορεί να αφορά είτε πολυτελείς μονοκατοικίες σε ακριβά προάστια είτε καταυλισμούς, όπως αυτοί των αστέγων, οι οποίοι συχνά αποκαλούνται **‘πόλεις άφιξης’** (B.Wilson, 2022: 27-28).

Ακριβώς επειδή οι νέοι κάτοικοι της πόλης διατηρούν ‘υποαστική’ νοοτροπία, δυσκολεύονται να ενταχθούν πλήρως στην κοινωνία. Συχνά, μεταφέρουν ιδέες και παραδόσεις που δεν ευθυγραμμίζονται με τις υπάρχουσες ιδεολογίες. Η μεγάλη κλίμακα της πόλης έχοντας ρευστή δομή, επιτρέπει στους ξένους και τους μετανάστες που ζουν στα όριά της να οργανώνονται σε μικρότερες κοινότητες, στις οποίες ενσωματώνουν τις δικές τους ιδέες και παραδόσεις. Η αποδοχή τους από την υπόλοιπη κοινωνία έρχεται μετά από αρκετό χρόνο. Με άλλα λόγια, η πόλη ως υποδομή έχει τη δυνατότητα να υποδεχθεί τους εισερχόμενους κατοίκους, αλλά η κοινωνική τους ένταξη δεν είναι άμεση. Όπως σημειώνει ο Π. Λέφας, **‘η συνείδηση έπεται των γεγονότων, δεν προκαλεί τα γεγονότα’** (Λέφας, 2003: 39-41). Συνεπώς, οι πόλεις παρέχουν τις υποδομές για την εγκατάσταση των νέων κατοίκων, αφήνοντας όμως την κοινωνική τους ενσωμάτωση να συμβεί στην καλύτερη περίπτωση οργανικά.

SANLIURFA, TURKEY
February 19, 2014:
Aerial view of Akcakale
Refugee Camp. Ap-
proximately 28.000
Syrian people reside in
Akcakale Tent Camp in Urfa

Η έννοια του ανήκειν και της ταυτότητας παίζει καθοριστικό ρόλο στην κοινωνική ένταξη των κατοίκων στις μεγαλουπόλεις. Όμως η κοινωνία αποτελεί σχετικά συνεκτικό σύνολο, όπου κάθε ξένο κι άγνωστο πρέπει να πληροί κάποιες προϋποθέσεις για να ενταχθεί σε αυτή. Και αυτό συμβαίνει σε κάθε κλίμακά της. Η δημιουργία του αισθήματος του ανήκειν και **της ταυτότητας του ατόμου**, ξεκινάει πρώτα από υποομάδες που είτε ανήκουν σε αυτές, είτε βρίσκονται στο περιθώριο. Το J. Butler εξηγεί ότι η ταυτότητα του ατόμου διαμορφώνεται βάσει της επιτέλεσής του, δηλαδή μέσα από κοινωνικούς κανόνες και μιας γλώσσας που υπάρχει πριν από αυτό. Αυτή η διαδικασία, ορίζει τι γίνεται αντιληπτό ως ‘υποκείμενο’ και επηρεάζει το πώς το άτομο αναγνωρίζεται ή αποκλείεται από την κοινωνία (Butler, 2011). Στη σύγχρονη εποχή, όμως, η ταυτότητα δεν παραμένει σταθερή, κατασκευάζεται μέσα από πολύπλοκες και δυναμικές χωροκοινωνικές σχέσεις. Όπως σημειώνει ο Z. Bauman, η **ρευστότητα της κοινωνίας** καθιστά την **ταυτότητα** υπό **συνεχή διαπραγμάτευση**, αντανakλώντας τις μεταβολές που φέρνει η παγκοσμιοποίηση και η κινητικότητα (Bauman, 2008). Ο M.P. Smith υποστηρίζει ότι οι τοπικοί χώροι δεν είναι στατικές δομές, αλλά διαμορφώνονται δυναμικά μέσα από τις σχέσεις και τις δράσεις των ανθρώπων. Έτσι, η ταυτότητα και ο χώρος είναι άρρηκτα συνδεδεμένοι, καθώς το πώς ανήκει κανείς σε έναν τόπο εξαρτάται από τις κοινωνικές συνθήκες και τη δυναμική της πόλης.

1.3 ΚΡΙΣΗ ΨΗΦΙΟΠΟΙΗΣΗΣ ΚΑΙ ΠΡΕΥΣΤΟΠΟΙΗΣΗΣ ΤΟΥ ΧΩΡΟΥ

Τη δεκαετία του 1990 γίνεται μεταβολή από το **αναλογικό στο ψηφιακό παράδειγμα** (Χατζησάββα, 2023: 204). Με τη συνεχή χρήση των ψηφιακών μέσων στη καθημερινότητά του το άτομο περνάει σε μια διαδικασία δυνητικοποίησης της πραγματικότητάς του, όπου οι σχέσεις του, οι λειτουργίες και οι δραστηριότητές του αναπαράγονται, μεσολαβούνται και επεκτείνονται στον ψηφιακό κόσμο. Όμως, το δυνητικό δεν είναι κάτι αντίθετο από το πραγματικό, το συμπληρώνει, δίνοντας νέο νόημα και περισσότερες δυνατότητες πέρα από τους περιορισμούς της φυσικής παρουσίας (Lévy, 1995: 16). Ενώ το δυνητικό, όπως ορίζεται από τον Lévy, αποτελεί **επέκταση του πραγματικού στον ψηφιακό χώρο**, με την τεχνητή νοημοσύνη εισάγεται ένας νέος παράγοντας. Με την εξέλιξη της, αλλά και με την ευρεία διάδοσή της ως μέσο, πλέον δεν περιορίζεται στην ψηφιακή αναπαράσταση της πραγματικότητας, αλλά δημιουργεί νέες μορφές που μοιάζουν με πραγματικές. Αυτή η συνθήκη δημιουργεί μια σύγχυση, όπου πλέον δεν είναι διακριτό τι είναι πραγματικό και τι τεχνητά παραγόμενο.

Σε αυτή τη **μετα-μεσική συνθήκη** (post-medium condition)⁵, το άτομο εντάσσεται σε ένα πεδίο υβριδισμού. Ο φυσικός και ο ψηφιακός κόσμος συνυπάρχουν, δημιουργώντας νέες δυνατότητες. Τα τεχνολογικά και ψηφιακά μέσα, και ειδικότερα το AI, δε λειτουργούν πλέον ως απλό εργαλείο, αλλά ενσωματώνεται πλήρως στον τρόπο ζωής και αλληλεπίδρασης με τον κόσμο (Κασιμάτη και Παναγούλα, 2012). Αυτή η εξέλιξη αλλάζει το όριο μεταξύ ιδιωτικού και δημοσίου, δημιουργώντας μια λεπτή γραμμή ανάμεσά τους.

⁵ Ο όρος 'μετα-μεσική συνθήκη' εισήχθη από τη Rosalind Krauss στο βιβλίο της *A Voyage on the North Sea: Art in the Age of the Post-Medium Condition* (1999). Υποστηρίζει ότι η σύγχρονη τέχνη δεν περιορίζεται πλέον στα παραδοσιακά μέσα, όπως η ζωγραφική και η γλυπτική, αλλά υιοθετεί μια πολυδιάστατη προσέγγιση, στην οποία οι νέες τεχνολογίες συνδέονται με την καλλιτεχνική πρακτική. Εισάγεται, έτσι, η ιδέα της **'διαμεσικότητας'** (intermediality), η οποία αναδεικνύει πώς τα παραδοσιακά μέσα μπορούν να αξιοποιηθούν με νέους τρόπους, αποσυνδέοντας την τέχνη από την τεχνική, ενώ την συνδέει περισσότερο στις ιδέες που εκφράζει.

⁶ Συγκεκριμένα, ο Mitchell αναφέρεται στο πως η γεωγραφική θέση του ατόμου είναι το κύριο χαρακτηριστικό που προκαθορίζει την ταυτότητα του ατόμου. Π.χ. Αν κάποιος προέρχεται από το Upper East side ή από το Bronx της Νέας Υόρκης αυτόματα δημιουργείται για αυτό μια προκαθορισμένη εικόνα. Αν, κάποιος ζει στο Madison Square Park ως άστεγος, φυσικά δεν έχει ταυτότητα.

⁷ Για παράδειγμα, στα 60s, η ένταξη σε κοινωνικές ομάδες, όπως οι Beatniks, οι Χίπις, οι Ροκάδες κ.ά., συνοδευόταν από συγκεκριμένες ιδεολογίες, τρόπο ζωής και κουλτούρα, που καθόριζαν το προφίλ των μελών τους. Η συμμετοχή σε μια ομάδα ήταν συνήθως αποκλειστική, καθώς οι αξίες και οι πρακτικές της κάθε ομάδας σπάνια συνυπήρχαν. Αντίθετα, στον ψηφιακό χώρο, κάποιος μπορεί να ανήκει σε διαφορετικές ομάδες, π.χ. διαφορετικών ειδών μουσικής ή σπόρ.

1.3.1 'Η Κοινωνία των Δικτύων' | 'Η Πόλη των Δικτύων'

Στη ρωμαϊκή εποχή, ο χώρος όπου οι πολίτες εκτελούσαν τις πολιτικές, πολιτιστικές, κοινωνικές και οικονομικές τους δραστηριότητες ονομαζόταν **'φόρουμ'**. Αποτελούσε κέντρο, όπου γινόταν ανταλλαγή ιδεών και απόψεων και ήταν το κύριο σημείο κοινωνικοποίησής τους. Στον 21ο αι. ο χώρος αυτός έχει μεταφερθεί στον ψηφιακό κόσμο. Πλέον, η έννοια του φόρουμ αναφέρεται σε πλατφόρμες όπου το άτομο μπορεί να επιτελέσει τις ίδιες διαδικασίες ανεξαρτήτως του κοινωνικού, οικονομικού και μορφωτικού του επιπέδου. Του δίνεται, δηλαδή, η δυνατότητα να επιλέξει την ταυτότητά του. Σύμφωνα με τον **William J. Mitchell** στο **City of Bits** στο διαδίκτυο καταργείται ένα μεγάλο μέρος της αναγνωσιμότητας του ατόμου. Στον πραγματικό χώρο, το άτομο έχει σχετικά προκαθορισμένη ταυτότητα⁶. Στον ψηφιακό, παρουσιάζεται ως ένας **'κωδικός'** χωρίς πραγματικό όνομα, φύλο, διεύθυνση κ.ο.κ. (W.J. Mitchell, 1995). Ενώ, στον πραγματικό χώρο το άτομο ανήκει σε συγκεκριμένη ομάδα, η οποία κινείται σε συγκεκριμένη περιοχή και κοινωνικό πλαίσιο που αυτομάτως καθορίζεται και το προφίλ του, στον ψηφιακό χώρο υπάρχει ρευστότητα στην ταυτότητά του, **μπορεί να πειραματιστεί**, να δράσει σε διάφορες ομάδες χωρίς απαραίτητα να το καθορίζει αυτό ή να τον περιορίζει από τη συμμετοχή του⁷. Μπορεί το διαδίκτυο να προσφέρει ελευθερία στην έκφραση της ταυτότητας και εκδημοκρατίζει την κοινωνικοποίηση, επιτρέποντας στους χρήστες να πειραματιστούν με πολλαπλές προσωπικότητες, όμως ταυτόχρονα αυτή η **ανωνυμία** ενέχει κινδύνους εμπλοκής με προφίλ που δεν ανταποκρίνονται στην πραγματικότητα και δεν επιτρέπουν σχέσεις άμεσης σωματικής επαφής κα διάδρασης.

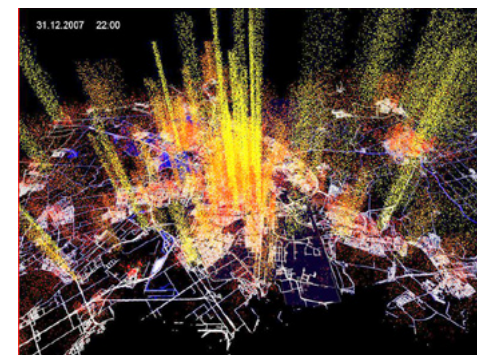

Από τον 20ό αιώνα, οι αρχιτέκτονες της πρωτοπορίας ονειρεύονταν μια πόλη μη σταθερή, μια πόλη σε κίνηση. Μέχρι σήμερα, στον 21ο αιώνα, αυτό για να επιτευχθεί πέρασε μέσα από μια σειρά 'πειραμάτων': από την κυριολεκτική κατασκευή κινητών κατοικιών μέχρι, στη δεκαετία του 1960, τη σύνθεση πολυλειτουργικών, μεταβαλλόμενων χώρων, όπου εισήχθη ο υπολογιστής στον αρχιτεκτονικό σχεδιασμό (McQuire, 2008: 88). Οι νέες τεχνολογίες έδωσαν στους χρήστες τη δυνατότητα να εξατομικεύουν τα περιβάλλοντα δράσης τους, όπως επιθυμούν, βάσει των αναγκών τους. Όμως, ταυτόχρονα δημιουργήθηκαν πρωτόγνωρες **μορφές επιτήρησης** του αστικού χώρου και νέες δυναμικές αλληλεπίδρασης των ατόμων. Όπως αναφέρει ο Kittler (1996: 723), πρωταρχικό αποτέλεσμα των μέσων κοινωνικοποίησης και ενημέρωσης είναι η **μετατροπή των ατόμων σε αριθμούς**. Το φαινόμενο αυτό, μαζί με την κανονικοποίηση του αυστηρού ελέγχου στον αστικό χώρο, σηματοδοτεί την έναρξη του **'Χαουσμανισμού'**⁸. Στη νέα αυτή κατάσταση, παρατηρείται ο κατακερματισμός του παραδοσιακού μοντέλου λειτουργίας της πόλης, που υπήρχε μέχρι τον 20ό αιώνα, και η εισαγωγή ενός νέου, μίας **πόλης του κυβερνοχώρου**, όπου η σχέση πληροφορίας και ύλης αλλάζει. Σε αυτή τη **'ρευστή πόλη'**, όπως την αποκαλεί ο **Scott McQuire** στο **The Media City**, με την άφθονη ροή πληροφοριών, κεφαλαίου και κινητικότητας, τα δεδομένα που λαμβάνονται από τον πραγματικό χώρο και μεταφέρονται στον ψηφιακό περνούν αυστηρό έλεγχο, ο οποίος καταρρίπτει την κοινωνική ελευθερία. Συνεπώς, γίνεται χρήση του ψηφιακού χώρου που αλλοτριώνει σε τέτοιο βαθμό την αστική ενότητα, ξεπερνώντας τα όρια που είχε θέσει ο 'Χαουσμανισμός' (McQuire, 2008: 89).

⁸Ο όρος 'Χαουσμανισμός' (αγγλικά: Haussmannization) αναφέρεται στην δημιουργική καταστροφή ενός πράγματος, με στόχο την βελτίωση της ποιότητας ζωής της κοινωνίας. Προέρχεται από τον βαρόνο Georges-Eugène Haussmann, όπου τον 19ο αι. του ανατέθηκε από τον αυτοκράτορα Ναπολέοντα Γ' η ριζική αναμόρφωση του αστικού ιστού του Παρισιού.

Πηγή: <https://trace.tennessee.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1321&context=pursuit>

Σε αυτό το **διπλό πεδίο δράσης** το άτομο αποκτά και **διπλή ταυτότητα**. Πλέον δεν αποτελεί μόνο κάτοικο του φυσικού κόσμου αλλά και του εικονικού (Lévy, 1995). Η νέα αυτή πραγματικότητα όπου η πληροφορία και τα δεδομένα αποτελούν κύριο παράγοντα στο πώς δομείται η κοινωνία, περιγράφεται από τον **Castells** στο **The Rise of the Network Society** ως **'κοινωνία των δικτύων'**. Στη κοινωνία αυτή δημιουργούνται νέες δυναμικές χρονικά διασυνδεδεμένης εξουσίας, καθώς η απόκτηση των απαραίτητων τεχνολογιών που δίνουν πρόσβαση σε αυτή, καθορίζεται από το οικονομικό προφίλ του κάθε ατόμου. Έτσι, άτομα που έχουν κοινωνικούς ή οικονομικούς περιορισμούς, αποκλείονται. Επιπλέον, ο ψηφιακός κόσμος αποτελεί ένα χώρο δράσης που, ενώ προσφέρει νέες δυνατότητες, όπως άμεση επικοινωνία και συμμετοχικότητα, θέτει ερωτήματα για την **ιδιωτικότητα**, την **ασφάλεια** και τα **προσωπικά δεδομένα** του ατόμου.

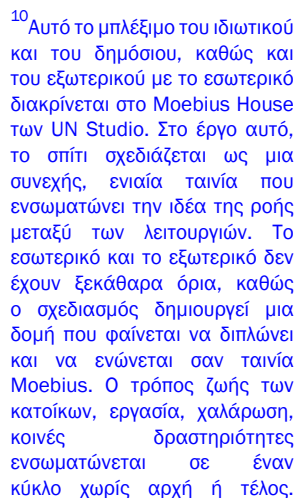

1.3.2 Φαινόμενο Moebius

Η δυνητικοποίηση του χώρου φέρνει μια σύγχυση στο πέρασμα από το εξωτερικό στο εσωτερικό και από το εξωτερικό στο εσωτερικό, δημιουργώντας μια μορφή του **φαινομένου Moebius**⁹. Με την χρήση τεχνολογιών όπως η επαυξημένη πραγματικότητα το σώμα βρίσκεται **ταυτόχρονα** στον **πραγματικό** και στον **ψηφιακό χώρο**. Το εσωτερικό (το σώμα σε αυτή την περίπτωση) συγχέεται σε δύο περιβάλλοντα ταυτόχρονα (το εξωτερικό). Ο **Virilio** στο **The Art of Motor** ονομάζει αυτό το σώμα **'κυβερνοναύτη'**, δηλαδή το σώμα/άτομο που εμβυθίζεται στον κυβερνοχώρο. Όμως, αναφέρεται σε αυτόν ως θύμα του κυβερνοχώρου, καθώς του δημιουργεί ψευδαισθήσεις του πραγματικού, χρησιμοποιώντας συγκεκριμένες εικόνες με σκοπό τη δημιουργία συγκεκριμένων εμπειριών.

⁹Η λωρίδα του Moebius, με τη μοναδική της ιδιότητα να έχει μία και μόνο επιφάνεια και μία ακμή, μας βοηθά να κατανοήσουμε πώς οι δύο κόσμοι συνδέονται αδιάσπαστα, αλληλοεπηρεάζονται και τελικά συγχωνεύονται σε έναν ενιαίο υβριδικό χώρο.

Text messaging activity at 22:00 hours (10 pm) on New Year's eve in Amsterdam

Στη συγχώνευση του πραγματικού με το δυνητικό, υπάρχει και η συγχώνευση του ιδιωτικού με το δημόσιο. Τα όρια ανάμεσά τους γίνονται δυσδιάκριτα, καθώς ο ψηφιακός χώρος ενσωματώνει λειτουργίες του δημόσιου στο ιδιωτικό περιβάλλον. **‘Τα όρια δεν είναι πια αυτονόητα. Οι τόποι και οι χρόνοι αναμιγνύονται’** (Lévy, 1995: 33).

Το φαινόμενο αυτό παρατηρείται στο πώς η εργασία επανα-εισχωρεί στην κατοικία. Παραδοσιακά, ο εργαζόμενος από τον 19ο αι. και μετά, έφευγε από τον ιδιωτικό χώρο της κατοικίας για να πάει στο δημόσιο χώρο της εργασίας του, όπου διέθετε συγκεκριμένο, φυσικό χώρο. Ωστόσο, σε μια δυνητικοποιημένη πραγματικότητα, οι εταιρείες προσφέρουν στους εργαζόμενους τους φορητούς υπολογιστές και κινητές συσκευές, καθιστώντας τον χώρο της κατοικίας προέκταση του εργασιακού περιβάλλοντος. Η μεταβολή αυτή, συμβαίνει με πολλαπλούς τρόπους. Στη μια περίπτωση, ο χώρος εργασίας ενσωματώνει στοιχεία που παραπέμπουν σε κατοικία, όπως κάποιο δωμάτιο χαλάρωσης. Σε άλλη περίπτωση, μέσα στην ίδια την κατοικία παραχωρείται ένας χώρος εργασίας, ένας χώρος γραφείου ή ακόμη και ολόκληρος ο χώρος μετατρέπεται σε ένα υβριδικό περιβάλλον όπου **λειτουργίες της κατοικίας και της εργασίας συνυπάρχουν** (Lévy, 1995). Η εύκολη μετακίνηση των φορητών συσκευών κι η συνδεσιμότητα στον κυβερνοχώρο ενισχύουν αυτή τη συνθήκη, καθώς η είσοδος στη βάση δεδομένων της εργασίας σημαίνει άμεση πρόσβαση στον επαγγελματικό χώρο **ανεξάρτητα από τη φυσική τοποθεσία**¹⁰. Ο αναγκαστικός εγκλεισμός την περίοδο της υγειονομικής κρίσης θα επιτείνει αυτή την ψηφιακή μεταφορά της εργασίας και άλλων μορφών της δημόσιας ζωής στον χώρο της κατοικίας.

Η υγειονομική κρίση του 21ου αιώνα, η οποία ξεκίνησε με τον COVID-19, αναδείχθηκε σε ένα παγκόσμιο φαινόμενο από τη στιγμή που ο ιός, ο οποίος εμφανίστηκε στην Κίνα τον Δεκέμβριο του 2019, εξαπλώθηκε ταχύτατα σε παγκόσμια κλίμακα. Το φαινόμενο αυτό οδήγησε τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας να κηρύξει Έκτακτη Ανάγκη Δημόσιας Υγείας Διεθνούς Ανησυχίας (PHEIC) στις 30 Ιανουαρίου 2020 και να χαρακτηρίσει την επιδημία ως πανδημία στις 11 Μαρτίου 2020¹¹.

Η κήρυξη της πανδημίας σηματοδότησε την αρχή μιας σειράς **περιοριστικών μέτρων** που επιβλήθηκαν για τον περιορισμό της εξάπλωσης του ιού. Η καραντίνα, η κοινωνική αποστασιοποίηση, το κλείσιμο καταστημάτων, επιχειρήσεων και χώρων συνάθροισης, η απαγόρευση της κυκλοφορίας, ήταν μερικά από τα πρώτα μέτρα που εφαρμόστηκαν σε διάφορα κράτη. Οι πολίτες παρέμειναν στα σπίτια τους έχοντας **ελεγχόμενες εξωτερικές δραστηριότητες** μέσω sms ή εγγράφων μετακίνησης. Τα σχολεία και τα πανεπιστήμια μετέφεραν τα μαθήματα σε διαδικτυακές πλατφόρμες, ενώ πολλές εταιρίες υιοθέτησαν την τηλεργασία. Ο χώρος μετατράπηκε από ανοιχτός και δημόσιος σε περιορισμένος και ελεγχόμενος, όπου οι αλληλεπιδράσεις μεταξύ των πολιτών περιορίστηκαν αυστηρά, όπου το σώμα έγινε το βασικό εργαλείο ελέγχου και ρύθμισης αυτής της νέας συνθήκης.

1.4.1 Σώματα σε επαφή| Σώματα σε απόσταση

¹¹ Η πανδημία της νόσου των κορονοϊών 2019 (COVID-19) είναι ένα παγκόσμιο ξέσπασμα κορονοϊού - μιας λοιμώδους νόσου που προκαλείται από τον κορονοϊό 2 του σοβαρού οξέος αναπνευστικού συνδρόμου (SARS-CoV-2).

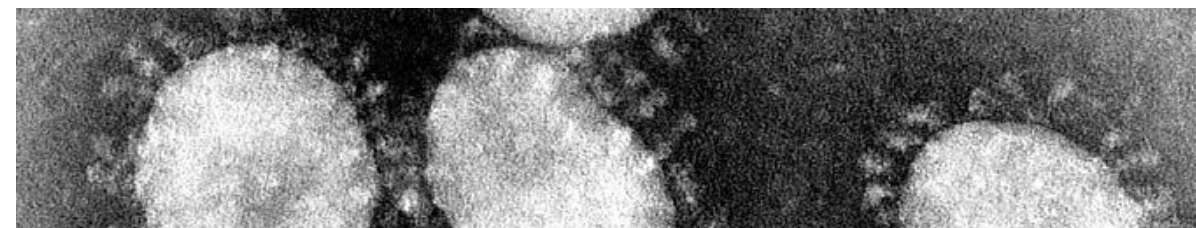
Πηγή: <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>

Η σύγχρονη καθημερινότητα έχει λοιπόν μεταβληθεί σε μεγάλο βαθμό με την **ψηφιοποίηση της καθημερινής ζωής**, γεγονός που με την πανδημία του COVID-19 επιταχύνθηκε με ταχύτατους ρυθμούς. Λόγω, των περιορισμών που επιβλήθηκαν, σχεδόν όλες οι δραστηριότητες που απαιτούσαν διαπροσωπική αλληλεπίδραση μεταφέρθηκαν στον ψηφιακό κόσμο. Η **κοινωνική αποστασιοποίηση** στον φυσικό χώρο, δημιούργησε την ανάγκη για κοινωνική επαφή μέσω του ψηφιακού. Η ανάγκη αυτή για σύνδεση οδήγησε σε μια ραγδαία ανάπτυξη των τεχνολογικών υποδομών, δημιουργώντας τη δυνατότητα να υποστηριχθεί μετάβαση σε ψηφιακές πλατφόρμες σε ένα επίπεδο που πριν δεκαετίες ήταν αδύνατο (Adami, 2020). Η αναγκαιότητα αυτή στην πανδημία της δράσης στον ψηφιακό χώρο δημιούργησε μια σχέση ψηφιακής εξάρτησης, που σταδιακά, αποτέλεσε καταλυτικό παράγοντα για την λειτουργία κάθε κοινωνικής και επαγγελματικής δραστηριότητας.

Την περίοδο της πανδημίας, η κατοικία απέκτησε έναν πολυσύνθετο ρόλο. Η πολιτική του **‘μένουμε σπίτι, μένουμε ασφαλείς’** δημιούργησε ένα οχυρό συσσωρευμένων δραστηριοτήτων, που αποτέλεσε τη βασική άμυνα απέναντι στον ιό, όπου πέρα από αυτήν υπήρχε ο κίνδυνος (Παπαταξιάρχης, 2020). Ενώ αρχικά η κατοικία, αποτέλεσε το καταφύγιο, προσφέροντας προστασία από τον ‘εχθρό’ (τα άτομα εκτός της οικιακής στέγης, που μπορούσαν να είναι πιθανοί φορείς του), μετατράπηκε ταυτόχρονα σε κόμβο δραστηριοτήτων που μέχρι τότε ήταν έξω από αυτήν σε φυσικούς χώρους (όπως εργασία, αγορά, εκπαίδευση, κοινωνικοποίηση, ψυχαγωγία κ. ά.). Αυτή η αλλαγή σηματοδότησε μια ριζική μεταβολή στον ρόλο του οικιακού χώρου. Από τον 19ο αιώνα και μετά, η κατοικία αποτελούσε έναν ιδιωτικό, αποσυνδεδεμένο από τη δουλειά και τη δημόσια ζωή, χώρο, όπου το άτομο ξεκουραζόταν και αναπαυόταν (Λάγιος, Θ., & Λέκκα, Β. 2020).

Ωστόσο, με την πανδημία, η **κατοικία** ξαναβρίσκει έναν πρωταρχικό ρόλο, καθώς γίνεται το **κέντρο της καθημερινότητας**, της επαγγελματικής δραστηριότητας, της κοινωνικοποίησης και της εκπαίδευσης. Η ιδιωτικότητα, που παλαιότερα αποτελούσε μια από τις κύριες λειτουργίες του οικιακού χώρου, αναθεωρείται μέσα από αυτή την νέα πολυλειτουργικότητα.

Η πανδημία του COVID-19 υπήρξε παράλληλα, καταλύτης για την εφαρμογή και την ενίσχυση του **πολιτικού ελέγχου μέσω του σώματος**. Το σώμα λειτουργεί ως το πεδίο μέσω του οποίου ασκείται η εξουσία, καθώς είναι το μέσο που ελέγχεται, κατασκευάζεται και προσαρμόζεται για να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της κοινωνίας και της πολιτικής εξουσίας, καθορίζοντας τις προσωπικές μας συμπεριφορές, τις κοινωνικές πρακτικές και τις αλληλεπιδράσεις μας. Ανά τους αιώνες, η κοινωνία, για την αντιμετώπιση πανδημιών, παρουσιάζει μία σειρά από στρατηγικές πολιτικής διαχείρισης των μολυσματικών ασθενειών. Για παράδειγμα, για την λέπρα εφαρμόστηκε ο αποκλεισμός (στρατηγική που αναδεικνύει την ορθολογικότητα της εξουσίας), για την πανώλη η καραντίνα (ορθολογικότητα της πειθαρχίας), ενώ για την ευλογιά, ο εμβολιασμός (ορθολογικότητας της ασφάλειας). Στην περίπτωση του COVID-19, εφαρμόστηκαν και οι τρεις πολιτικές συνδυαστικά (Λάγιος, Θ., & Λέκκα, Β. 2020). Όπως υποστηρίζει ο Φουκώ, **‘Il n’y a pas de politique qui ne soit pas une politique des corps’** (δεν υπάρχει πολιτική που να μην είναι πολιτική των σωμάτων), αναδεικνύοντας πως σε κάθε κρίση, είτε υγειονομική είτε οικονομική, οι πολιτικές ελέγχου φανερώνουν τις δυναμικές εξουσίας που καθορίζουν την κοινωνία μέσω του σώματος (Preciado, 2020).

1.4.2 Επιπτώσεις της Πανδημίας στην Κοινωνία και στο Δημόσιο Χώρο

Η εφαρμογή των πολιτικών ελέγχου κατά τη διάρκεια της πανδημίας του COVID-19 ανέδειξε έντονες **κοινωνικές ανισότητες**. Παρά το γεγονός ότι η κοινωνία υπάκουσε κατά βάση στους περιορισμούς, ο φόβος αποτέλεσε ισχυρό μηχανισμό συμμόρφωσης, με τα μέσα ενημέρωσης να προβάλλουν τον κίνδυνο της μόλυνσης και την κοινωνική αποστασιοποίηση ως τη μόνη ασφαλή επιλογή για την αποφυγή της εξάπλωσης του ιού. Η εξουσία ασκήθηκε επίσης μέσω της τιμωρητικής πολιτικής, επιβάλλοντας πρόστιμα σε εκείνους που αμφισβητούσαν την ύπαρξη του ιού ή πίστευαν σε αντιφάσεις γύρω από την πανδημία. Ωστόσο, η εφαρμογή αυτών των πολιτικών δεν αφορούσε όλους τους ανθρώπους με τον ίδιο τρόπο. Η **ενίσχυση του ρόλου της κατοικίας** ανέδειξε αρκετές προβληματικές, καθώς δεν αποτελεί για όλα τα άτομα ένα δεδομένο καταφύγιο. Σε περιπτώσεις ενδοοικογενειακής βίας, ο κεντρικός ρόλος της κατοικίας και το πλήθος ευθυνών που αναλήφθηκαν από τα μέλη του νοικοκυριού αναδείχθηκαν ως σοβαρές προκλήσεις. Επίσης, **άτομα χωρίς κατοικία ή πρόσβαση σε τεχνολογικά μέσα** ή τεχνογνωσία για τη χρήση τους ήρθαν αντιμέτωπα με σημαντικούς αποκλεισμούς.

Παρά τα μέτρα της πανδημίας που οδήγησαν σε κοινωνικούς αποκλεισμούς ο **δημόσιος χώρος**, σε κάποιο βαθμό, λειτούργησε ως **σημείο διαφυγής**. Ενώ παραδοσιακά αποτελεί σημείο συνάντησης και κοινωνικής δραστηριότητας, θεωρήθηκε τότε επικίνδυνος λόγω του κινδύνου μόλυνσης, δημιουργώντας φόβο και αποφυγή της χρήσης του. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, να εγκαταλειφθεί σε μεγάλο βαθμό, καθώς οι περισσότερες κοινωνικές δραστηριότητες μεταφέρθηκαν στον ψηφιακό χώρο (Λάγιος, Θ., & Λέκκα, Β. 2020). Από την άλλη πλευρά, η **ανάγκη για φυσική αλληλεπίδραση** ανάγκασε τους πολίτες να καταφύγουν σε χώρους, όπως πάρκα και πλατείες, ως μια μορφή διαφυγής από την κλειστή, δυστοπική πραγματικότητα. Παρά την απαγόρευση λειτουργίας χώρων εστίασης και δημόσιων δομών, η κυβέρνηση περιορίστηκε να επιβάλει επιπλέον μέτρα και να διασπάσει τις συναθροίσεις, θυμίζοντας πολιτικές αυταρχικών καθεστώτων. Παράλληλα, ο δημόσιος χώρος απέκτησε νέο ρόλο στην υγειονομική αναδιοργάνωση, καθώς αποτέλεσε σημείο εγκατάστασης σταθμών ελέγχου για την πανδημία, όπως τη διεξαγωγή τεστ, ενώ βοήθησε και στην αποσυμφόρηση των νοσοκομείων, με την εγκατάσταση εφήμερων δομών. Όπως αναφέρουν οι Λάγιος και Λέκκα (2020), 'Η πανδημία του COVID-19 είναι και μία **πανδημία του χώρου**, με την κοινωνική και πολιτική δομή να αναδιαμορφώνεται γύρω από τους περιορισμούς στον δημόσιο και ιδιωτικό χώρο'.

1.5 ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ Κ Ρ Ι Σ Η

Η περιβαλλοντική κρίση αποτελεί μια από τις δυσκολότερες προκλήσεις του 21ου αιώνα. Πρόκειται για μια **κλιματική απορρύθμιση** η οποία εκφράζεται με ακραία καιρικά και φυσικά φαινόμενα, και αύξηση στη συνολική παγκόσμια θερμοκρασία. Συνιστά μια πολυεπίπεδη κρίση, καθώς αποτελεί αποτέλεσμα χρόνιων ανθρωπογενών διεργασιών, που επηρεάζει σε κοινωνικό, πολιτικό, γεωγραφικό έως και υπαρκτικό επίπεδο. Η εποχή του **‘Ανθρωπόκαινου’**¹², όπως έχει ονομαστεί, αποτυπώνει τη βαθιά επιρροή του ανθρώπου στις γεωλογικές και οικολογικές διεργασίες της Γης. Πρόκειται, σύμφωνα με τον **Paul Crutzen**, για μια νέα γεωλογική εποχή **‘ανθρώπινης κυριαρχίας’**, όπου οι άνθρωποι δραστηριότητες έχουν καταστεί ισχυρότερες από τις μεγάλες φυσικές δυνάμεις του πλανήτη, επηρεάζοντας το κλίμα, τη βιόσφαιρα έως και τη χημική σύσταση της Γης (Crutzen, 2007: 614).

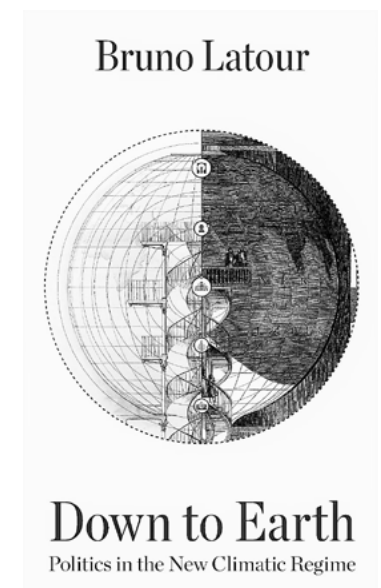
Πυρκαγιές που καταστρέφουν δασικά οικοσυστήματα, άνοδος της στάθμης των θαλασσών που απειλεί παράκτιες κοινότητες, παρατεταμένες ξηρασίες που οδηγούν σε ερημοποίηση και κλιματική μετανάστευση, είναι μερικές από τις συνέπειες αυτής της συνθήκης. Όμως, πέρα από την υλική τους διάσταση, αναδιαμορφώνουν ριζικά τη σχέση του ανθρώπου με τον τόπο, το περιβάλλον και το έδαφος. Ο **κίνδυνος** δεν είναι πια μόνο εξωτερικός ή φυσικός είναι **ενδογενής**, προϊόν του ίδιου του τρόπου με τον οποίο οργανώθηκε η παγκόσμια οικονομία και ο σύγχρονος πολιτισμός.

1.5.1 Περιβαλλοντική αποσταθεροποίηση

Για να κατανοηθεί το περιβάλλον και ο τόπος στη σύγχρονη συνθήκη, δεν αρκεί να εξεταστούν απομονωμένα. Χρειάζεται να εξεταστούν μέσα από τις σχέσεις που δημιουργούν με την κοινωνία, τον πολιτισμό και τον ίδιο τον άνθρωπο. Ο **Félix Guattari**, μέσα από την οικοσφική του προσέγγιση, αντιλαμβάνεται το περιβάλλον ως ένα δυναμικό πεδίο αλληλεπιδράσεων μεταξύ φυσικών, κοινωνικών και ψυχικών οικολογιών. Στο έργο του **Οι Τρεις Οικολογίες** (1989), περιγράφει τον κόσμο ως μια διαρκή συναρμογή ανάμεσα στο περιβάλλον, τις κοινωνικές σχέσεις και τις διαδικασίες υποκειμενοποίησης, δηλαδή τον τρόπο με τον οποίο συγκροτείται το άτομο μέσα στον χώρο. Χαρακτηριστικά αναφέρει πως **‘σήμερα περισσότερο από ποτέ η φύση δεν μπορεί να διαχωριστεί από τον πολιτισμό’**, προτείνοντας μια **‘εγκάρσια’** προσέγγιση που να διατρέχει ταυτόχρονα τα οικοσυστήματα, τη μηχανόσφαιρα και τις κοινωνικές και ατομικές σφαίρες. Μέσα από αυτό το πλαίσιο, ο τόπος, το τοπίο δεν είναι κάτι σταθερό, αλλά μια σύνθετη δομή που βρίσκεται σε διαρκή μεταβολή, αποτέλεσμα των σχέσεων ανάμεσα στη φύση, την κοινωνία και τον πολιτισμό (Χατζησάββα, 2023: 258).

Σε αυτό το συνεχώς μεταβαλλόμενο πεδίο, ο **Bruno Latour** υποστηρίζει, ότι η περιβαλλοντική κρίση οδηγεί σε μια ριζική μετατόπιση του τρόπου με τον οποίο αντιλαμβάνεται το άτομο τη Γη. Παύει να είναι ένα ουδέτερο υπόβαθρο, ένας σταθερός τόπος κατοίκησης, και μετατρέπεται σε ενεργό, αντιδραστικό πεδίο. Δεν πρόκειται πια για το σταθερό ‘έδαφος’ πάνω στο οποίο χτίζονται τα ανθρώπινα έργα, αλλά για έναν δυναμικό και απρόβλεπτο παράγοντα, που απαντά στις ενέργειες των ανθρώπων. Μέσα σε αυτή τη νέα συνθήκη σημειώνει, πως **‘όλοι βρισκόμαστε πλέον σε μετάβαση προς τόπους που πρέπει να ανακαλυφθούν και να επανακατοικηθούν’** (Latour, 2018: 20). Η κρίση του περιβάλλοντος είναι έτσι και κρίση του τόπου. Ενός τόπου ως σημείου αναφοράς, ως εδάφους που εγγυάται ασφάλεια, συνέχεια και νόημα.

¹² ‘The future of the Earth system will depend critically on human behavior.’
(Crutzen, 2007: 618)

1.5.2 Κ λ ι μ α τ ι κ ή Μ ε τ α ν ά σ τ ε υ σ η

Η έννοια της κλιματικής μετανάστευσης περιγράφει την **αναγκαστική μετακίνηση πληθυσμών εξαιτίας περιβαλλοντικών φαινομένων**. Αυτό το είδος της μετανάστευσης εμφανίζεται σε πολλαπλές μορφές. Είναι **εσωτερική** παρά διασυνοριακή, περισσότερο μόνιμη παρά προσωρινή, είναι εξαναγκασμένη παρά εθελούσια. Το 98% των κλιματικών μεταναστών από φυσικές καταστροφές, **μετεγκαθίστανται εντός της ίδιας χώρας**. Αναζητούν ασφάλεια κοντά στο (πρώην) σπίτι τους, κοντά σε τόπο οικείο. Δεν είναι οι 'μάζες του Νότου που κινούνται προς τον Βορρά', αλλά άνθρωποι που εκτοπίζονται μέσα σε ήδη ευάλωτες περιοχές. Σε αυτή τη συνθήκη δημιουργούνται και παράπλευρες απειλές, όπως η φτώχεια, συγκρούσεις, καταστάσεις που οδηγούν σε κοινωνική διάλυση. Στη Μπουρκίνα Φάσο, για παράδειγμα, η ερημοποίηση συνδυάζεται με ένοπλες συγκρούσεις για τον έλεγχο των φυσικών πόρων, ενισχύοντας τον βίαιο εκτοπισμό (UNHCR, 2023).

Ο **François Gemenne** (2011), στο κείμενο **'Climate-induced population displacements in a 4°C+ world'**, επισημαίνει πως η περιβαλλοντική μετανάστευση είναι βαθιά **κοινωνικά άνισο φαινόμενο**. Όσοι έχουν τους πόρους και τα δίκτυα μπορούν να μετακινηθούν. Το φτωχό κομμάτι του πληθυσμού όμως, 'παγιδεύεται' στους πληγέντες τόπους χωρίς δυνατότητα διαφυγής. Κι εκείνοι που καταφέρνουν να φύγουν, δεν αναγνωρίζονται ως πρόσφυγες. Βρίσκονται νομικά σε μια **'γκρίζα' ζώνη νομικής αορατότητας** (Ionesco, Mokhnacheva & Gemenne, 2017). Συνοψίζοντας με τα λόγια του **Jeremy Seabrook**, δεν πρόκειται απλώς για την απώλεια μιας κατοικίας, αλλά για την **ερήμωση ολόκληρου του τρόπου ζωής**. Η γη έχει εξαντληθεί, τα νερά έχουν μολυνθεί, τα δάση έχουν φραχτεί από ημιαστυνομικές ιδιωτικές εταιρείες. Το σχολείο, το κέντρο υγείας, το σύστημα διαβίωσης καταρρέουν. Η φτώχεια δεν μετακινείται επειδή διώχνεται από τον πλούτο, αλλά επειδή δεν έχει πια τίποτα να κρατηθεί (Seabrook σε Bauman, 2007: 57).

¹³ <https://thevisualist.org/2024/05/tj-demos-public-talk-gaza-colonial-violence-ecocide-and-survival-media/>

¹⁴ <https://forensic-architecture.org/investigation/ecocide-in-gaza>

1.5.3 Ο ι κ ο κ τ ο ν ί α (E c o c i d e) | Γ ε ν ο κ τ ο ν ί α (G e n o c i d e)

Σε αρκετές περιπτώσεις, η καταστροφή της φύσης μετατρέπεται σε εργαλείο γεωπολιτικής βίας. Ο **T.J. Demos** αναλύει την έννοια του **'Ecocide – Genocide'**, αναφερόμενος σε περιπτώσεις όπου η καταστροφή του περιβάλλοντος χρησιμοποιείται ως στρατηγική εξόντωσης πληθυσμών. Το φαινόμενο αυτό αναδεικνύει τη στενή **διασύνδεση περιβαλλοντικής και γεωπολιτικής κρίσης**, μέσα από την κατασκευή της γης ως πολεμικού πεδίου¹³. Η συστηματική καταστροφή γεωργικής γης γίνεται όπλο πείνας. Την περίοδο Φεβρουαρίου - Μαρτίου 2024, το 70% του βορείου Γάζα ζει υπό καθεστώς αφαγίας. Ο χαρακτηρισμός **'οικοκτονία'** έχει και νομικές διαστάσεις, καθώς διεξάγεται συζήτηση για πρόκληση **οικολογικής καταστροφής ως εγκλήματος πολέμου**¹⁴. Η καταστροφή των γεωργικών εκτάσεων, η μόλυνση των υδάτινων πόρων και ο αποκλεισμός των υποδομών δεν είναι απλώς περιβαλλοντικές συνέπειες, είναι όψεις μιας αποικιακής βίας που υπονομεύει συστηματικά τη δυνατότητα επιβίωσης. Η οικοκτονία και η γενοκτονία δεν αποτελούν έτσι δύο διακριτές σφαίρες, είναι διαφορετικές εκφάνσεις μιας κρίσης που εκτυλίσσεται πάνω στο έδαφος. Η γη παύει να είναι ο τόπος κατοίκησης και γίνεται τόπος σύγκρουσης. Η απώλεια του καταφυγίου είναι περιβαλλοντική, είναι πολιτική, υπαρκτική και απόλυτα στοχευμένη.

1.6 ΓΕΩΠΟΛΙΤΙΚΗ Κ Ρ Ι Σ Η

Η γεωπολιτική κρίση είναι στενά συνδεδεμένη με την **κρίση του εδάφους**. Δεν πρόκειται, όπως στην περιβαλλοντική κρίση, για μια έμμεση, μακροχρόνια απάντηση της φύσης σε ανθρώπινες παρεμβάσεις. Αντίθετα, εδώ έχουμε να κάνουμε με μια άμεση και βίαιη πράξη, όπου το έδαφος τίθεται υπό **αμφισβήτηση ως σύνορο**, ως τόπος κατοίκησης, ως φορέας ταυτότητας και κυριαρχίας.

Η γεωπολιτική κυριαρχία αναζητείται σε περιοχές στρατηγικής σημασίας, είτε λόγω γεωγραφικής θέσης είτε λόγω φυσικών πόρων, στοιχεία που μετατρέπονται σε αντικείμενα διεκδίκησης. Η επιθυμία ελέγχου αυτών των εδαφών αποτελεί τη βασική αιτία πολεμικών συρράξεων, μετατρέποντας τον **τόπο σε φόντο σύγκρουσης**, κυρίως εξαιτίας πολιτικών και οικονομικών συμφερόντων (Τζιρτζιλάκη, 2008: 36).

Έτσι, ο χώρος μετατρέπεται σε πολιτικό εργαλείο. Οργανώνει τη σύγκρουση, τη νομιμότητα, την εξουσία. Το **αστικό τοπίο** μετατρέπεται σε πεδίο πολέμου και **αποσυντίθεται** συστηματικά, καθιστώντας αδύνατη την ύπαρξη ζωής εντός του. Οι κάτοικοι εξαναγκάζονται σε φυγή, καθώς η δυνατότητα κατοίκησης καταρρέει. Όμως, σε μια παγκοσμιοποιημένη κοινωνία, οι πληθυσμιακές μετακινήσεις δεν παραμένουν τοπικά φαινόμενα, αλλά έχουν καθολικό χαρακτήρα.

1.6.1 Α σ τ ι κ ό τ ο π ί ο | Π ο λ ε μ ι κ ό τ ο π ί ο

Οι ίδιες οι πόλεις μετατρέπονται σε πεδία μάχης, σε πεδία στοχοποιημένης βίας και στρατιωτικής κατοχής. Το δομημένο περιβάλλον, η αρχιτεκτονική, η ίδια η καθημερινή υλικότητα του αστικού χώρου παύουν να είναι ουδέτερες, γίνονται στόχοι, όπλα, τεκμήρια και πεδία ελέγχου. Ο **Eyal Weizman**, στην έρευνά του **Hollow Land** (2007), περιγράφει τον σύγχρονο πόλεμο ως μια πρακτική που δεν περιορίζεται πια σε οριζόντιες τομές του εδάφους, αλλά καταλαμβάνει τον χώρο κάθετα, από τα υπόγεια έως τις ταράτσες. Οι **πόλεις** μετατρέπονται σε **κάθετα πεδία μάχης**, όπου ο πόλεμος δεν διεξάγεται στους δρόμους, αλλά 'μέσα από τους τοίχους. Η πολεοδομία λειτουργεί ως στρατιωτική στρατηγική, και η ίδια η **αρχιτεκτονική** αντιμετωπίζεται ως **τοπογραφία ελέγχου και επιβολής**. Στο παράδειγμα της Γάζας, ο ισραηλινός στρατός χρησιμοποιεί τον αστικό ιστό ως στόχο και εργαλείο. Οι κατεδαφίσεις σπιτιών, οι τοίχοι απομόνωσης, οι 'ζώνες ασφαλείας', η χρήση drones στον εναέριο χώρο και οι υπογειες σήραγγες διαμορφώνουν ένα αστικό τοπίο αποκλεισμού και ελέγχου.

Αυτή η σκόπιμη καταστροφή των πόλεων θα ονομαστεί από τον **Stephen Graham** (2010), ως **'αστυκτονία'** (urbicide). Μια στρατηγική βίας, όπου δομές, υπηρεσίες, ολόκληρες γειτονίες και κοινότητες εξαλείφονται. Όπως επισημαίνει η **Sara Fregonese**, συνιστά πράξη ομογενοποίησης. Η πόλη δεν βομβαρδίζεται απλώς, **εκκαθαρίζεται από τη διαφορά**, από την πιθανότητα συνύπαρξης. Η πολεοδομία μετατρέπεται σε μέσο πειθάρχησης και η αρχιτεκτονική σε εργαλείο του πολέμου. Ο σύγχρονος πόλεμος ενσωματώνει και τα δύο ως μηχανισμούς ελέγχου και υποταγής. Η **κατεδάφιση των πόλεων** δεν αποτελεί πλέον απλή πράξη βίας, αλλά εξελίσσεται σε **στρατηγικό εργαλείο** σχεδιασμού, με στόχο την **αναδιάρθρωση της εξουσίας πάνω στον χώρο** και στους ανθρώπους που τον κατοικούν (Weizman, 2006 σε Κανάκη & Τζώρτζου, 2019).

Gaza has lost 74% of its schools, universities, health facilities, universities, government buildings, religious institutions, and cultural heritage sites.

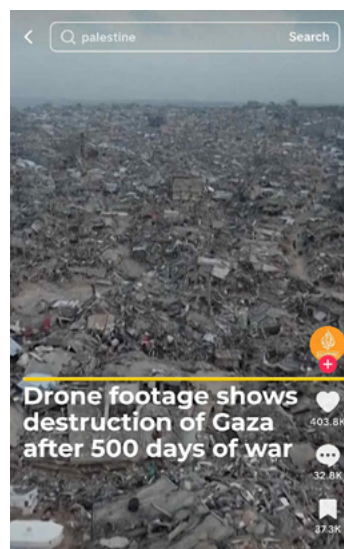
1.6.2 Ο σύγχρονος πόλεμος στη ψηφιακή πραγματικότητα

Ο σύγχρονος πόλεμος αλλάζει ριζικά. Το πεδίο της μάχης δεν περιορίζεται πλέον στο φυσικό έδαφος, αλλά επεκτείνεται στο δικτυακό χώρο, τις επικοινωνίες, τα πληροφοριακά ρεύματα, την εικόνα και την τεχνητή νοημοσύνη. Μέσα από την τεχνολογική του αναβάθμιση, την εμπλοκή υπερεθνικών συμφερόντων και την κατάρρευση των παλαιών δομών διεθνούς δικαίου, αναδύεται ως η πιο βίαιη μορφή παγκόσμιας ρύθμισης. Δεν πρόκειται πια για πόλεμο μεταξύ εθνών, αλλά για έναν καθολικό πόλεμο ισχύος, επιτήρησης, κατακερματισμού και εκτοπισμού.

Η **έννοια της πολεμικής μηχανής** στις σύγχρονες αναλύσεις, αποκτά μια διάσταση. Οι πολεμικές δομές δεν είναι πλέον στατικές αλλά πολυμορφικές και διάχυτες, συνδεδεμένες με το κράτος ή λειτουργώντας αυτόνομα. Η σχέση τους με τον χώρο είναι μετακινούμενη, ευέλικτη και απεδαικτοποιημένη, γεγονός που καθιστά την πολεμική δράση ολόένα και πιο δυσδιάκριτη από την πολιτική ή την οικονομία (Mbembé, 2003: 32 σε Κανάκη & Τζώρτζου, 2019).

Την ίδια στιγμή, ο πόλεμος **εισβάλλει στην καθημερινότητα των θεατών** μέσα από εικόνες και βίντεο που κυκλοφορούν σε κοινωνικά δίκτυα. Φωτογραφίες βομβαρδισμένων σπιτιών, παιδιών κάτω από ερείπια ή καταγραφές από πολεμικά drones μεταδίδονται σχεδόν σε πραγματικό χρόνο, μετατρέποντας το σε **οπτικοακουστικό γεγονός**. Όμως, αυτή η φαινομενική 'προσβασιμότητα' οδηγεί συχνά στην **ηθική αναισθησία**. Όπως υποστηρίζει το **Judith Butler** στο **Frames of War**, ο τρόπος με τον οποίο πλασιώνεται μια εικόνα πολέμου καθορίζει ποια ζωή θεωρείται άξια πένθους και ποια μένει αόρατη (Butler, 2009: 1-4).

Σε αυτό το πλαίσιο, ο **δυτικός πολίτης** δεν είναι αμέτοχος. Είναι ταυτόχρονα θεατής, καταναλωτής και, συχνά, **έμμεσος συμμετοχος**. Μέσα από πολιτικές στάσεις, κρατικές επιλογές, μέσα από τις ίδιες τις τεχνολογικές υποδομές που χρησιμοποιεί ή τα προϊόντα που αγοράζει, εμπλέκεται σε έναν παγκόσμιο χάρτη εξουσίας όπου ο πόλεμος είναι διαρκώς παρών, ακόμη κι αν δεν τον βιώνει άμεσα.

1.5.2 Πολεμική διασπορά και το εδαφικό ανήκειν

Ανέκαθεν στην ιστορία, η **κινητικότητα των λαών** αντιμετωπιζόταν ως **απειλή** από τις εγκατεστημένες κοινωνίες. Οι μετακινούμενοι πληθυσμοί θεωρούνταν ασταθείς και επικίνδυνοι, καθώς δεν μπορούσαν να ενσωματωθούν εύκολα ή να ελεγχθούν από τις θεσμικές δομές των σταθερών κοινωνιών. Η σταθερότητα του τόπου ταυτιζόταν με την εξουσία, ενώ η μετακίνηση ερμηνευόταν ως απειλή για την εδαφική και πολιτισμική κυριαρχία (Τζιρτζιλάκη, 2008: 26).

Πώς μπορεί να νοηθεί σήμερα η έννοια του 'ανήκειν' σε έναν τόπο, όταν τα σύνορα και το έδαφος έχουν χάσει την υλική και πολιτική τους υπόσταση; Ο **Carl Schmitt**, στο **The Nomos of the Earth** (2003), εξηγεί ότι η παγκόσμια τάξη του 20ού αιώνα βασιζόταν στο **'jus publicum Europaeum'**, δηλαδή ένα εδαφικά οργανωμένο δίκαιο, που καθόριζε σύνορα, ισορροπίες και αναγνωρισμένα μορφώματα ισχύος. Στον 21ο αιώνα, με την **κατάρρευση** αυτού του πλαισίου, η κυριαρχία αποσταθεροποιείται, τα εδάφη χάνουν τη σταθερή τους σημασία, και το ανήκειν δεν μπορεί να οριστεί ως φυσικό δικαίωμα επί του χώρου.

Όπως αναλύθηκε παραπάνω ο σύγχρονος δυτικός κόσμος παρακολουθεί τον πόλεμο μέσα από τις οθόνες του, σαν να πρόκειται για ένα ακόμη 'μακρινό' γεγονός, αποκομμένο από τη δική του πραγματικότητα. Αν και εκτυλίσσεται σε συγκεκριμένα γεωγραφικά μέτωπα, δεν είναι πλέον δυνατό να θεωρηθεί ως ένα απομονωμένο φαινόμενο **'εκτός των τειχών' της Δύσης**. Η ψευδαίσθηση της απόστασης που βιώνει, ότι οι συγκρούσεις στην Παλαιστίνη, στο Ιράν ή στην Ουκρανία δεν τον αφορούν, καταρρέει μέσα από την ίδια τη φύση του πολέμου, που δεν είναι πια στατικός αλλά παγκόσμιος, ψηφιακός και πολυεπίπεδος.

Οι γεωπολιτικές συγκρούσεις παράγουν **σώματα σε μετακίνηση**, πληθυσμούς που εκτοπίζονται είτε λόγω πολέμου, είτε αναζητώντας συνθήκες επιβίωσης ή εργασίας. Στις περισσότερες περιπτώσεις, ο δυτικός κόσμος, και ειδικά η Ευρώπη λόγω της γεωγραφικής της θέσης, είναι ο τόπος που καλείται να τους υποδεχτεί. Ωστόσο, τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αυξανόμενη **απόρριψη του 'άλλου'**, μια απέχθεια προς το ξένο, το οποίο ο Ευρωπαίος πολίτης συχνά βιώνει ως κάτι που 'δεν ανήκει' στη γη του.

1.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

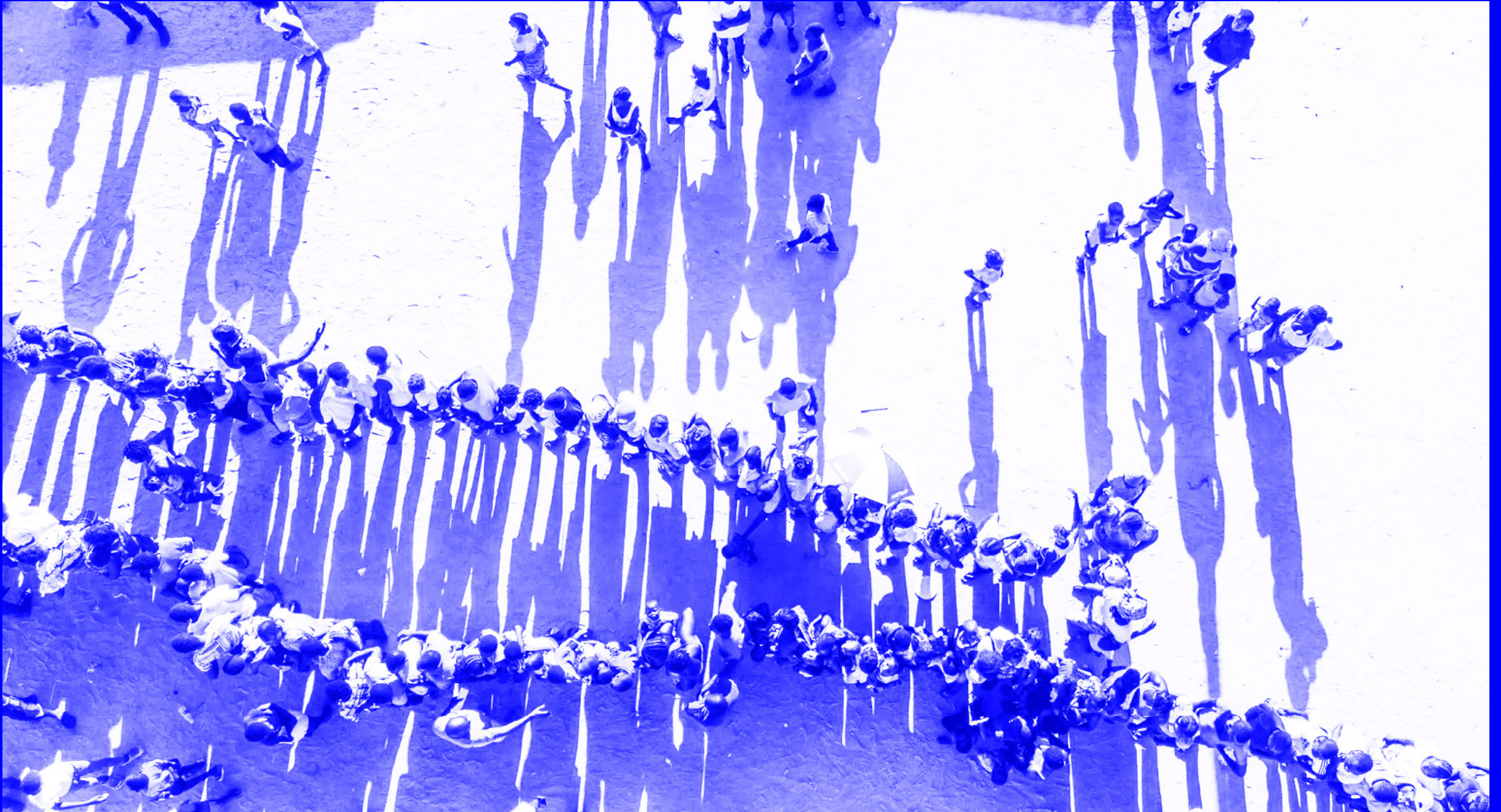
Οι κρίσεις που πλαισιώνουν τη σύγχρονη συνθήκη είναι αποτέλεσμα μιας αρνητικής παγκοσμιοποίησης. Όπως την περιγράφει ο **Zygmunt Bauman**, μια παγκοσμιοποίηση όπου οι **ροές** του κεφαλαίου, της πληροφορίας και της ισχύος διαχέονται επιλεκτικά, συγκεντρώνονται σε λίγα κέντρα και αφήνουν πίσω τους **αποκλεισμούς, ανισότητες** και **βίαιες απορρυθμίσεις** (Bauman, 2007: 24).

Η παγκοσμιοποίηση, με την άυλη φύση του κεφαλαίου και τη συγκέντρωση της ισχύος σε λίγα κέντρα, οδηγεί σε νέες μορφές ανισότητας, μετακίνησης πληθυσμών και αστικού αποκλεισμού. Οι **πόλεις** μετατρέπονται σε ελεγχόμενους **κόμβους**, όπου οι ταυτότητες αμφισβητούνται και ανασυντίθενται. Παράλληλα, η **ψηφιακή πραγματικότητα** και η επιτάχυνσή της μέσα από την **υγειονομική κρίση** αλλάζουν ριζικά τον τρόπο που βιώνεται ο χώρος, μεταφέροντας τη **ζωή σε ψηφιακά περιβάλλοντα** και εντείνοντας την επιτήρηση και την απομόνωση. Την ίδια στιγμή, η **περιβαλλοντική** και **γεωπολιτική** αστάθεια φέρνει ξανά στο προσκήνιο το **έδαφος** ως πεδίο **σύγκρουσης** και **απώλειας**.

Τελικά, οι κρίσεις **ενσωματώνονται πλήρως στην καθημερινότητα** του σύγχρονου ανθρώπου, διαμορφώνοντας μια νέα κανονικότητα. Η ρευστότητα, η επισφάλεια και η συνεχής προσαρμογή δεν είναι πλέον επιλογές ή μεταβατικές φάσεις, αλλά σταθερές της εποχής. Το **άτομο** καλείται να αναθεωρήσει τη σχέση του με τον χώρο, τον τόπο και το έδαφος, καθώς η σταθερότητα αντικαθίσταται από τη **διαρκή μετακίνηση**, τόσο φυσική όσο και νοηματική. Μέσα από αυτή τη μετατόπιση, η κινητικότητα εμφανίζεται όχι απλώς ως συνέπεια των κρίσεων, αλλά ως βασική συνθήκη ύπαρξης.

Ergan Ozgen, Purple Muslin (2018)

Internally displaced persons wait for supplies at the Picoco refugee camp in Beira, on April 1, 2019

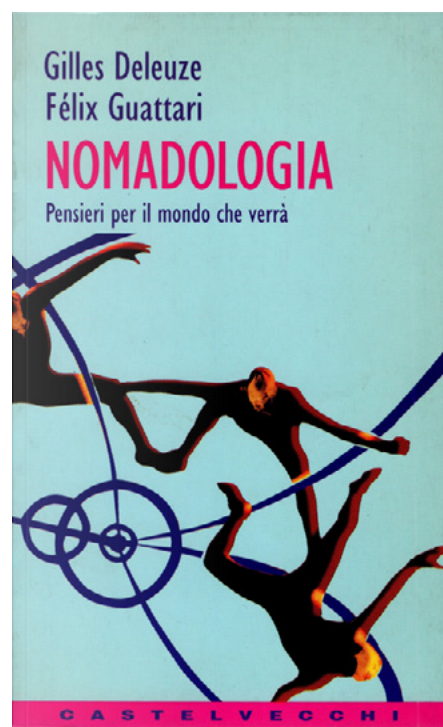
Στον επιταχυνόμενο κόσμο μιας παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, ο τόπος δεν είναι μια σταθερή συνθήκη μακράς διάρκειας, γίνεται το όριο, το ενδιάμεσο, τρόπος μετάβασης ή προσωρινής βίωσης. Η σύγχρονη συνθήκη λοιπόν, χαρακτηρίζεται από μια κατάσταση **συνεχούς κίνησης**, μια ρευστή ροή ατόμων, αγαθών, κεφαλαίου, που αλλάζει το βίωμα και την ταυτότητα του ατόμου σε σχέση με τον χώρο. **‘Το έδαφος πάνω στο οποίο υποτίθεται ότι βασίζονται οι προοπτικές του βίου μας είναι σίγουρα ασταθές’** (Bauman, 2007: 29).

Ο **εκτοπισμός** αποτελεί πλέον τη **νέα κανονικότητα**, μια κανονικότητα όπου ομάδες ατόμων ωθούνται στο περιθώριο, έμμεσα ή άμεσα, είτε λόγω βίαιων γεωπολιτικών συγκρούσεων είτε μέσω άλλων μηχανισμών οικονομικής εξουσίας (Sassen, 2014). Ο χώρος, ο τόπος δεν κατοικείται, καταναλώνεται με τρόπο αποσπασματικό και προσωρινό (Auge, 1995).

Μέσα σε αυτή τη συνθήκη, **η κινητικότητα** λειτουργεί ως διπλός μηχανισμός, άλλοτε **επιβάλλεται βίαια**, άλλοτε παρουσιάζεται ως **επιθυμητή ελευθερία**. Από τον βίαιο τρόπο που εκτοπίζεται ο πρόσφυγας μέχρι την ‘επιλογή’ του ψηφιακού νομά, ο νομαδισμός μοιάζει να είναι μια απόρροια των διαφορετικών μορφών του εκτοπισμού και της κινητικότητας.

Όμως, όπως επισημαίνουν οι **Deleuze και Guattari** (1980), ο **νομάς** δεν καθορίζεται από την μετακίνηση, αλλά από τη **διαφορετική σχέση που έχει με τον χώρο**, μια σχέση προσωρινής μετακίνησης των ορίων της στερεοτυπικής σκέψης και ταυτόχρονα δυνατότητα ανοίγματος του χώρου σε νέες σχέσεις βίωσης. Από την άλλη πλευρά, ο σύγχρονος νομάς ενσωματώνεται συχνά σε δίκτυα επιτήρησης, παραγωγής και κατανάλωσης, σε μία συνθήκη δηλαδή ‘ελεγχόμενης περιπλάνησης’.

Ο εκτοπισμός, η κινητικότητα και ο νομαδισμός, αποτελούν φαινόμενα που αλληλοσυνδέονται, φαινόμενα που εκφράζουν διαφορετικές όψεις της ίδιας συνθήκης, μιας συνθήκης όπου η σταθερότητα γίνεται ρευστότητα και καθιστά την εμπειρία της κατοίκησης συνεχώς σε διαπραγμάτευση.

2.1 ΕΚΤΟΠΙΣΜΟΣ

Ο **εκ-τοπισμός** αφορά στην **απομάκρυνση** ενός ατόμου από τη φυσική του θέση, από τον **τόπο στον οποίο διέμενε**, άνηκε. Ο εκτοπισμός, συνώνυμο της εξορίας, υποδηλώνει μια πράξη βίαιη, μια εξαναγκασμένη μετατόπιση, έναν εξωτερικό παράγοντα που επιβάλλει στο άτομο να εγκαταλείψει τον χώρο του. Η έννοια του εκτοπισμού έχει και **μεταφορική** και **κυριολεκτική** διάσταση. Δεν αφορά μόνο την φυσική απομάκρυνση από ένα τόπο, αλλά και την αδυναμία κατοίκησης και συμμετοχής σε αυτόν. Εκτοπισμένος δεν είναι πάντα αυτός ο οποίος έχει φύγει, αλλά και κάποιος που έχει παραμείνει σε ένα τόπο ο οποίος δεν του ανήκει πλέον (Ε. Τζιρτζιλάκη, 2008: 36).

Ο εκτοπισμός δεν αποτελεί απλά απόρροια των κρίσεων, αλλά μία συστημική λειτουργία τους. Ο **David Harvey** περιγράφει τον τρόπο που το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα **συγκεντρώνει πλούτο μέσω του εκτοπισμού** πληθυσμών¹⁵ (Harvey, 2004). Είτε μέσω πολιτικών λιτότητας, είτε διαδικασιών αναβάθμισης μιας περιοχής, που εκτοπίζουν λιγότερο προνομιούχους κατοίκους, το αποτέλεσμα είναι η **απώλεια της εδαφικής σταθερότητας**. Ο χώρος, το έδαφος λειτουργούν ως τόποι εκδήλωσης του κεφαλαίου, όπου η κατοίκηση, οι δημόσιες υποδομές εμπορευματοποιούνται.

Σε αυτή τη νέα πραγματικότητα, η έννοια του εδάφους αποδυναμώνεται ή επαναπροσδιορίζεται. Η σταθερή σχέση ανάμεσα σε ανθρώπους, πολιτισμούς και εδάφους χάνεται, ή αποκτά διαφορετικό νόημα. Η συνθήκη αυτή ονομάζεται **αποεδαφοποίηση** (deterritorialization), μέσα στην οποία ο καπιταλισμός βρίσκει έφορο έδαφος για να αποδομήσει την ταυτότητα και την έννοια του ανήκειν, αναζητώντας νέους τόπους προς εκμετάλλευση. Η ταυτότητα του ατόμου δεν συνδέεται πλέον με ένα συγκεκριμένο γεωγραφικό ή εθνικό έδαφος, αλλά κατασκευάζεται μέσα από ροές, μετακινήσεις, πληροφορία, εικόνες. Η σχέση του με τον χώρο γίνεται ρυθμιζόμενη και ελαστική, μια σχέση που εύκολα μεταβάλλεται ή σπάει (Deleuze & Guattari, 1980). **Η αποεδαφοποίηση, κάνει τον τόπο να μην βιώνεται πια ως σταθερό καταφύγιο, αλλά το μετατρέπει σε καταναλωτικό προϊόν.**

Οι μορφές του εκτοπισμού μπορούν να διαχωριστούν σε δύο βασικές κατηγορίες: Στις **άμεσες και βίαιες** και στις **σταδιακές ή μεταφορικές**.

2.1.1 Άμεσος - Βίαιος Εκτοπισμός

Ο **άμεσος ή κυριολεκτικός** εκτοπισμός αφορά την **αναγκαστική, βίαιη, φυσική απομάκρυνση** ενός ατόμου ή πληθυσμού από τον τόπο του. 'Ενός ετερόνομου, δύσμοιρου και ευάλωτου πληθυσμού που έρχεται αντιμέτωπος και πιθανότατα κατακλύζεται από τις δυνάμεις τις οποίες ούτε ελέγχει ούτε κατανοεί πλήρως. Ενός πληθυσμού τρομοκρατημένου από την αδυναμία του να υπερασπιστεί τον εαυτό του,...' (Bauman, 2007: 24). Προκύπτει, δηλαδή, κυρίως από **εξωτερικούς παράγοντες** όπως οι πόλεμοι, οι γεωπολιτικές συγκρούσεις, οι οικολογικές καταστροφές ή η πολιτική αστάθεια.

Το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η **προσφυγική εμπειρία**, όπου το άτομο αποκόπτεται από το χώρο του και μεταφέρεται σε άγνωστο περιβάλλον, συχνά **χωρίς τη δυνατότητα επιστροφής**. 'Δεν αλλάζουν απλά χώρο. Χάνουν το χώρο τους πάνω στη Γη και πετιούνται στο πουθενά,...'. Στη περίπτωση αυτή, το άτομο παύει να έχει δικαιώματα, ζει σε **μόνιμα προσωρινές τοποθεσίες**, όπως στρατόπεδα προσφύγων, διαχωρισμένο από τους υπόλοιπους πολίτες (Bauman, 2007: 82,83). Μια κατάσταση που ονομάζει ο Agamben 'γυμνή ζωή'¹⁶ (Agamben, 1995).

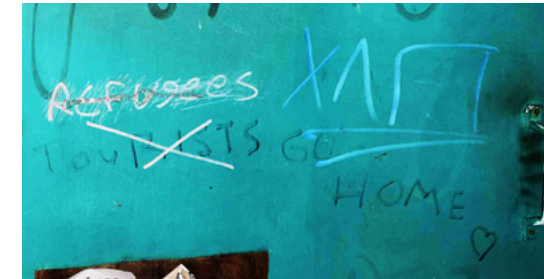

¹⁶ Ο Giorgio Agamben, στο βιβλίο του 'Homo Sacer: Sovereign Power and Bare Life' (1995), αναφέρεται στον όρο 'γυμνή ζωή' (bare life), ως μια κατάσταση, όπου το άτομο έχει χάσει κάθε πολιτικό ή νομικό δικαίωμα και παλεύει μόνο για τη βιολογική του επιβίωση, χωρίς προστασία ή συμμετοχή σε κοινωνικές και πολιτικές δράσεις.

2.1.2 Σταδιακός-Μεταφορικός Εκτοπισμός

Ο **σταδιακός ή μεταφορικός** εκτοπισμός δεν προϋποθέτει τη φυσική μετακίνηση. Πρόκειται για μια μορφή απομάκρυνσης, στην οποία το άτομο **παραμένει στον ίδιο τόπο**, αλλά **η σχέση του με αυτόν αποδυναμώνεται** σταδιακά, έως ότου να μην νιώθει πλέον ότι ανήκει εκεί.

Αυτό μπορεί να συμβεί μέσω μηχανισμών όπως η **τουριστικοποίηση**, ο **εξευγενισμός** (gentrification), η εμπορευματοποίηση της στέγας, καθώς και, σε πιο ακραίες περιπτώσεις, μέσω της **στέρησης βασικών δικαιωμάτων**, όπως η πρόσβαση σε τροφή, νερό ή φαρμακευτική περίθαλψη, συνήθως σε περιόδους κρίσεων ή πολεμικών συγκρούσεων¹⁷. Πρόκειται για **'σιωπηλούς εκτοπισμούς'**, απώλεια της ταυτότητας και του ανήκειν χωρίς την κυριολεκτική μετακίνηση. Δηλαδή, η βίαιη διαδικασία του εκτοπισμού δεν εντοπίζεται μόνο στο 'φεύγω' αλλά και στο 'δε μπορώ να μείνω' (Sassen, 2014).

¹⁷ Σε αυτή την περίπτωση, κατά κανόνα συνοδεύεται και με μορφές του κυριολεκτικού εκτοπισμού, όπως ο βομβαρδισμός κατοικιών ή πόλεων.

2.2 ΚΙΝΗΤΙΚΟΤΗΤΑ

Η κινητικότητα είναι η δυνατότητα ή η πράξη της **μετακίνησης** ανθρώπων, αντικειμένων, πληροφοριών ή ιδεών μέσα στον χώρο και τον χρόνο. Θα μπορούσε να αποτελέσει αποτέλεσμα του εκτοπισμού. Το άτομο από τη στιγμή που φεύγει, διώχνεται από ένα τόπο, βρίσκεται σε μια διαρκή κατάσταση μετακίνησης, είτε επειδή το επιλέγει, είτε επειδή αποτελεί αναγκαστική συνθήκη για αυτό. Πλέον η κινητικότητα αποτελεί βασική παράμετρο μιας σύγχρονης κοινωνίας που συνδέεται με κρίσεις (βλ. Κρίσεις 1ο Κεφάλαιο).

Όμως σε αυτή τη συνθήκη η κινητικότητα δεν είναι **ποτέ ουδέτερη ή ισότιμη**, ευνοεί ορισμένους και αποκλείει άλλους. Εκείνοι που έχουν πρόσβαση στα μέσα και τις τεχνολογίες¹⁸, μπορούν να μετακινηθούν με ευελιξία, να επιλέξουν πού να ζήσουν, να μπορούν να προσαρμοστούν και να ενταχθούν σε έναν τόπο με ευκολία. Εκείνοι που ανήκουν στην άλλη πλευρά, στην πλευρά που δεν διαθέτει αυτά τα μέσα, παραμένουν σε **‘ακινησία’**, μια αποδιοργανωμένη κατάσταση σε σχέση με τον χώρο (Urry, 2007). Δηλαδή, το άτομο που κατέχει τη δυνατότητα να **κινείται ελεύθερα**, αυτόματα **αποκτά** και μια **δύναμη**. Όσο πιο ελεύθερα κινείται, τόσο μεγαλύτερη ευελιξία και ισχύ έχει. Η κινητικότητα παίρνει τη μορφή ενός κοινωνικού διαχωριστικού εργαλείου.

¹⁸Ο Urry μιλά για τεχνολογικά, υλικά και κοινωνικά συστήματα που επιτρέπουν, οργανώνουν ή περιορίζουν την κίνηση (όπως το παγκόσμιο δίκτυο αερομεταφορών, οι αυτοκινητόδρομοι, ή το internet)

Σύμφωνα με τον John Urry (2007) η κινητικότητα μπορεί να χωρισθεί σε **πέντε** βασικές **μορφές**. Η πρώτη αποτελεί την **κινητικότητα των αντικειμένων** (mobility of objects), η οποία αναφέρεται στην ανταλλαγή προϊόντων μεταξύ ατόμων, καταναλωτών, παραγωγών και εμπόρων. Η δεύτερη είναι η **σωματική ή φυσική κινητικότητα** (corporeal or physical mobility), η οποία περιλαμβάνει τη μετακίνηση προσώπων είτε για εργασία, είτε για αναψυχή. Μετά έρχεται η **φαντασιστική κινητικότητα** (imaginative mobility), η οποία είναι η αναπαράσταση της κινητικότητας, όπως την επεξεργάζονται και τη μεταδίδουν τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Τέταρτη είναι η **εικονική κινητικότητα**, η οποία αναφέρεται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Και τέλος είναι η **επικοινωνιακή κινητικότητα**, που περιλαμβάνει όλες τις μορφές επικοινωνίας από άτομο σε άτομο που συνδέονται με την κίνηση.

Σε όλες τις παραπάνω περιπτώσεις κινητικότητας **παράγεται χώρος**. Χώρος ρευστός, προσωρινός, παροδικός με άλλη υπόσταση, όπου ο τόπος δεν υφίσταται σε αυτόν. Αεροδρόμια, μεγάλα εμπορικά καταστήματα, σούπερ μάρκετ, χώροι χωρίς ταυτότητα, χωρίς ιστορία, οι **‘μη τόποι’** του Marc Augé. Πρόκειται για χώρους που δεν δημιουργούν δεσμούς, αλλά υπάρχουν ακριβώς επειδή υπάρχει κινητικότητα και την ίδια στιγμή, την ενισχύουν και τη διευκολύνουν. Ο ταξιδιώτης, ο καταναλωτής, ο εκτοπισμένος, ο μετανάστης, τους διασχίζουν χωρίς ποτέ να τους κατοικούν ουσιαστικά. Πρόκειται για τις **ετεροτοπίες** του Michel Foucault, οι **‘άλλοι τόποι’** που λειτουργούν παράλληλα ή αντίθετα με τον κυρίαρχο χώρο, στρατόπεδα, φυλακές, νοσοκομεία (Ε. Τζιρτζιλάκη, 2008: 65). Δεν είναι απλώς αποτέλεσμα της κινητικότητας αλλά δομές που ορίζουν την ύπαρξή της και λειτουργούν αμφίδρομα. Από τη μία, η κινητικότητα γέννα αυτούς τους χώρους και από την άλλη, αυτοί προωθούν μια ρευστή εμπειρία του τόπου, μετατρέποντας την μετακίνηση σε κανονικότητα.

Μέσα σε αυτούς του χώρους χωρίς ταυτότητα, το **σώμα** γίνεται ο **φορέας** του **τόπου**, του **συνόρου**. 'Ο τόπος μεταφέρεται στο σώμα και στη σκέψη και γίνεται έντονη η ανάγκη έκφρασής του.' (Ε. Τζιρτζιλάκη, 2008: 156). Δεν κινείται απλά μέσα στο χώρο, αλλά φέρει τον ίδιο τον χώρο πάνω του, φέρει πολιτισμό, έχει ταυτότητα, φύλο, τάξη, αποτελεί **'επιφάνεια εγγραφής συμβάντων'** (Futura, 2010). Η κινητικότητα αποτελεί μια ενσώματη διαδικασία, και το σώμα καθορίζει τη μορφή, τον ρυθμό και το δικαίωμα μετακίνησης. Γίνεται ένα **μέσο διάσχισης συνόρων**, όπου του επιβάλλονται κανόνες οι οποίοι το εντάσσουν ή το απορρίπτουν (Cresswell, 2006).

Κάποια σώματα μπορούν να **ταξιδεύουν ελευθέρως**, καθώς έχουν πρόσβαση σε τεχνολογικά μέσα και σε υποδομές, ενώ άλλα **κινούνται αναγκαστικά** μέσα από βία και επιτήρηση. Όπως υποστηρίζει και το Judith Butler (2004), το σώμα δεν είναι ουδέτερο, αποτελεί πολιτικό πεδίο μάχης, ευαλωτότητας και επιτελεστικότητας. Ο εκτοπισμένος, ο πρόσφυγας αναγνωρίζεται κυρίως ως **υποκείμενο πόνου**, όχι ως πολίτης¹⁹ (Fassin, 2011). Το σώμα, γίνεται ορατό σημείο ελέγχου και αποκλεισμού, αλλά και φορέας μιας ασυνέχειας, ενός ενδιάμεσου χώρου ανάμεσα στην ακινησία και τη ροή. Μέσα από το σώμα, ο χώρος δεν κατοικείται απλώς, παράγεται, επιτηρείται και επαναπροσδιορίζεται.

Σε έναν κόσμο όπου η κινητικότητα είναι καθολική, αλλά όχι ισότιμη, το ζήτημα δεν είναι απλώς **ποιος κινείται**, αλλά πώς και **υπό ποιες συνθήκες**. Το μετακινούμενο άτομο διαμορφώνεται συνεχώς μέσα από τις σχέσεις του με τον χώρο, την εξουσία και το σώμα.

¹⁹ Ο Fassin στο έργο του Humanitarian Reason υποστηρίζει ότι η ανθρωπιστική λογική (humanitarian reason) δεν είναι ουδέτερη ή αθώα, αλλά πολιτικά φορτισμένη. Βασίζεται σε μια ηθικοποίηση της ζωής, δεν αναγνωρίζει τους ανθρώπους ως πολίτες με δικαιώματα, αλλά ως υποκείμενα πόνου, που αξίζουν φροντίδα επειδή υποφέρουν, όχι επειδή έχουν πολιτικό λόγο ή ισχύ.

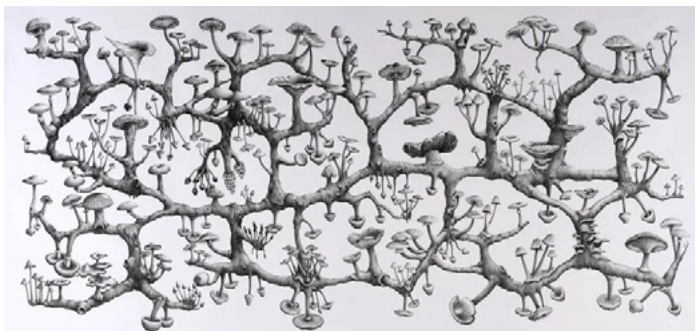
2.3 ΝΟΜΑΔΙΣΜΟΣ

Η έννοια του νομαδισμού **χαρακτηρίζεται από κινητικότητα**, αλλά υπάρχει μια βασική διαφορά. Στη περίπτωση της κινητικότητας, ο μετακινούμενος μπορεί να έχει ένα σημείο αναφοράς. Μια σταθερή κατοικία, που είναι νομικά πολιτισμικά και κοινωνικά συνδεδεμένη με αυτή. Ο Νομαδισμός δεν είναι ελεγχόμενος, είναι **ελεύθερος** και **α-χρονικός** (Ε. Τζιρτζιλάκη, 2008: 26). Δεν είναι απλά μια συνθήκη μετακίνησης, αλλά περιγράφει μια σχέση του ατόμου με τον χώρο, πώς υπάρχει, πώς κατοικεί σε αυτόν, αποτελεί στάση ζωής. Μία σχέση που δε βασίζεται στη σταθερότητα, την ιδιοκτησία και τον έλεγχο.

Παραδοσιακά, ο νομαδισμός αναφέρεται σε ομάδες ατόμων που βρίσκονται σε μετακίνηση για την επιβίωσή τους, κτηνοτροφικοί πληθυσμοί όπως οι Βεδουίνοι ή οι Τουαρέγκ. Οι ομάδες αυτές μετακινούνται κυκλικά, ανάλογα με τις εποχές και τους φυσικούς πόρους που μπορούσε να τους προσφέρει κάθε τόπος. Ο τρόπος κατοίκησης τους βασίζεται σε μια δυναμική σχέση με τον χώρο και τον χρόνο, όπου η σταθερότητα δεν ταυτιζόταν με τη μόνιμη εγκατάσταση αλλά με την προσαρμογή τους στο υφιστάμενο περιβάλλον. Η **νομαδική κατοικία** ήταν **ελαφριά, κινητή** και σχεδιασμένη έτσι ώστε να καλύπτει βασικές ανάγκες διαβίωσης, ενώ παρέμενε σε απόλυτη **αρμονία με το περιβάλλον**. Η κατοίκηση αποτελούσε μια χωρική και χρονική διαδικασία που μεταφερόταν από τόπο σε τόπο, συχνά μέσω εφήμερων δομών όπως σκηνές ή σκεπαστές άμαξες, οι οποίες ήταν με ακρίβεια σχεδιασμένες ως προς τα υλικά για την αντοχή και τις διαστάσεις για τη μεταφορά²⁰. Οι νομάδες επέλεγαν **παρθένους τόπους**, χωρίς προηγούμενη ανθρώπινη κατοίκηση, και έστηναν εξαρχής το δικό τους χώρο (Τζιρτζιλάκη, 2008: 27).

2.3.1 Η νομαδική σκέψη του Deleuze και Guattari

Ο νομαδισμός κατά τον Deleuze και Guattari αποτελεί μια τελείως διαφορετική σχέση με τον χώρο και τον τρόπο κατοίκησης. Βασίζεται σε μια **μη γραμμική, μη ιεραρχική** αλλά ροϊκή σκέψη, αντίθετα από τη καρτεσιανή λογική. Βασίζεται σε μια **ριζωματική σκέψη** (rhizome), η οποία προτείνει μια πολύπλοκη κατάσταση **χωρίς κέντρο, αρχή ή τέλος** σε αντίθεση με τη δένδρική ιεραρχημένη δομή. Η νομαδική σκέψη είναι μια σκέψη ανοιχτή και δημιουργική, ξεκινά πάντα από το **‘ενδιάμεσο’**, έναν χώρο γίνεσθαι, μετάβασης και διαφοροποίησης. Ο νομάς κατοικεί στο ενδιάμεσο, **‘La vie du nomade est intermezzo’**, στο μη σταθερό, μη στατικό χώρο αλλά σε συνεχή κίνηση ανάμεσα σε τόπους, ρόλους, ταυτότητες (Deleuze & Guattari, 1980 σε Χατζησάββα, 2001: 28-29). Το ενδιάμεσο αποτελεί έναν ελεύθερο χώρο κίνησης, αλλά και ζώνη έντασης, καθώς βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση με το σταθερό και το εδαφικό. Αποτελεί έναν **‘τόπο-δοχείο’**, έναν χώρο που διαμορφώνεται από τη συνεχή κινητικότητα και τη συνύπαρξη ετερογενών πραγμάτων (Σταυρίδης, 2010 σε Εφραιμίδου, 2017: 57).

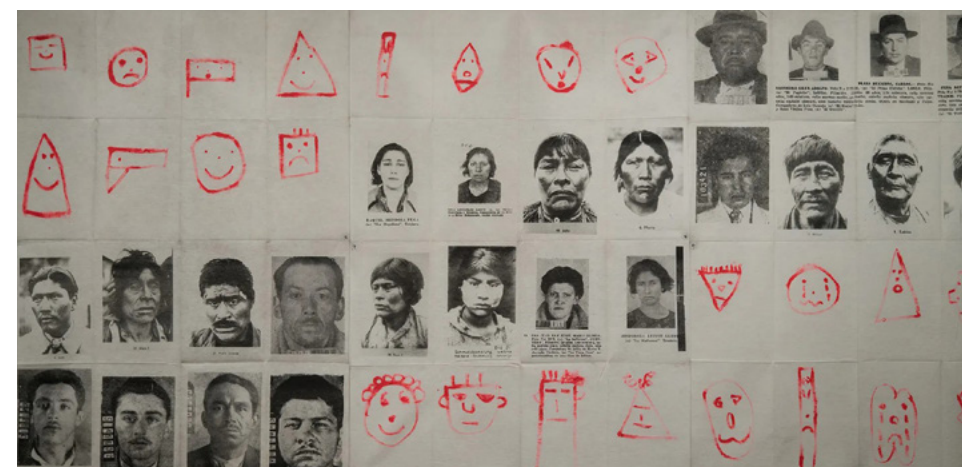
²⁰ Αραβική σκηνή, Yurt Μογγόλων, Εξαγωνική σκηνή στη δυτική Αφρική

Μογγολικό yurt

Στη σύγχρονη εποχή, ο νομαδικός χώρος δεν υφίσταται απομονωμένος, αλλά συνδέεται με άλλες μορφές κατοίκησης και μετακίνησης, χαρακτηρίζεται από ανάμεικτες καταστάσεις και κοινωνικές ομάδες. **Μετανάστες, νομάδες και μόνιμα εγκατεστημένοι συμμετέχουν σε έναν κοινό χώρο**, άλλοτε συνυπάρχοντας κι άλλοτε ερχόμενοι σε σύγκρουση (Deleuze & Guattari, 1980 σε Τζιρτζιλιάκη, 2008). Ο χώρος αυτός δεν είναι ούτε απόλυτα στατικός ούτε εντελώς ρευστός, διαμορφώνεται διαρκώς από αυτές τις διαφορετικές συνθήκες κινητικότητας και προσωρινής στάσης.

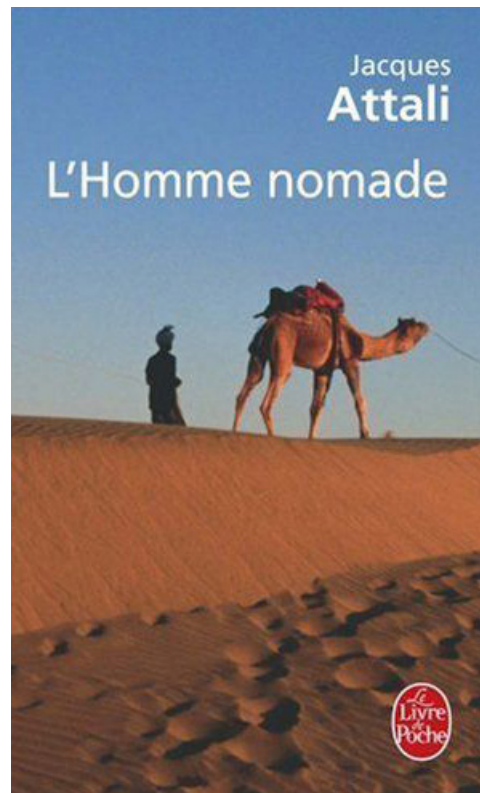
Σε αυτή την πολλαπλότητα του χωρικού και πολιτισμικού τοπίου ο **Homi Bhabha** (1994) εισάγει τη διάκριση μεταξύ πολιτισμικής ποικιλομορφίας (cultural diversity) και πολιτισμικής διαφοράς (cultural difference). Υποστηρίζει πως όχι μόνο υπάρχουν **διαφορετικές κουλτούρες** αλλά και διαμορφώνονται πολλαπλές σχέσεις εξουσίας μεταξύ τους. Εάν, ο νομαδισμός στη σκέψη του Deleuze και Guattari εστιάζει στο πώς διαταράσσονται τα σταθερά χωρικά συστήματα, ο Bhabha εστιάζει στην **υβριδικότητα** που προκύπτει από τη συνάντηση των διαφορετικοτήτων, δημιουργώντας ενδιάμεσες ταυτότητες και νέες μορφές πολιτισμικής εμπειρίας. Στη σκέψη τους δεν υπάρχουν πλέον καθαρές ταυτότητες ή απόλυτα διαχωρισμένοι πολιτισμοί. Ο **σύγχρονος χώρος** δημιουργείται μέσα από **ετερότητες** που συναντιούνται, συγκροτώντας όχι μόνο πολυπολιτισμικά πλαίσια, αλλά και χώρους, όπου διαφορετικές εμπειρίες αναμειγνύονται και επηρεάζουν η μία την άλλη (Bhabha, 1994 σε Εφραιμίδου, 2017: 56-57).

2.3.1 Το νομαδικό υποκείμενο | Σ ύ γ χ ρ ο ν ο ς ν ο μ ά ς

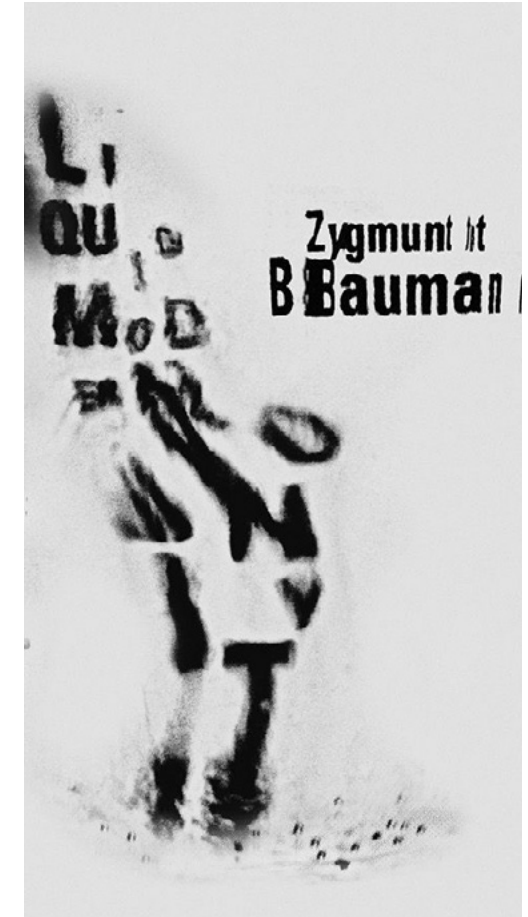
Σε αυτό το πλέγμα συνεχόμενων μετακινήσεων, ετεροτήτων και χωρικών ασυνχειών, πρωταγωνιστική φιγούρα αποτελεί το **νομαδικό υποκείμενο**. Μια φιγούρα μεταβαλλόμενη, η οποία δεν συγκροτείται από σταθερές φύλου, έθνους ή τάξης. Κατά τη **Rosi Braidotti**, επεκτείνοντας τη σκέψη του Deleuze και Guattari, η έννοια του νομαδικού υποκειμένου ορίζεται ως μια μορφή που **αντιστέκεται στις κυρίαρχες ταυτότητες**. Δεν προσδιορίζεται από το πού ανήκει, αλλά από το πώς εναλλάσσεται ανάμεσα σε πολλαπλές ταυτότητες και τόπους. Πρόκειται για μια φιγούρα που αναπτύσσεται μέσα από την αβεβαιότητα και την αλλαγή χωρίς να σταθεροποιείται σε ένα φαινομενικό 'εγώ' (Braidotti, 1994). Βρίσκεται σε μια κατάσταση ενός συνεχόμενου και εξελισσόμενου γίνεσθαι.

Ο **σύγχρονος νομάς** αποτελεί μια επιτελεστική εκδοχή του νομαδικού υποκειμένου το οποίο αναδύεται μέσα από τις δυναμικές της παγκοσμιοποιημένης κινητικότητας. Στη μεταμοντέρνα συνθήκη, στόχος δεν είναι πιά η διατήρηση της ταυτότητας, αλλά η αποφυγή ενός καταλυτικού καθορισμού της (Bauman, 2007). Ο **Jacques Attali** (1992) αναφέρεται στον **'homo nomade'** της σύγχρονης εποχής ως μια εμβληματική φιγούρα του μέλλοντος, ένα υποκείμενο χωρίς ρίζες, που ταξιδεύει ανάμεσα σε τόπους, επαγγέλματα, εμπειρίες, μετατρέποντας τη **μετακίνηση σε σταθερά** της ζωής του.

Όμως, ο νομαδισμός, δεν αποτελεί πάντα ατομική επιλογή, ενισχύεται θεσμικά ή και ατυχηματικά. Η ίδια η κοινωνία μέσω των τεχνολογιών, των ταχύτατων υποδομών μεταφοράς και εμπορευματοποίησης της **'εμπειρίας τους ταξιδιού'** προωθεί τη μετακίνηση ως το ιδανικό μοντέλο της καθημερινής ζωής. Ο **John Noyes** (2004) επισημαίνει ότι ο νομαδισμός, ενώ παρουσιάζεται συχνά ως απελευθερωτική στρατηγική, φέρει μέσα του και τη **βία της αποσταθεροποίησης**: ένα καθεστώς όπου η ταυτότητα γίνεται ρευστή, αλλά και ευάλωτη στην επιτήρηση και τον έλεγχο. Στο πλαίσιο αυτό, ο σύγχρονος νομάς δεν είναι απαραίτητα ένα ελεύθερο υποκείμενο, αλλά ένας φορέας ετερότητας που πλοηγείται μέσα σε δικτυωμένους, αλλά άνιστους χώρους.

Βάσει της θεωρητικής σκέψης του **Zygmunt Bauman** οι σύγχρονοι νομάδες μπορούν να χωριστούν σε **δύο** ευρύτερες **κατηγορίες**. Στους **εκούσιους νομάδες**, οι οποίοι αποτελούνται από τα άτομα που κινούνται με ελευθερία στον χώρο, χωρίς περιορισμούς έχοντας επιλέξει αυτόν τον τρόπο ζωής και στους **ακούσιους νομάδες**, οι οποίοι είναι οι εκτοπισμένοι πληθυσμοί που αναγκάζονται σε μια διαρκή μετακίνηση, χωρίς κατεύθυνση, σε ένα ταξίδι αναζήτησης καλύτερων συνθηκών διαβίωσης.

2.3.3 Εκούσιος νομαδισμός | Τουρίστες (Tourists)

Για τον Bauman, ο **τουρίστας** αποτελεί το **προνομιακό υποκείμενο** της ρευστής νεωτερικότητας. Πρόκειται για τη παγκόσμια ελίτ, επιχειρηματιών, καλλιτεχνών, ακαδημαϊκών, ατόμων που δουλεύουν στον ψηφιακό κόσμο. Ατόμων, που έχουν πρόσβαση σε πόρους, που ορίζονται από έγγραφα τα οποία αποτελούν το κλειδί στο να έχουν μια **στρατηγικά ευχάριστη μετακίνηση** με σκοπό να 'γνωρίσουν το κόσμο'. Ο τουρίστας μπορεί να ορίσει **πότε, πώς και πού θα κινηθεί**, έχει επιλογές στο πώς θα καταναλώσει εμπειρίες και να φύγει πριν δεσμευτεί. Η σχέση του με τον τόπο είναι αβαθής και επιφανειακή. Πιστεύει, πως αναγιγνώσκει πραγματικά τον τόπο που επισκέπτεται, αλλά στην πραγματικότητα καταναλώνει μια κατασκευασμένη εκδοχή του, βασισμένη στην **ηδονή του τουριστικού βλέμματος** (tourist gaze) (Urry, 2011).

Οι χώροι που επισκέπτεται δεν είναι ζωντανά περιβάλλοντα σχέσεων και μνήμης, αλλά **σκηνικά προσωρινής εμπειρίας**, κατασκευασμένα αστικά τοπία που υπάρχουν για να βλέπονται, να φωτογραφίζονται και να εγκαταλείπονται. Ιστορικά κέντρα, παραδοσιακοί οικισμοί και εμβληματικά αρχιτεκτονικά έργα μετατρέπονται σταδιακά σε τουριστικά προϊόντα, σχεδιασμένα να εξυπηρετήσουν τις προσδοκίες του επισκέπτη. Η **αρχιτεκτονική** πλέον χρησιμοποιείται ως **εργαλείο προβολής**. Οι πόλεις επενδύουν σε εντυπωσιακά **κτίρια-θέαμα**, ελπίζοντας σε οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη. Η ελκυστικότητα του τόπου μεταφράζεται σε οπτική αξία, και η εμπειρία του χώρου σε καταναλωτικό προϊόν²¹.

²¹ Η Joan Ockman (2004) εισήγαγε τον όρο 'Bilbao effect', θέλοντας να τονίσει την ριζική αλλαγή που έφερε, στη πόλη του Μπιλμπάο της Ισπανίας, η κατασκευή του Μουσείου Guggenheim το 1997, σχεδιασμένο από τον Frank Gehry. Η επιτυχία του Μουσείου ενέπνευσε πολλές πόλεις να επενδύσουν σε εμβληματικά αρχιτεκτονικά έργα, ελπίζοντας σε παρόμοια ανάπτυξη. Ωστόσο, όπως επισημαίνει και η Ockman, η επιτυχία του δε μπορεί να αναπαράχθει απλώς με την κατασκευή ενός εντυπωσιακού κτηρίου, αλλά πρέπει να εντάσσεται σε ένα ευρύτερο σχέδιο αστικής ανάπτυξης που θα λαμβάνει υπόψη το κοινωνικό και πολιτιστικό πλαίσιο της πόλης.

Πηγή: <https://www.theguardian.com/artanddesign/2017/oct/01/bilbao-effect->

Η **S.Serra** (2012), περιγράφει αυτή τη συνθήκη μέσα από την έννοια των **‘χωρικών φυσαλίδων’** (enviromental bubbles), περιβάλλοντα σχεδιασμένα για τον τουρίστα, αποστειρωμένα από κάθε προβληματική της αστικής πολυπλοκότητας. Πρόκειται για **θύλακες προσωρινής χρήσης**, στους οποίους ο τουρίστας καταναλώνει εικόνες και συμβάντα, αλλά παραμένει απομονωμένος από τον κοινωνικό ιστό. Ο τόπος δεν κατοικείται, αλλά χρησιμοποιείται. Γειτονιές ερμηνώνονται εκτός σεζόν, δημόσιοι χώροι επαναπροσδιορίζονται με βάση τις ανάγκες της κατανάλωσης και οι τοπικές ταυτότητες εξομαλύνονται για να ανταποκρίνονται σε παγκόσμια πρότυπα προσβασιμότητας και ευχαρίστησης (Serra, 2012: 2 σε Εφραιμίδου, 2017: 64). Ο τόπος χάνει την πυκνότητα των σχέσεων του και μετατρέπεται σε **εικόνα και εμπειρία προς πώληση**. Ο τουρίστας δεν εγκαθίσταται, δεν εμπλέκεται ουσιαστικά με τον χώρο, τον βιώνει ως φόντο μιας επιθυμίας για διαφοροποίηση. Ο τόπος **απο-ιστοριοποιείται, απο-πολιτικοποιείται** και, τελικά, **απο-τοπικοποιείται**, καθιστώντας την κατοίκηση δύσκολη και την ετερότητα αόρατη.

Ο εκούσιος τουρίστας-νομάς, λοιπόν, δεν είναι απαραίτητα ένα ελεύθερο υποκείμενο, αλλά ένα υποκείμενο συμμόρφωσης με τις επιταγές της κινητής παραγωγικότητας. Η κατοίκηση των εκούσιων νομάδων είναι εφήμερη, λειτουργική, στρατηγική, καθορίζεται από την ταχύτητα, την επιφάνεια και τη δυνατότητα αναχώρησης. **Δεν κατοικούν έναν τόπο, αλλά τον χρησιμοποιούν.**

2.3.4 Ακούσιος νομαδισμός | Περιπλανώμενοι Αλήτες (Vagabonds)

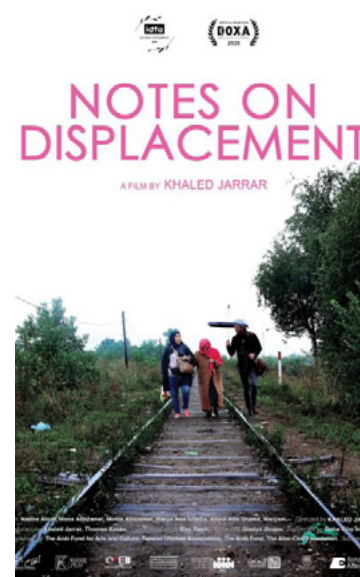
Ο **περιπλανώμενος αλήτης** (Vagabond), ορίζεται κατά τον Bauman ως τον ακούσιο, **μη προνομιούχο νομά** που εξαναγκάζεται σε μετακίνηση. Όχι επειδή το επιλέγει, αλλά λόγω συνθηκών όπως η φτώχεια, ο πόλεμος, περιβαλλοντικές καταστροφές, πολιτικές διώξεις κλπ. Σε αντίθεση με τον τουρίστα, που κινείται ελεύθερα και επιλέγει τους προορισμούς του, ο περιπλανώμενος **δεν έχει τον έλεγχο** της διαδρομής του και συχνά δεν είναι ευπρόσδεκτος στους τόπους που καταλήγει. Οι ευάλωτοι περιπλανώμενοι πληθυσμοί²⁶, όχι μόνο δεν επιλέγουν πού θα κατευθυνθούν, αλλά είναι και **παγι-δευμένοι** σε μια **συνεχόμενη μετακίνηση χωρίς επιστροφή**. Δεν μπορούν να επιλέξουν ούτε τον χρόνο που θα παραιμούνται σε ένα μέρος, αλλά μένουν όσο είναι επιθυμητοί (Bauman, 1997).

Δεν πρόκειται απλά για μια κατηγορία λιγότερο τυχερών νομάδων, αποτελούν πληθυσμιακά πλεονάσματα, **‘ανθρώπινα απόβλητα’** του παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού. Ενός συστήματος, όπου η οικονομία, μέσα από της ροές του κεφαλαίου, τις στρατιωτικές επιχειρήσεις, την υπερσυγκέντρωση του πλούτου σε κόμβους της Δύσης, δημιουργεί συνεχώς ανθρώπους που περισεύουν, που **δε μπορούν να ενταχθούν** στο κυρίαρχο κοινωνικοοικονομικό κατεστημένο (Bauman, 2007).

²² Ο Homo Sacer είναι μια μορφή από το ρωμαϊκό δίκαιο, ένας άνθρωπος που μπορεί να σκοτωθεί από οποιονδήποτε, αλλά δεν μπορεί να θυσιαστεί. Είναι, δηλαδή, ένας ‘άνομος’ άνθρωπος, που έχει χάσει την πολιτική του ιδιότητα, ζει εκτός του νομικού και ηθικού πλαισίου. Για τον Agamben, ο Homo Sacer είναι το σύμβολο του ανθρώπου που το κράτος τον εξαιρεί από την προστασία του, ενώ ταυτόχρονα τον διατηρεί υπό τον έλεγχό του (Agamben, 1998).

Η ανθρωπιστική βοήθεια που φαινομενικά προσφέρεται στους εκούσιους από τους ακούσιους νομάδες, κατά τον Agier, αποτελεί ακόμη ένα εργαλείο του καπιταλιστικού συστήματος, για τη **διατήρηση της ηθικής ορθότητας** (Agier σε Bauman, 2007: 75-76). Πρόκειται για ένα συμβολικό αντίδωρο, μια **πράξη επιτρεπόμενης φιλανθρωπίας** που καθησυχάζει τη συνείδηση των ευνοούμενων, χωρίς να αμφισβητεί την ανισότητα που υπάρχει και το ίδιο δημιουργεί. Λειτουργεί ως ένας μηχανισμός διατήρησης της τάξης και της ενοχικής απάθειας.

Ο **πρόσφυγας** αποτελεί την πιο σκληρή εκδοχή του ακούσιου νομά, καθώς βιώνει τον εκτοπισμό όχι μόνο ως αναγκαστική μετακίνηση, αλλά και ως **απώλεια της κοινωνικής του υπόστασης**. Αποκόπτεται από όλα τα σταθερά σημεία αναφοράς του, τη γη, το σπίτι, την εργασία, τις κοινωνικές σχέσεις. Γίνεται ο **Homo Sacer** του **Agamben**²², ένα υποκείμενο απροσπάτευτο από το νόμο, αλλά ελεγχόμενο από αυτόν. Βρίσκονται σε μια κατάσταση **‘Hors du nomos’**, του **Agier**, δηλαδή έξω από τους νόμους και από κάθε κοινωνική και γεωπολιτική τάξη. Για τον Bauman (2007), ο πρόσφυγας είναι κάποιος που δεν μπορεί να επιστρέψει, γιατί το ‘σπίτί’ έχει πάψει να υφίσταται. Οι δρόμοι πίσω είναι κομμένοι, και η μόνη προοπτική είναι ο εγκλωβισμός σε μια **‘νεκρή ζώνη’**, ένα στρατόπεδο ή μια υποδομή προσωρινότητας, χωρίς ημερομηνία λήξης (Bauman, 2007: 73).

Ο ακούσιος νομάς, ο άστεγος, ο πρόσφυγας, ο οικονομικός μετανάστης, βρίσκει συχνά ένα πρόχειρο και προσωρινό τόπο εγκατάστασης σε αστικά κενά, υποβαθμισμένες περιοχές, συνοικίες χωρίς πρόσβαση σε απαραίτητες υποδομές. **Κατοικούν χώρους εξαιρέσεως**, στα τυφλά σημεία της πόλης, καταυλισμούς, προσωρινές δομές φιλοξενίας, υπόγεια, εγκαταλελειμμένα κτήρια, άτυπες κατοικίες, γεωγραφικούς θύλακες που μπορούν να προσφέρουν ένα υποτυπώδες καταφύγιο σε μια έκτακτη συνθήκη (Σταυρίδης, 2010 σε Εφραιμίδου, 2017: 62). Εκεί, η κατοίκηση είναι πάντα αβέβαιη και διαρκώς υπό όρους. Η ταυτότητά των εκτοπισμένων συνεχώς αλλάζει, καθώς προσπαθούν να συμβιβάσουν το παρελθόν τους με τη νέα πραγματικότητα. **Προσπαθούν να μη χάσουν την καταγωγή τους, αλλά ταυτόχρονα να προσαρμοστούν στο μέρος, όπου βρέθηκαν**. Ζουν ανάμεσα σε αυτό που ήταν και σε αυτό που αναγκάζονται να γίνουν, ανάμεσα στο τόπο τους όπως τον θυμούνται και σε αυτό που ελπίζουν να γίνει ο τόπος που κατέληξαν.

Ο **τουρίστας** και ο **περιπλανώμενος αλήτης** μπορεί να διασχίζουν ενίοτε τους ίδιους χώρους, αλλά **κατοικούν διαφορετικές πραγματικότητες**. Ο ένας απολαμβάνει την κινητικότητα ως προνόμιο, ο άλλος την επιβάλλεται. Ο πρώτος έρχεται για λίγο και φεύγει όποτε το επιθυμεί, ο δεύτερος μένει μόνο όσο είναι ανεκτός. Γίνεται φανερό ότι η μετακίνηση, μακριά από μια ουδέτερη ή καθολική εμπειρία, λειτουργεί ως μηχανισμός αποκλεισμού, ελέγχου και κοινωνικού διαχωρισμού. Και τελικά, η σχέση με τον τόπο, με την κατοίκηση και την ταυτότητα, διαμορφώνεται από τις δυνάμεις της εξουσίας που καθορίζουν ποιος μπορεί να ανήκει, ποιος επιτρέπεται να κινηθεί και ποιος μένει πίσω.

2.4 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Ο εκτοπισμός, η κινητικότητα και ο νομαδισμός αποτελούν τρεις αλληλένδετες όψεις μιας κοινής εμπειρίας του σύγχρονου ατόμου της διαρκούς μετακίνησης. Ο **εκτοπισμός** είναι συχνά **το τραύμα των κρίσεων**, η αναγκαστική απομάκρυνση από έναν τόπο λόγω πολέμου, φτώχειας, πολιτικής ή περιβαλλοντικής κρίσης. Η **κινητικότητα** είναι **η συνθήκη που προκύπτει μετά**, η συνεχής μετακίνηση, είτε επιλεγμένη είτε εξαναγκασμένη, ως ανάγκη επιβίωσης ή ως επιθυμία. Ο **νομαδισμός**, τέλος, δεν είναι μόνο αποτέλεσμα της κινητικότητας αλλά μια ψυχοκοινωνική συνθήκη, η **εμπειρία του να ζεις 'ανάμεσα'**, χωρίς σταθερό τόπο, με μια σχέση με τον χώρο που είναι ασταθής, μεταβαλλόμενη και ρευστή.

Η έννοια της κατοίκησης ως μόνιμη εγκατάσταση, ως μια σταθερά μακράς διάρκειας, όλο και περισσότερο αμφισβητείται. Ο τόπος γίνεται μια προσωρινή στάση, και η έννοια του σπιτιού μετατρέπεται σε μια μεταβαλλόμενη κατάσταση, σε ένα δωμάτιο ξενοδοχείου ή ένα Airbnb, σε μία σκηνή, σε ένα διαμέρισμα σε παρακμιακή περιοχή μιας μητρόπολης ή ακόμη και μια γωνία στον δημόσιο χώρο. Η **εμπειρία του 'κατοικείν'** χαρακτηρίζεται από κάτι **ευέλικτο, αυτοσχέδιο και ευπροσάρμοστο**. Τα άτομα στη συνθήκη συνεχούς κίνησης δημιουργούν με τα ελάχιστα μέσα ένα χώρο που να τους είναι οικείος, μια κουβέρτα, μια φωτογραφία, ένα αντικείμενο με συναισθηματική αξία (Ε. Τζιρτζιλάκη, 2008: 33-34). Αυτός ο τρόπος ζωής, γεννά και νέες σχέσεις με τον χώρο. Οι εκτοπισμένοι μετατρέπουν πρόχειρους και περιθωριοποιημένους χώρους σε ζωντανούς τόπους. Ο χώρος δεν είναι πια κάτι που απλώς υπάρχει για να κατοικηθεί, είναι κάτι που φτιάχνεται ξανά και ξανά, με τα μέσα που υπάρχουν.

Προσωπικό Αρχείο

03

Κ Α Τ Α Φ Υ Γ Ι Ο

Ο 3 Κ Α Τ Α Φ Υ Γ Ι Ο

Μέσα σε αυτό το ρευστό πλαίσιο, η ανάγκη του ανθρώπου για **σταθερότητα**, ασφάλεια και προστασία αναδύεται ξανά ως **θεμελιώδης ανάγκη**. Εκεί ακριβώς εμφανίζεται, με πολλαπλές μορφές, η έννοια του καταφυγίου. Δεν είναι απλώς ένας τόπος απομόνωσης ή φυσικής προστασίας, είναι μια σύνθετη έννοια που μετασχηματίζεται ανάλογα με τις κοινωνικές, πολιτικές και πολιτισμικές συνθήκες. Στο σημερινό παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον της αβεβαιότητας και της ρευστότητας, η αναζήτηση καταφυγίου γίνεται διαρκώς πολύπλοκη και πολυεπίπεδη.

Το **καταφύγιο** μπορεί να είναι το **ελάχιστο αρχιτεκτονικό περίβλημα**, η κατοικία, η ίδια η πόλη, μια αμυντική δομή, ένα όνειρο ή ακόμα και μια φανταστική ή ψηφιακή κατασκευή του εαυτού. Από το σπήλαιο έως το οχυρό (bunker), και από το παιδικό δωμάτιο έως τα διασυνδεδεμένα περιβάλλοντα του διαδικτύου, η έννοια μεταμορφώνεται ανάλογα με την ανάγκη. Μια ανάγκη για ασφάλεια, για προστατευτική απομόνωση, για συνέχεια, για επιβίωση, για ψυχική ανθεκτικότητα.

Το καταφύγιο υφίσταται, όχι μόνο ως κατασκευή, αλλά κυρίως ως κατηγορία εμπειρίας και επιθυμίας. Πρόκειται για μια έννοια που κινείται ανάμεσα στο **αρχέγονο** και το **τεχνολογικό**, το **ατομικό** και το **συλλογικό**, το **υλικό** και το **φανταστικό**.

3.1 Τ Ο Α Ρ Χ Ε Τ Υ Π Ι Κ Ο Κ Α Τ Α Φ Υ Γ Ι Ο

ο **αρχετυπικό καταφύγιο** αποτελεί μια διαχρονική αναφορά, ένα αποτύπωμα του ασυνείδητου που ενεργοποιείται κάθε φορά που ο άνθρωπος αναζητά να αισθανθεί 'εντός' ενός τόπου, σωματικά και υπαρξιακά. Πρόκειται για μια **θεμελιώδη μορφή κατοίκησης**, η οποία, σύμφωνα με τον Π. Λέφα (2013), επανέρχεται διαχρονικά στην αρχιτεκτονική σκέψη, επειδή ενσαρκώνει μια πρωτογενή σταθερότητα, διατηρώντας τα βασικά χαρακτηριστικά της ακόμη κι όταν αλλάζει μορφή.

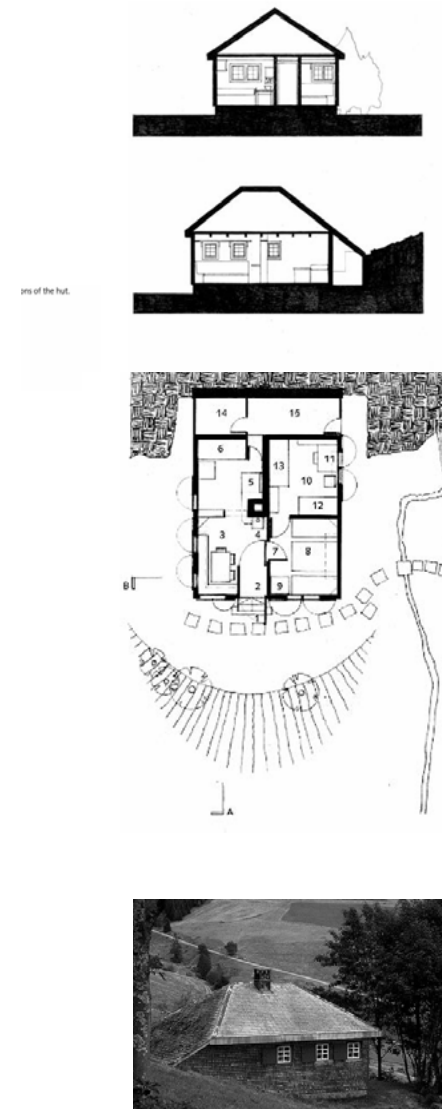
Η έννοια του καταφυγίου εμφανίζεται από τις πρώτες εκδηλώσεις της **ανθρώπινης ανάγκης** για την εύρεση ενός χώρου **προστασίας** από τους εξωτερικούς κινδύνους που υπήρχαν τα πρώτα χρόνια ύπαρξης του ανθρώπινου είδους. Πολύ πριν διαμορφωθεί η έννοια της αρχιτεκτονικής, όπως είναι γνωστή σήμερα, ο άνθρωπος επινόησε μορφές στέγασης, που αποκρινόντουσαν στις στοιχειώδεις ανάγκες επιβίωσης. Ωστόσο, πέρα από τη λειτουργία αυτή, περιέχει και μια ψυχολογική προστασία. Περικλείει την υλικότητα, μειώνει την έκθεση, **δημιουργεί μια συνθήκη ένα αίσθημα εγκλεισμού, που προσφέρει όμως προστασία**. Αυτή η κατάσταση θα μπορούσε να συσχετιστεί και με την εμπειρία της μήτρας, μια ενσώματη μνήμη του πρώτου χώρου όπου το άτομο βιώνει το αίσθημα της ασφάλειας (Betsky A., 2006). Τα πρώιμα καταφύγια έχουν **έντονη σύνδεση με το έδαφος**, τη γη. Κατασκευάζονται από ξύλο, κλαδιά, πέτρες, έχουν οργανική μορφή, καμπύλες, καθιστώντας τα σύμβολα οικειότητας και πρωτογενούς προστασίας (Unwin, 2019 σε Κικίδη Ε., 2021: 24-25).

3.1.1 Η κατοίκηση ως υπαρξιακή συνθήκη

Ο **Martin Heidegger**, στο έργο του **Κτίζειν, Κατοικείν, Σκέπτεσθαι** (1951), επισημαίνει ότι η πράξη του κατοικείν δεν θεμελιώνεται στην κατασκευή, αλλά προηγείται αυτής, αποτελεί μια ανάγκη του ανθρώπου να βρει έναν τόπο όπου μπορεί να ζήσει ειρηνικά, τόσο με τον εαυτό του όσο και με το περιβάλλον. Η αληθινή κατοίκηση, κατά τον Heidegger, δεν μπορεί να ευδοκιμήσει μέσα σε ένα τεχνοποιημένο, απρόσωπο περιβάλλον, για αυτό και δίνει ιδιαίτερη σημασία στην ύπαιθρο και την εγγύτητα με το τοπίο, ως θεμελιώδη όρο για την εμπειρία του **‘κατοικείν’**. Η ύπαιθρος είναι φυσικό σκηνικό, φορέας νοήματος, ένα έδαφος εντός του οποίου το είναι και η καθημερινότητα του ατόμου συνυπάρχουν. Αντίθετα, το **ξερίζωμα** από αυτό το έδαφος, αυτό που ο Heidegger θα αναγνώριζε ως **‘απεδαφικοποίηση’** της ανθρώπινης εμπειρίας, είναι συνέπεια της τεχνοεπιστημονικής και, πλέον, ψηφιακής διασάλευσης (Αρτινός, 2014: 18-19). Το σύγχρονο περιβάλλον, σχεδιασμένο με όρους τεχνικής λειτουργικότητας και επιτάχυνσης, διαμορφώνει μια συνθήκη που δεν επιτρέπει, για τον Heidegger, την ουσιαστική κατοίκηση πάνω στη γη, μια γη που δεν βιώνεται πλέον ως τόπος, αλλά ως **αφηρημένο υπόστρωμα προς χρήση**.

Η καλύβα του Heidegger

Η καλύβα του Heidegger στο Todtnauberg ενσαρκώνει ένα αρχέτυπο απομονωμένου καταφυγίου μέσα στο τοπίο του Μέλανα Δρυμού, επιλέγοντας τη γεωγραφική και χωρική απομόνωση ως συνθήκη φιλοσοφικής περισυλλογής και στοχασμού. Το **μικρό ξύλινο καταφύγιο**, χωροθετημένο στην πλαγιά της κοιλάδας και περιβαλλόμενο από ώριμα δέντρα, διατηρεί ακόμα και σήμερα την **αίσθηση της αρχικής του απομόνωσης**. Με διαστάσεις περίπου έξι επί επτά μέτρα, η καλύβα είναι δομημένη λιτά, με υλικά από την τοπική ξυλεία, δίρριχτη στέγη και χαρακτηριστικές έντονες χρωματικές λεπτομέρειες στα παράθυρα και τα κουφώματα. Η **πρόσβαση** στο κτίσμα παραμένει **δύσκολη**, μέσω ενός απότομου μονοπατιού που οδηγεί από το δάσος στο πίσω μέρος της καλύβας, ενώ η ίδια **ενσωματώνεται στο περιβάλλον** της σχεδόν αόρατη από τα βασικά μονοπάτια της περιοχής. Η θέση της, στραμμένη προς τη νότια πλευρά της κοιλάδας, με θέα τόσο προς τις Άλπεις όσο και προς την κορυφή του δάσους, φανερώνει μια βαθιά πρόθεση σύνδεσης με το φυσικό περιβάλλον, **μακριά** από κάθε είδους **αστικό ή κοινωνικό θόρυβο**. Το εσωτερικό, φωτιζόμενο αποκλειστικά μέσω ανοιγμάτων που προστατεύονται με εσωτερικούς μηχανισμούς ασφαλείας, υποδηλώνει μια χωρική συνθήκη ελέγχου, υποχώρησης και συγχρόνως προσεκτικής αποκάλυψης προς τον έξω κόσμο (Sharr, 2006: 44-48)(Αρτινός, 2014).

3.1.2 Η κατασκευή ως ενστικτώδης ανάγκη

Σε αυτό το πλαίσιο, για την πρωταρχική κατοίκηση, ο **Marc-Antoine Laugier** (1755) παρουσιάζει ένα αρχέτυπο της δομής της. Πρόκειται μια απλή κατασκευή αποτελούμενη από **τέσσερις κορμούς δέντρου**, στερεωμένους στο έδαφος, που φέρουν μια κεκλιμένη **στέγη από φύλλα**²³. Δε παρουσιάζεται μόνο ως αρχιτεκτονικό πρότυπό της, αλλά ως μια θεωρητική βάση της πιο απλής μορφής προστασίας, χωρίς να εστιάζει στη μορφή και στην αισθητική, αλλά στην ανάγκη να εξυπηρετήσει το πιο απλό αίτημα της κατοίκησης²⁴. Η λειτουργία προηγείται της μορφής, η καλύβα **δεν ανταποκρίνεται σε αισθητικά ή διακοσμητικά κριτήρια**, αλλά σε μια ενστικτώδη ανάγκη οικειοποίησης του χώρου.

Τα χαρακτηριστικά της πρωταρχικής κατοίκησης, πέρα από τη μορφολογική απλότητα που περιγράφει ο Laugier, ορίζονται από την προστασία και τον έλεγχο του χώρου. Σε αυτό το πλαίσιο, η θεωρία του **Jay Appleton** (1975) για το τοπίο και την εμπειρία του καταφυγίου προσφέρει μια συμπληρωματική ανάγνωση του αρχέτυπου της κατοίκησης. Κατά τον Appleton, το καταφύγιο (refuge) συνιστά μια θεμελιώδη δομή που ικανοποιεί την ανθρώπινη ανάγκη για επιβίωση μέσα από έναν **συνδυασμό προστασίας και οπτικού ελέγχου** του περιβάλλοντος. Η ύπαρξη καθαρής θέας προς το εξωτερικό, η δυνατότητα εποπτείας κινδύνων και η ταυτόχρονη δυνατότητα απόσυρσης σε έναν ασφαλή, μη εκτεθειμένο χώρο συγκροτούν τα βασικά εργαλεία σχεδιασμού του καταφυγίου. Ο άνθρωπος επιθυμεί να **‘βλέπει χωρίς να τον βλέπουν’**, μια επιθυμία που ενσωματώνει την ισορροπία μεταξύ ιδιωτικότητας και ελεγχόμενης εξωστρέφειας. Το **σπήλαιο**, το οποίο ορίζει ως το πλησιέστερο καταφύγιο, συμπυκνώνει αυτήν τη λειτουργική και ψυχολογική αρχή της κατοίκησης, προσφέροντας ένα ασφαλές περίβλημα με δυνατότητα εποπτείας.

²³ Τα τεμάχια ξυλείας που ανεβαίνουν κάθετα, μας δίνουν την ιδέα των κολώνων. Τα οριζόντια κομμάτια που τους τοποθετούνται, μας προσφέρουν την ιδέα των θραυσμάτων

²⁴ Για τον Laugier, η διακόσμηση κρύβει την ουσία της αρχιτεκτονικής, που είναι η καθαρή και λειτουργική κατασκευή. Πρότυπο αυτής της αρχής θεωρεί τον αρχαίο ελληνικό ναό, όπου οι μορφές υπηρετούν τη δομή, γι' αυτό και τον προτείνει ως ιδανικό μοντέλο για τους αρχιτέκτονες

Το κτίσμα του Franz Kafka

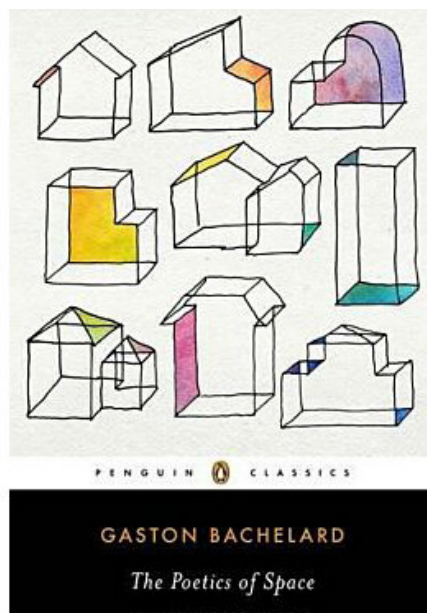
Το καταφύγιο του Κάφκα, όπως περιγράφεται στο διήγημα **Der Bau**, παρουσιάζεται ως ένα **υπόσκαφο** αρχιτεκτονικό σύστημα, ένα **εκτεταμένο δίκτυο από πλατείες**, στοές και περάσματα, στρατηγικά διαμορφωμένο ώστε να εξασφαλίζει τη μέγιστη **προστασία από εξωτερικές απειλές**. Η κατασκευή του δεν ακολουθεί σταθερή γεωμετρία, μεταβάλλεται και τροποποιείται ανάλογα με τις φοβίες και τις εμμονές του κατοίκου της, ο οποίος την κατασκευάζει, την κατοικεί και την παρακολουθεί με εμμονή. Η επιλογή αυτής της μορφής καταφυγίου, με χαρακτηριστικά που παραπέμπουν άμεσα στο **αρχετυπικό σπήλαιο**, δεν είναι τυχαία. Όπως και στην περίπτωση της καλύβας, πρόκειται για έναν χώρο απόσυρσης και απομόνωσης, όμως εδώ το ‘κατοικείν’ μετατρέπεται σε μια εσωτερική μάχη. Ο Κάφκα εκτός από την περιγραφή της δομής σκιαγραφεί και την **ψυχική αναταραχή του κατοίκου της**, καθώς στο δεύτερο μισό του κειμένου αρχίζει να υποψιάζεται ότι κάποιος εχθρός έχει εισβάλει στο κτίσμα. Η αφήγηση μετατοπίζεται προς το υπαρξιακό άγχος και τη διαρκή αμφιβολία. Το καταφύγιο, **από τόπος ασφάλειας, γίνεται τόπος αβεβαιότητας** και ενδεχόμενου κινδύνου. Στο έργο ξεδιπλώνεται μια διαφορετική πλευρά της αρχέτυπης καλύβας. Η ριζική εσωστρέφεια, η ανάγκη για απόλυτο έλεγχο του χώρου και η επιθυμία να κατοικεί κανείς αποκομμένος από τον κόσμο μετατρέπεται σε κάτι σκοτεινό. **Το Κτίσμα** του Κάφκα γίνεται το όριο του καταφυγίου, εκεί όπου ο χώρος εσωτερικεύει τον φόβο και μετατρέπεται σε ψυχικό τοπίο.

3.1.3 Το ενσώματο καταφύγιο

Καθώς το καταφύγιο γίνεται πιο περίπλοκο, εμπεριέχει όλο και περισσότερο τη σωματική και συναισθηματική εμπειρία. Ο **Aaron Betsky** (2006) το συσχετίζει με την **εμπειρία της μήτρας**, ενός χώρου απόλυτης προστασίας και απόσυρσης. Το καταφύγιο εδώ δεν είναι απλώς τόπος διαμονής, αλλά επιστροφή σε μια **πρωταρχική ενσώματη μνήμη**. Η ανάγκη αυτή έχει βαθιές ρίζες στο ασυνείδητο, όπως διατυπώθηκε από τον Sigmund Freud, ο οποίος επικεντρώνεται στη πρώιμη εμπειρία στο μητρικό σώμα ως θεμέλιο της ανθρώπινης ψυχικής συγκρότησης. Το καταφύγιο, επομένως, δεν είναι μόνο υλική προστασία, αλλά ένα πρωταρχικό σχήμα ασφάλειας και επανασύνδεσης με την επιθυμία για θαλπωρή και απόσυρση από την απειλή του έξω κόσμου.

Σε αυτή τη διάσταση, ο χώρος του καταφυγίου πλησιάζει την έννοια ενός **‘πρώτου κόσμου’**, όπως διατυπώνει και ο **Gaston Bachelard** (1958), ενός τόπου που στηρίζει την ψυχή και επιτρέπει την ελεύθερη περιπλάνηση της ονειροπόλησης. Γίνεται έτσι κάτι πολύ περισσότερο από λειτουργικός χώρος, μετατρέπεται σε ψυχικό περίβλημα, σε ένα **συμβολικό ‘δέρμα’** που περιβάλλει, αναπνέει και συγχρονίζεται με το άτομο.

Endless house του Frederick Kiesler

Το **Endless House** του **Friedrich Kiesler** αποτελεί ένα παράδειγμα κατοικίας, το οποίο απορρίπτει τον ορθολογικό και λειτουργικό διαχωρισμό του χώρου υπέρ ενός συνεχούς και ρευστού. Η μορφολογία του αποτελείται από **καμπύλες** επιφάνειες, **απαλές μεταβάσεις** και **απουσία σαφών ορίων**, δημιουργώντας ένα εσωτερικό περιβάλλον που παραπέμπει περισσότερο σε ένα εσωτερικό σώμα, παρά σε κατασκευή.

Το αρχικό του σχήμα, ένα πεπλατυσμένο σφαιροειδές, αποτέλεσε τη βάση για το Μανιφέστο του Κορρεαλισμού, την προσωπική θεωρία του Kiesler για την ενότητα μεταξύ τέχνης, αρχιτεκτονικής και ζωής (Kiesler, 1949). Πίστευε ακράδαντα σε μια **ελαστική χωροταξική αντίληψη**, ικανή να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες κοινωνικές ανάγκες και στις επιθυμίες

Ένα από τα βασικά του επιχειρήματα αφορούσε τη σημασία του φωτός. Η απουσία γωνιών και εσωτερικών διαχωρισμών εξασφάλιζε τη διάχυση του φυσικού φωτός σε όλο το εσωτερικό, χωρίς σκιάσεις και διακοπές.

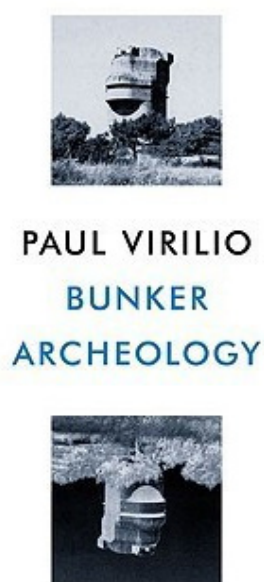
Ο Kiesler διαμορφώνει έναν χώρο χωρίς αρχή και τέλος, χωρίς σαφή διάκριση ανάμεσα στο μέσα και το έξω, με μια σχεδόν σουρεαλιστική λογική ροής και εσωστρέφειας. Στο πλαίσιο της αναζήτησης του αρχετυπικού καταφυγίου, η κατοικία αυτή λειτουργεί ως ένα σύγχρονο ανάλογο της **‘μητρικής κατοικίας’**, όχι με κυριολεκτικό τρόπο, αλλά ως μια συνθήκη σύνδεσης του σώματος στον τόπο, ενός χώρου-κελύφους που περιβάλλει και συγχρονίζεται με τον άνθρωπο. Το καταφύγιο γίνεται εδώ κάτι περισσότερο από λειτουργικός χώρος, γίνεται ένα **βιωματικό περιβάλλον** που ενσαρκώνει την ανάγκη για συναισθηματική και υπαρξιακή πληρότητα.

3.1.3 Το καταφύγιο ως μηχανή επιβίωσης

Αν και οι προηγούμενες μορφές καταφυγίου φέρουν την αίσθηση της οικειότητας ή ακόμα και της μήτρας, ο **Paul Virilio** εξετάζει μια διαφορετική πλευρά του καταφυγίου, μια πλευρά όπου, η προστασία μετατρέπεται σε εγκλεισμό. Στο έργο του **Bunker Archaeology** (1997), αναλύει το καταφύγιο υπό το πρίσμα του στρατιωτικού φαντασιακού, αποδίδοντάς του μια μορφή αρχιτεκτονικής που **συνδέεται με τον φόβο και την επιβίωση**. Το bunker, δεν αποτελεί χώρο κατοίκησης με την παραδοσιακή έννοια, αλλά μια **‘μηχανή επιβίωσης’** που ενσαρκώνει την ακραία συνθήκη προστασίας και άμυνας. Η μορφολογία του είναι στιβαρή, αδιάπέραστη, συχνά με στρογγυλεμένες και μη αναγνωρίσιμες από το περιβάλλον γεωμετρίες. Είναι σχεδιασμένο όχι για να υποδέχεται το ανθρώπινο σώμα, αλλά για να το αποκρύπτει και να το θωρακίζει απέναντι στον εξωτερικό κίνδυνο. Το bunker λειτουργεί ως αρχιτεκτονική έκφραση της **απόλυτης αμυντικότητας**, ως ένας τόπος ελέγχου και στρατηγικής εποπτείας, ο οποίος ενσωματώνει τις υλικές και ψυχολογικές προϋποθέσεις της επιβίωσης σε πολεμικά περιβάλλοντα. Μέσα από αυτή την οπτική, το καταφύγιο απομακρύνεται από τη βιωματική διάσταση της κατοίκησης, και μετασχηματίζεται σε αντικείμενο της σύγχρονης τεχνολογικής και γεωπολιτικής συνθήκης.

Η εμπειρία αυτών των καταφυγίων δεν είναι απλώς οπτική, είναι έντονα σωματική. Η **πρόσβαση** είναι **δύσκολη**, οι εσωτερικοί χώροι είναι στενοί, χωρίς φως, με πυκνή ατμόσφαιρα και έλλειψη οπτικής επαφής με το εξωτερικό. **Ο χρήστης** δεν κατοικεί τον χώρο, αλλά **επιβιώνει** εντός του. Η δομή λειτουργεί ως φίλτρο ανάμεσα στο σώμα και τον κόσμο, όχι για να ενισχύσει τη σχέση αυτή, αλλά για να την αποκόψει (Colomina, 1994). Η απουσία κάθε στοιχείου φιλοξενίας ή άνεσης φανερώνει την πρόθεση αυτών των χώρων να αποτελέσουν μηχανές αναμονής και ελέγχου. Πολλά από τα bunkers παραμένουν έως σήμερα στο τοπίο, απογυμνωμένα από τη στρατιωτική τους λειτουργία.

Τα γερμανικά οχυρά του Atlantic Wall

Στο πλαίσιο της σκέψης του Virilio (1997), τα γερμανικά **πολεμικά bunkers** που συγκροτούν το **Ατλαντικό Τείχος** (Atlantic Wall) αποτελούν ένα υλοποιημένο παράδειγμα μιας αρχιτεκτονικής βασισμένης στην άμυνα, τον εγκλεισμό και τον έλεγχο. Εκτεινόμενο κατά μήκος των ακτών της Δυτικής Ευρώπης, αυτό το δίκτυο καταφυγίων σχεδιάστηκε από το ναζιστικό καθεστώς ως **απροσπέλαστο όριο**, με σκοπό την προστασία της Γερμανίας από πιθανές αποβάσεις των Συμμάχων κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Τα bunkers δεν εντάσσονται στο τοπίο, **επιβάλλονται** πάνω του με ωμή γεωμετρία και βάρος. Οι όγκοι από οπλισμένο σκυρόδεμα μοιάζουν να αψηφούν κάθε μορφή ένταξης και **‘γίνονται απομεινάρια ενός βίαιου παρελθόντος που επιμένει να εισχωρεί στο παρόν’** (Cohen, 2011).

3.2 Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΩΣ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ

Εάν στο αρχετυπικό καταφύγιο εμπεριέχεται το ένστικτο της επιβίωσης και η ανάγκη για προστασία από το άγνωστο και το απειλητικό, στη **σύγχρονη κατοικία** αυτή η **συνθήκη μεταφράζεται** στον επανακαθορισμό της κατοίκησης του ατόμου, της καθημερινότητάς του και της πολιτισμικής του συγκρότησης. Το καταφύγιο δεν αποτελεί απλώς τον φυσικό τόπο διαμονής, αλλά συνυφάνεται με ένα πολύπλοκο πεδίο νοηματοδότησης, στο οποίο εγγράφεται η εμπειρία της προστασίας και της οικειότητας²⁵. Πρόκειται για ένα πλέγμα σχέσεων, μνημονικών καταλοίπων και υπαρξιακών νοημάτων που συγκροτούν αυτό που βιώνεται σήμερα ως ‘οικείο’²⁶.

Η μετάβαση από το αρχετυπικό καταφύγιο στο σπίτι αντι-κατοπτρίζει και τη μετάβαση από τη **βιολογική ασφάλεια** στη συμβολική και **ψυχολογική κατοίκηση**. Όπως προαναφέρθηκε ο πρώτος ‘οικιακός’ και απόλυτα οικείος χώρος του ατόμου είναι η μήτρα²⁷, ένας προστατευμένος, κλειστός και ζεστός χώρος. Η απομάκρυνση από αυτήν σηματοδοτεί μια ρήξη, αλλά και την απαρχή της σχέσης του με τον χώρο (Χατζησάββα, 2013). Η πρώτη κατοικία, είτε ως το παιδικό δωμάτιο είτε ως το οικογενειακό σπίτι, λειτουργεί ως συμβολική συνέχεια αυτής της πρωταρχικής εγγύτητας, ως ένας νέος χώρος αγκαλιάς και προστασίας που μεσολαβεί μεταξύ του ατόμου και του κόσμου.

Σε αυτό το πλαίσιο, τα **χαρακτηριστικά του αρχετυπικού καταφυγίου**, η απομόνωση, η προστασία, η θαλπωρή, **μεταγράφονται στην εμπειρία της κατοίκησης** ως καθημερινές πρακτικές οικειότητας, όπως το κλείσιμο της πόρτας, η ξεκούραση, η υγιεινή, η διατροφή, όλες οι κινήσεις του σώματος στον χώρο που χαράσσουν και σημασιοδοτούν το ‘κατοικείν’ (Χατζησάββα, 2013). Παύει, λοιπόν, να είναι απλώς τεχνική πράξη, καθίσταται ψυχικό και φαινομενολογικό γεγονός. Η έννοια της κατοικίας αποκτά διαστάσεις φανταστικές, μνημονικές και πολιτισμικές, λειτουργώντας ως σχετική σταθερά μέσα σε ένα περιβάλλον αβεβαιότητας.

²⁵ Η έννοια της οικειότητας (intimacy/familiarity) διαφοροποιείται από εκείνη της οικιακότητας (domesticity). Η οικειότητα αναφέρεται στη βιωματική, συναισθηματική και μνημονική σύνδεση με έναν χώρο, ενώ η οικιακότητα παραπέμπει σε ένα σύνολο κοινωνικών και πολιτισμικών πρακτικών που ιστορικά διαμορφώθηκαν εντός της κατοικίας, συχνά με έμφυλες κατανομές ρόλων, ιδίως μετά τον 19ο αιώνα, όταν ο διαχωρισμός δημόσιου/ιδιωτικού επέβαλε νέες δομές στον χώρο του σπιτιού. (Douglas, 1977)

²⁶ Η οικειότητα του κόσμου όλου φανερώθηκε στους μεγάλους ονειροπόλους μελετώντας το σπίτι

Bachelard, 1982

²⁷ Σήμερα ξέρουμε πως, πολύ πριν ‘δει τη μέρα’, το παιδί διακρίνει το φως. Και πως ακούει. Και πως, μέσα απ’ το σκιερό του καταφύγιο παρακολουθεί τον κόσμο

Leboyer, 1994

3.2.1 Η κατοικία ως ψυχικό και βιωματικό καταφύγιο

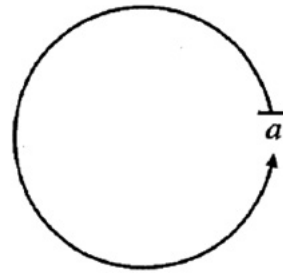
Όπως ειπώθηκε παραπάνω, η έννοια της κατοικίας δεν περιορίζεται μόνο στο ρόλο του καταφυγίου, αλλά εγγράφεται σε αυτή η έννοια του ‘οικείου’. Σύμφωνα με τη **Sarah Thorne** (2012) παρουσιάζεται ένας **διαχωρισμός** ανάμεσα στην κατοικία και το σπίτι. Η πρώτη αναφέρεται στον **φυσικό και λειτουργικό χώρο** της διαμονής, ενώ το δεύτερο συγκροτείται ως αποτέλεσμα μιας σχέσης, ενός **συναισθηματικού και ψυχικού δεσίματος** με τον χώρο. Το σπίτι, λοιπόν, δεν είναι απλώς η κατασκευή, αλλά εμπειρία, μια εσωτερικευμένη δομή επιθυμιών, συναισθημάτων και μνήμης (Καραδημητρίου, Λεβεντοπούλου, 2017: 87).

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πολυδιάστατης προσέγγισης της κατοικίας αποτελεί η έκθεση Anybody Home? του μουσείου MAS στην Αμβέρσα (2024), η οποία προσεγγίζει το σπίτι όχι ως υλικό κατασκεύασμα, αλλά ως πεδίο συναισθηματικών, παιδικών και βιωματικών σχέσεων. Μέσα από τις ματιές παιδιών, οικογενειακές αφηγήσεις, θεατρικές μορφές και αντικείμενα καθημερινότητας, η έκθεση προτείνει ότι η έννοια του ‘σπιτιού’ διαμορφώνεται μοναδικά για κάθε παιδί. Μέσα από φωτογραφίες από τα παράθυρα των δωματίων τους, αφηγήσεις, παιχνίδια και συμβολικές δράσεις, αναδεικνύεται η κατοικία ως τοπίο μνήμης, ασφάλειας και φαντασίας, ενισχύοντας την ιδέα ότι κάθε παιδί βιώνει τον οικιακό χώρο με τον δικό του τρόπο, ως προσωπική μικρογεωγραφία συναισθημάτων και φαντασιώσεων.

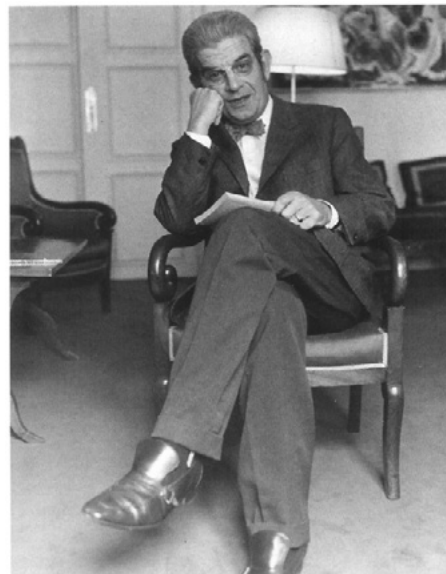
Πηγή: <https://mas.be/en/page/anybody-home>

Αυτή η απώλεια γίνεται η αφετηρία της επιθυμίας, η οποία στη συνέχεια προσωποποιείται μέσω του **‘object petit a’**, ενός φαντασιακού αντικειμένου, που δεν είναι ποτέ το ίδιο το επιθυμητό, αλλά το σημάδι του κενού που άφησε το **‘Thing’**. Το σπίτι, σε αυτό το πλαίσιο, λειτουργεί ως object petit a, ως εκείνο το σημείο αναφοράς στο οποίο το υποκείμενο προβάλλει την επιθυμία επιστροφής σε έναν χώρο πρωταρχικής αν και ανέφικτης πληρότητας και ασφάλειας. Είναι ταυτόχρονα φορέας επιθυμίας και σύμβολο απώλειας, ένας τόπος φαντασιακής επιστροφής που δεν μπορεί ποτέ να ανακτηθεί πλήρως.

Ο **Jacques Lacan** προσεγγίζει το σπίτι μέσα από τη διάσταση του Thing (das Ding) και του object petit a, δύο εννοιών που σκιαγραφούν το τραυματικό υπόβαθρο και τη δυναμική της επιθυμίας του υποκειμένου. Το **Thing** αναφέρεται στο **‘Πραγματικό’**, αυτό που υπερβαίνει τον λόγο και δεν μπορεί να ενσωματωθεί στο συμβολικό σύστημα. Αποδίδει, μεταξύ άλλων, την εμπειρία της μήτρας ως πρώτης κατοίκησης, στην οποία το υποκείμενο δεν έχει ακόμα διαφοροποιηθεί από τον **‘Άλλο’**²⁸ (Lacan, 1992). Η έξοδος από αυτή την αρχέγονη οικειότητα και η ρήξη με το μητρικό σώμα εγγράφουν μια βαθιά, ανεπανόρθωτη απώλεια (Lacan σε Χατζησάββα, 2013).

²⁸Στον Jacques Lacan, ο Άλλος (le grand Autre) αναφέρεται στο συμβολικό πεδίο, δηλαδή στο σύστημα γλώσσας, νόμων και κοινωνικών κανόνων που δομούν την ταυτότητα και την επιθυμία του υποκειμένου. Ο Άλλος λειτουργεί ως καθρέφτης μέσα από τον οποίο το υποκείμενο αναγνωρίζεται και διαμορφώνεται, αλλά παραμένει ταυτόχρονα μια ετερότητα που δεν είναι ποτέ πλήρως εφικτή ή ελεγχόμενη.

²⁹Στον Emmanuel Levinas, ο Άλλος (l'Autrui) είναι το έτερον πρόσωπο που τίθεται ως ηθική προτεραιότητα. Η παρουσία του Άλλου απαιτεί από το εγώ ευθύνη και φιλοξενία, πέρα από την απλή γνωστική ή χωρική σχέση.

³⁰Είναι απαραίτητο να αποκτήσουμε την ισορροπία και να τρέφουμε το 'έξω με την ίδια φροντίδα που τρέφουμε το 'μέσα'.

Leboyer, 1994

Στην κατεύθυνση αυτή, ο **Emmanuel Levinas** προσδίδει στην κατοίκηση μια βαθιά ηθική διάσταση. Η οικία για τον Levinas δεν είναι απλώς ένα προστατευτικό κέλυφος, αλλά το θεμέλιο ενός χώρου εσωτερικότητας, όπου καθίσταται δυνατή η σχέση με το **‘Άλλο’**²⁹ (Levinas, σε Αρτινό 2014: 25). Είναι ο τόπος όπου το υποκείμενο, μέσα στην ασφάλεια του οικείου, μπορεί να στραφεί προς το εξωτερικό³⁰, να αφουγκραστεί την ετερότητα και να διαμορφώσει τον εαυτό του μέσα από τον ηθικό δεσμό με το ‘Άλλο’.

Σε πιο ποιητικό επίπεδο, ο **Gaston Bachelard** αντιμετωπίζει το σπίτι ως τόπο **διαμόρφωσης ει-κόνων και συναισθημάτων** που αντλεί από το ασυνείδητο. Προτείνει τη **‘φαινομενολογία του κρυμμένου’**, μια προσέγγιση που εστιάζει στους μυστικούς χώρους του σπιτιού, είτε αυτό αποτελεί το υπόγειο, τη σοφίτα ή κρυφές γωνίες, οι οποίοι **‘δεξιώνονται και απαλύνουν τον ανθρώπινο ψυχισμό’** (Bachelard, σε Αρτινό 2014: 45). Αυτοί οι χώροι λειτουργούν ως αρχετυπικά τοπία, καθώς επιτρέπουν στο άτομο να **‘φωλιάσει’**, να αποσυρθεί, να ονειρευτεί, να αναμετρηθεί με τις μνήμες του. Το οικείο, λοιπόν, δεν ταυτίζεται απαραίτητα με το γνώριμο ή το ασφαλές, αλλά με αυτό που ενεργοποιεί μια βαθιά, υπαρκτική σχέση με τον χώρο.

Azuma House του Tadao Ando

Azuma House (Row House in Sumiyoshi) του Tadao Ando (1976) αποτελεί ένα παράδειγμα κατοικίας στην οποία εγγράφεται αυτή η ενσώματη υπαρξιακή σχέση ατόμου-σπιτιού. Πρόκειται για μια κατοικία στο κέντρο της Οσάκα, η οποία, παρά τη μικρή της κλίμακα και την **απουσία εξωτερικών ανοιγμάτων**, δημιουργεί έναν **εσωτερικό κόσμο αυτοσυγκέντρωσης**. Ο υπαίθριος χώρος που κόβει το κτίριο στα δύο λειτουργεί ως τόπος διαλογισμού, μοναχικής εμπειρίας και επαφής με το στοιχείο του ουρανού. Η κατοικία αποτυπώνει την αναζήτηση για **εσωτερικότητα** μέσα στο πυκνό αστικό περιβάλλον της Ιαπωνίας.

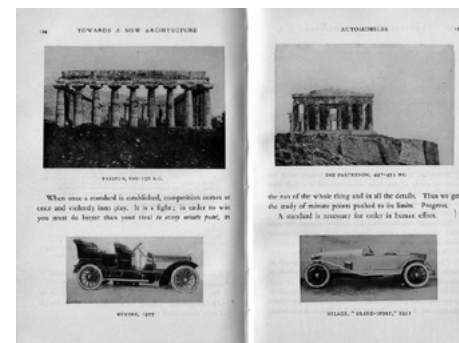

'The excessive building density caused by intense urbanization in Japanese cities is irrevocably destroying the natural world with which houses can no longer come into direct contact. Current homes cannot have openings to the outside.'

Tadao Ando

Για τον σύγχρονο τρόπο κατοίκησης, η κατοικία **δεν αποτελεί πλέον το κέντρο της καθημερινής μας ζωής** με την παραδοσιακή έννοια. Όπως παρατηρεί ο **Αποστόλης Αρτινός**, το σύγχρονο μοτίβο της χαρακτηρίζεται από ξερίζωμα, αποξένωση και εκτοπισμό, καθώς ο άνθρωπος απομακρύνεται από το φυσικό περιβάλλον και εγκλωβίζεται σε ένα **τεχνολογικά επιβαρυνμένο αστικό κόσμο**³¹, αποκομμένος από τη γη και τη ριζικότητα της ύπαρξης (Αρτινός, 2014: 12). Η καλύβια, ως αρχέτυπο της ενσώματης κατοίκησης, αφήνει πλέον μόνο ένα **εφήμερο ίχνος** πάνω στη γη.

Ο χρόνος που περνάει το άτομο στο σπίτι βιωματικά χωρίς ψηφιακές διαμεσολαβήσεις μειώνεται σημαντικά, ενώ η ζωή αποκτά έναν ταχύτατο, πολυδιάστατο ρυθμό. Η κατοικία ήταν πάντα θεμέλιο της ύπαρξης, ο χώρος στον οποίο το ανθρώπινο 'είναι' δομείται και αποκτά νόημα μέσα από την καθημερινή σχέση με τον χώρο και τους άλλους (Heidegger, 1971). Ωστόσο, αυτή η σχέση έχει μεταβληθεί δραματικά, και το **σπίτι** πλέον λειτουργεί κυρίως ως **χώρος 'στάσης'** και **'αποφόρτισης'** από την ένταση της εξωτερικής ζωής.

3.2.2 Η κατοικία του ψηφιακού και μετανεωτερικού κόσμου

Η ψηφιοποίηση και οι νέες τεχνολογίες έχουν **εισχωρήσει βαθιά στην ιδιωτική σφαίρα**, θολώνοντας τα όρια ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό. Το σπίτι μετατρέπεται σε **κόμβο εργασίας, κοινωνικοποίησης και ψυχαγωγίας**, αλλά και σε πεδίο συνεχούς συνδεσιμότητας, όπου ο ιδιωτικός χώρος συχνά εκτίθεται και αναδιαμορφώνεται.

Παρόλα αυτά, συμβολικά, **το σπίτι παραμένει ως σταθερά**, το σημείο αναγνώρισης στον προσωπικό 'χαρτογραφημένο' κόσμο του κάθε ενός. Σε μια πραγματικότητα που μεταβάλλεται συνεχώς, η κατοικία λειτουργεί ως χώρος ανασυγκρότησης, επαναφοράς του ατόμου στον εαυτό του και στην αίσθηση οικειότητας, διατηρώντας την ιδιότητα του 'σημείου αναφοράς'.

³¹ Η δυναμική της νεότερης τεχνικής, σε συνδυασμό με την επιστημονική εκβιομηχάνιση του κόσμου, εξαλείφουν κάθε δυνατότητα διαμονής

Heidegger, 1971

Ο Le Corbusier, παρά τον θαυμασμό του για την τυποποίηση της κατοικίας ως machine à habiter, καταφεύγει ο ίδιος στην απλότητα της καλύβας στη Κυανή Ακτή, αποκαλύπτοντας την εγγενή αντίφαση του μοντερνιστικού λόγου. Το Διεθνές Στυλ, με την απρόσωπή του γλώσσα, εγκαινιάζει μια απεδαφικοποιημένη ζωή, αποσυνδέοντας τον άνθρωπο από τον τόπο και την εμπειρία της οικειότητας (Αρτινός, 2014: 13).

3 . 3 Η Π Ο Λ Η Ω Σ Κ Α Τ Α Φ Υ Γ Ι Ο

Το **αστικό τοπίο** μπορεί να γίνει πολλές φορές αντιφατικό, γίνεται ένας χώρος όπου συνυπάρχουν μηχανισμοί ένταξης και αποκλεισμού. Η πολυπλοκότητα της πόλης γίνεται ιδιαίτερα αισθητή στις περιοχές που βρίσκονται στο **περιθώριο του κυρίαρχου βλέμματος**, στις 'σκοτεινές' γωνίες του αστικού ιστού. Σε αυτές τις γωνίες διαμορφώνονται εναλλακτικοί τρόποι κατοίκησης από τα άτομα, που η ίδια η πόλη έχει θέσει στο περιθώριο, άστεγοι, μετανάστες, άτυπες κοινότητες ή ακόμη και περιφραγμένες ομάδες που επιδιώκουν προστασία και απομόνωση.

Μέσα σε αυτήν την αστική πολυπλοκότητα, το φαινόμενο της **αστεγίας** φανερώνει με την αποτυχία του συστήματος να εγγυηθεί το βασικό δικαίωμα στην κατοικία. Ωστόσο, ακόμη και για τους πιο αποκλεισμένους, η **πόλη** παραμένει το μόνο πλαίσιο όπου μπορεί να αναζητηθεί ένα **είδος προστασίας** που δεν αφορά μόνο την υλική κάλυψη αλλά και την ανάγκη της **ένταξης στον κοινωνικό ιστό**.

Η έννοια του καταφυγίου στην πόλη εκδηλώνεται μέσα από διαφορετικές μορφές. Από την αυτοσχέδια στέγαση και τις **αυτοοργανωμένες κοινότητες** (urban commons), που συχνά λειτουργούν ως χώροι αλληλεγγύης, μέχρι τις περιφραγμένες περιοχές των **gated communities**. Επιπλέον, η πόλη αποτελεί τόπο υποδοχής για πρόσφυγες και μετανάστες, που εγκαθίστανται σε άτυπες ζώνες, δημιουργώντας νέες κοινωνικές και πολιτισμικές συνθέσεις προσωρινής συν-κατοίκησης.

Η κατοικία αποτελεί ίσως η σημαντικότερη μορφή καταφυγίου του σύγχρονου κόσμου. Όταν αυτή απουσιάζει, το άτομο χάνει τη σταθερότητα, την αναγνώριση από την κοινωνία και την ένταξή του σε αυτήν. Βρίσκεται σε μια συνθήκη υπαρξιακής και χωρικής εξορίας. Με την απουσία της κατοικίας, η ταυτότητά του αποσυντίθεται και μεταφέρεται στο περιθώριο. Το παράδοξο αυτό **φαινόμενο της αστεγίας**, παρατηρείται κυρίως στις **μεγάλες μητροπόλεις**. Παρόλο που οι μεγαλουπόλεις αποτελούν χώρους συγκέντρωσης πληθυσμού, εργασίας και ευκαιριών, ταυτόχρονα είναι τόποι υπερπληθυσμού, οικονομικής επισφάλειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Οι σύγχρονες μητροπόλεις **δημιουργούν πληθυσμούς που 'περισσεύουν'**, ανθρώπους που δεν εντάσσονται στις κυρίαρχες οικονομικές ομάδες, που ζουν στο όριο της επιβίωσης. Είναι τα 'ανθρώπινα απόβλητα της καπιταλιστικής κοινωνίας' όπως περιγράφει ο Zygmunt Bauman (2004), μίας κοινωνίας που καθοδηγείται από τη κατανάλωση και οδηγεί στην απόρριψη.

Για τον **Henri Lefebvre** (1968), η πόλη είναι το κατεχόμενη πεδίο διαμόρφωσης της **κοινωνικής ζωής**, της **καθημερινότητας** και της **ταυτότητας**. Η απουσία κατοικίας, λοιπόν, δεν στερεί μόνο την υλική προστασία, αλλά αφαιρεί και το **'δικαίωμα στην πόλη'**, δηλαδή τη δυνατότητα του ατόμου να συμμετέχει ενεργά στη ζωή και τον μετασχηματισμό του αστικού χώρου.

3.3.1 Αστεγία | Οι αθέατοι κάτοικοι της πόλης

Παρόλο που η ίδια η πόλη δημιουργεί αυτό το φαινόμενο, **γίνεται και το μόνο εναπομείναν καταφύγιο**. Στοές, εγκαταλελειμμένα κτήρια, οι παρυφές των πλατειών, τα υπόγεια περάσματα, αποκτούν ρόλο ενδιάμεσων τόπων. Είναι οι **κρυφές ρωγμές** του αστικού ιστού, μέσα από τις οποίες ο άστεγος επινοεί προσωρινές μορφές κατοίκησης και επιβίωσης, καθώς μόλις γίνουν αντιληπτές διώκονται από το σύστημα (Τζιρτζιλάκη, 2008: 129). Αυτοί οι χώροι, τα δημόσια ενδιάμεσα, λειτουργούν σαν άτυπα αστικά καταφύγια, όπου το σώμα βρίσκει μια υποτυπώδη αίσθηση ασφάλειας από μία κοινωνία που το απωθεί. Σε αυτό το πλαίσιο **η πόλη έχει διπλό ρόλο**. Γίνεται ταυτόχρονα ο **μηχανισμός αποκλεισμού και περίθαλψης** του 'ανθρώπινου πλεονάσματος'. Από τη μια πλευρά παράγει αστέγους και από την άλλη γίνεται το αναγκαστικό και προσωρινό καταφύγιο που τους φιλοξενεί.

3.3.1 Κοινότητες του κατακερματισμένου αστικού χώρου

Παρά τις αποκλίνουσες πρακτικές που μπορεί να αναπτύσσει, ο αστικός χώρος παραμένει το βασικό περιβάλλον επιβίωσης και επανεγκατάστασης. Η σύγχρονη πόλη, σύμφωνα με τον **Sloterdijk**, αποτελεί ένα **δίκτυο σφαιρών**³². Κάποιες είναι ανοικτές και συλλογικές, άλλες κλειστές και αποκλειστικές.

³²Ο Peter Sloterdijk, μέσα από το έργο του *Spheres*, προτείνει μια φιλοσοφική θεωρία της χωρικής συγκρότησης της ανθρώπινης ύπαρξης, οργανώνοντάς την σε τρεις διακριτές μορφές σφαιρικότητας.

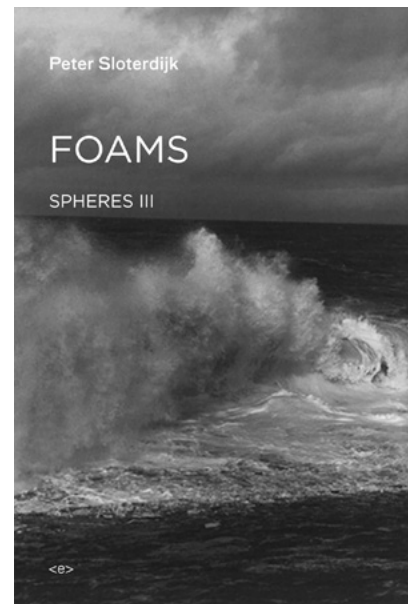
Η πρώτη σφαίρα αφορά τις λεγόμενες μικρόσφαιρες ή φυσαλίδες (*Bubbles*), δηλαδή τις πρώτες μορφές οικειότητας που βιώνει το άτομο. Σε αυτή την κατηγορία εντάσσονται χώροι όπως η μήτρα, το σπίτι, η οικογένεια, προστατευτικά περιβάλλοντα.

Η δεύτερη σφαίρα είναι η παγκόσμια σφαίρα (*Globes*), που περιλαμβάνει τα μεγάλα συστήματα νοήματος τα οποία επινόησε ο άνθρωπος για να κατανοήσει τον κόσμο. Εδώ εντάσσονται οι θρησκείες, οι φιλοσοφικές και κοσμολογικές θεωρήσεις, οι μεταφυσικές αφηγήσεις.

Η τρίτη σφαίρα, οι αφροί (*Foams*), περιγράφει τη συνθήκη της μετανεωτερικότητας, όπου η ενότητα και η συνεκτικότητα των προηγούμενων σφαιρών έχει πλέον αποδομηθεί. Ο Sloterdijk αναφέρεται σε ένα σύμπλεγμα από πολλαπλές, ασύνδετες μικρο-σφαίρες. Ατομικοί κόσμοι που συνυπάρχουν αλλά δεν σχετίζονται οργανικά μεταξύ τους. Τέτοιο παράδειγμα αποτελούν οι ουρανοξύστες, όπου κάθε μονάδα - κατοικία λειτουργεί απομονωμένα, χωρίς να υπάρχει σύνδεση με τις υπόλοιπες.

Πηγή: <https://archive.org/details/Peter-Sloterdijk-Esferas/Esferas%20I%20-%20Peter%20Sloterdijk%20%28English%20New%20Trans%29/>

Στην κατηγορία αυτή θα μπορούσαν να ενταχθούν τα **urban commons**, συλλογικές μορφές κατοίκησης και συμβίωσης, οργανωμένες με βάση την αλληλεγγύη, την ανταλλαγή και την κοινή χρήση πόρων. Συσσίτια γειτονιάς, κοινωνικά ιατρεία, καταλήψεις, στέκια μεταναστών και προσφύγων, αυτοδιαχειριζόμενα πολιτιστικά κέντρα και δομές φιλοξενίας αποτελούν χαρακτηριστικά παραδείγματα. Πρόκειται για μορφές που επαναδιαεκδικούν την **πόλη ως κοινό**, συχνά σε αντίθεση με την κυρίαρχη λογική της ιδιοκτησίας και της αγοράς (Borch & Kornberger, 2015). Οι κοινότητες αυτές συγκροτούν δίκτυα φροντίδας και φιλοξενίας, αποκαλύπτοντας εναλλακτικές δυνατότητες της πόλης.

Αστική Σημαδούρα της Ελεάννας Χωρίτη Lionel Parquet, Παρίσι

Η πρόταση της Ελεάννας Χωρίτη για την 3η Μπινάλε Νέων Ελλήνων Αρχιτεκτόνων, με θέμα 'Τόποι Νομαδικής Κατοίκησης', αφορά ένα **κτίριο-‘αστικό κοινό’** στο Παρίσι. Η συγκεκριμένη δομή προσφέρει **βασικές υπηρεσίες στον άστεγο πληθυσμό της πόλης**, όπως πληροφόρηση, ταχυδρομική διεύθυνση, θυρίδες φύλαξης προσωπικών αντικειμένων και χώρους υγιεινής. Παρότι δεν περιλαμβάνει χώρους σίτισης ή διανυκτέρευσης, το κτίριο λειτουργεί ως ένα προσωρινό καταφύγιο, προσφέροντας δυνατότητες που αποκαθιστούν την κοινωνική ταυτότητα του ατόμου και συμβάλουν σε μια προσωρινή του ένταξη στην κοινωνία.

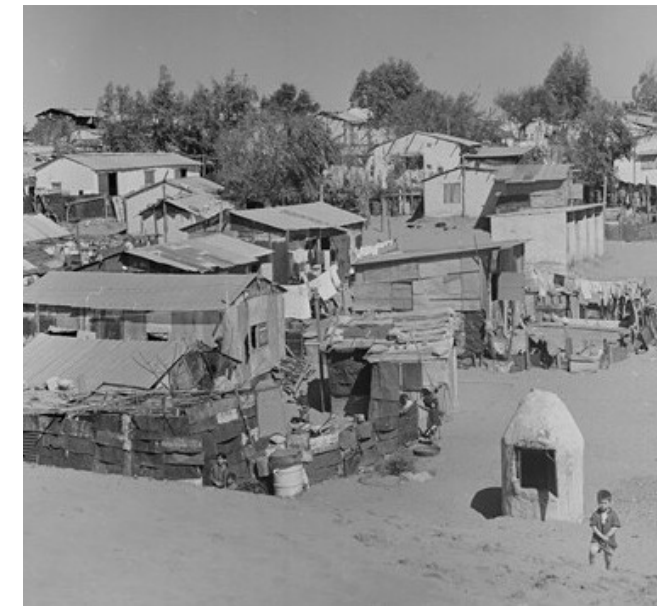
Αντίθετα, στο άλλο άκρο βρίσκονται οι **περιφραγμένες κοινότητες** (gated communities), οι οποίες λειτουργούν ως κλειστά συστήματα, απομονωτικής ασφάλειας και κοινωνικού αποκλεισμού. Ο **Mike Davis** (2006), ερμηνεύει την άνοδο αυτών των οχυρωμένων χώρων ως αποτέλεσμα μιας αστικής πολιτικής που **διαμορφώνεται** από τον **φόβο** και τον **κοινωνικό διαχωρισμό**. Υποστηρίζει ότι στον νεοφιλελευθερισμό, ο δημόσιος χώρος ιδιωτικοποιείται, ενώ οι κάτοικοι των περιφραγμένων περιοχών απομονώνονται σκόπιμα από τον αστικό ιστό για να προστατεύσουν την ιδιωτικότητά και τα προνόμιά τους. Τα gated communities συγκροτούν έτσι ένα είδος **‘ασφαλών νησίδων’**, μέσα σε μια υποτιθέμενα επικίνδυνη αστική θάλασσα. Αν και λειτουργούν ως καταφύγια για τους λίγους, στην πραγματικότητα ενισχύουν τα κοινωνικά και χωρικά χάσματα και εκφράζουν την ανάγκη ελέγχου του Άλλου, του απρόβλεπτου.

Fazenda Boa Vista, gated community
São Paulo near Sorocaba, Brazil

Στο ίδιο πλαίσιο, η **πόλη** λειτουργεί συχνά ως **τόπος υποδοχής** και φιλοξενίας για πρόσφυγες και μετανάστες, ανθρώπους που βρίσκονται σε κατάσταση εξαναγκασμένης μετακίνησης και αναζητούν στοιχειώδεις συνθήκες προστασίας και επανένταξης. Οι **ζώνες υποδοχής**, είτε πρόκειται για επίσημες κρατικές δομές είτε για άτυπες μορφές φιλοξενίας, μετατρέπονται σε χώρους προσωρινότητας και συχνά μονιμότητας, μιας νέας κοινωνικής ζωής των εκτοπισμένων. Σε αυτή τη συνθήκη ο **Jacques Derrida** (1995), στο κείμενό του **Adieu** για τον **Emmanuel Levinas**, εισάγει την έννοια της άνευ όρων φιλοξενίας. Για τον Derrida, η φιλοξενία αποτελεί μια **ηθική στάση απέναντι στον Άλλο**, σε έναν ξένο που θα δεχτεί χωρίς προϋποθέσεις, χωρίς όνομα, ταυτότητα ή εξήγηση. Η πόλη ως δυνητικός τόπος φιλοξενίας ενσωματώνει έτσι μια κρίσιμη ηθική ευθύνη, ικανή να επανακαθορίσει τις έννοιες της συμβίωσης, της αστικής ταυτότητας και της κοινωνικής ένταξης.

Burj el Barajneh refugee camp
Βηρυτός, Λίβανος

3.3 ΤΟ ΦΑΝΤΑΣΙΑΚΟ ΚΑΤΑΦΥΓΙΟ

Το **φαντασιακό καταφύγιο** είναι ένας εσωτερικός χώρος, εγγεγραμμένος στη **βιωματική εμπειρία και μνήμη** που το άτομο φέρει εντός του. Είναι ένας χώρος του νου, φτιαγμένος από κατάλοιπα εμπειριών, οικείες εικόνες, αισθήσεις και αναμνήσεις. Σε αυτόν τον **άυλο χώρο** βρίσκεται αυτό, που νιώθει το κάθε άτομο ως οικείο. Ιδίως στο πλαίσιο της συνεχούς κινητικότητας, όπου η σταθερή σύνδεση με έναν τόπο καταγωγής ή παραμονής καθίσταται σχεδόν αδύνατη, το άτομο αναγκάζεται να αναζητήσει **νέους τρόπους σύνδεσης** και υπαρξιακής ταυτοποίησης. Όταν ο τόπος δεν είναι πλέον σταθερός, η ανάγκη για ασφάλεια και οικειότητα μετατοπίζεται από τον εξωτερικό στον εσωτερικό χώρο, από το πραγματικό χώρο στον ψυχικό και φαντασιακό.

Το φαντασιακό καταφύγιο **εγγράφεται**, έτσι, σε όσα μπορούν να **μεταφερθούν ή να ανακληθούν**. Είτε αυτά είναι αντικείμενα, είτε πρόσωπα, μυρωδιές, ήχοι, αλλά και σε ψηφιακές εικόνες ή πλατφόρμες που λειτουργούν ως δίαυλοι επικοινωνίας, μνήμης και αναπαράστασης. Αυτά τα στοιχεία, όσο άυλα ή εφήμερα κι αν μοιάζουν, έχουν τη δύναμη να **συγκροτούν 'χώρους'** στο μυαλό, τόπους κατοίκησης, παρηγοριάς ή επανασύνδεσης με ένα παρελθόν ή με τον ίδιο τον εαυτό. Μέσα σε αυτήν την ατομική τοπογραφία, το άτομο αναζητά ένα είδος εστίας, που λειτουργεί ως εσωτερικό καταφύγιο απέναντι στην αβεβαιότητα, στην αποξένωση και στην απώλεια του ανήκειν. Το φαντασιακό καταφύγιο γίνεται, τελικά, μια **φορητή κατασκευή ταυτοποίησης** (ψηφιακή ή αναλογική) και επιβίωσης, ένα άτυπο, προσωπικό αρχείο του εαυτού, το οποίο συνοδεύει το άτομο στο ταξίδι της εκτοπισμένης συνθήκης.

3.4.1 Αντικείμενα ως φαντασιακά καταφύγια

Στη συνθήκη της σύγχρονης κινητικότητας, παρατηρείται μια άλλη εκδοχή του φαινομένου. Άτομα που ζουν σε συνεχή μετακίνηση, όπως οι ψηφιακοί νομάδες, αναπτύσσουν **συναισθηματικές προβολές πάνω σε μικροαντικείμενα** της καθημερινότητας, gadgets ή ακόμη και σουβενίρ από μέρη που επισκέφθηκαν. Η επιθυμία κατοχής τους εκφράζει την ανάγκη συγκρότησης ενός είδους ανήκειν. Η έλλειψη ενός μόνιμου χώρου κατοίκησης μεταφέρει τη χωρικότητα του ανήκειν στα αντικείμενα, εικόνες, σε ό,τι μπορεί να μεταφερθεί, να διατηρηθεί, να ανακαλέσει.

Η σχέση, ανάμεσα σε αντικείμενο και το φαντασιακό αναδεικνύει, όπως έχει επισημάνει ο **Walter Benjamin** (1999), τη **μνήμη ως χωρική κατασκευή**. Τα πράγματα δεν είναι ουδέτερα, φέρουν τα ίχνη της χρήσης, τις νοηματοδοτήσεις που τους αποδίδουν τα υποκείμενα³³. Έτσι ο περιπλανώμενος, ο **'Flâneur'** όπως τον αποκαλεί, φέρει μαζί του αναμνήσεις και αποδίδει σε αντικείμενα και χώρους νόημα σε μια **προσπάθεια ψυχικής επιβίωσης**. Σε περιπτώσεις, όπως τη προσφυγική εμπειρία, παρατηρείται συχνά η **επιλογή αντικειμένων** με ένα ισχυρό συναισθηματικό ή συμβολικό χαρακτήρα. Για παράδειγμα **το κλειδί**, το οποίο διατηρείται ακόμη και όταν το σπίτι έχει χαθεί, μετατρέπεται σε σύμβολο επιστροφής. Ενσαρκώνει την ελπίδα σε ένα μέρος, που φαινομενικά έχει χαθεί, αλλά κάποτε υπήρχε. Αντίστοιχα, **έγγραφα πιστοποίησης** της ταυτότητας του ατόμου, λειτουργούν ως απομεινάρια αναγνώρισης, τεκμήρια ύπαρξης και πιθανότητες ευκαιριών και αποδοχής από τον τόπο άφιξης.

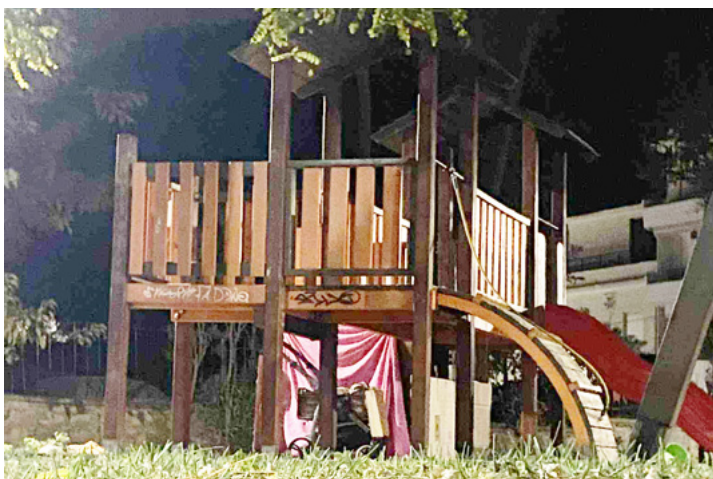
³³ 'The interior is not just the universe but also the etui of the private individual. To dwell means to leave traces. In the interior, these are accentuated. Coverlets and antimacassars, cases and containers are devised in abundance; in these, the traces of the most ordinary objects of use are imprinted.'

Walter Benjamin 'The arcades project' p 9 1999

Ο **Gaston Bachelard**, στην **Ποιητική του Χώρου** (1958), αναγνωρίζει ως **‘Τρίτη Αρχιτεκτονική’** ένα παλτό ή κάποια κουβέρτα τυλιγμένη γύρω από το άτομο³⁴. Εντοπίζει τις πιο βαθιές μορφές θαλπωρής σε αντικείμενα όπως το κρεβάτι, το πάπλωμα ή το ύφασμα που τυλίγει το σώμα. Αυτά τα στοιχεία δεν είναι απλώς χρηστικά αντικείμενα, αλλά ενεργοποιούν τη φαντασία, τη μνήμη και την αίσθηση της ασφάλειας. Στην παιδική ηλικία, αυτή η οικειότητα αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στα **αυτοσχέδια καταφύγια** που κατασκευάζονται **με σεντόνια και κουβέρτες**. Πρόκειται για πρώιμες μορφές αρχιτεκτονικής, όπου το ύφασμα, αν και άυλο ως δομή, παράγει έναν προστατευτικό χώρο. Παρόμοια, παρατηρώντας άστεγους στον δημόσιο χώρο, είναι συχνό να διακρίνει κανείς ότι αυτά τα είδη αποτελούν τα βασικά και σχεδόν μοναδικά τους υπάρχοντα. **Τυλίγοντας το σώμα**, δημιουργούν ένα στοιχειώδες περίβλημα που προστατεύει από το κρύο αλλά και από την απόλυτη έκθεση. Το **ύφασμα**, ως στοιχείο ελαφρύ, πτυσσόμενο και φορητό, λειτουργεί ως **ευέλικτο εργαλείο δημιουργίας χώρου**, γίνεται το υποκατάστατο της οικιακής θαλπωρής, ένα προσωρινό όριο ανάμεσα στο εγώ και τον κόσμο. Την ίδια οικειότητα ανακαλεί κανείς στο ψηφιακό ύφασμα μιας παλιάς οθόνης ενός ξεχασμένου gadget.

³⁴ ‘If the first architecture is the womb, the second is surely a mother’s arms and head, and the third, a coat or blanket wrapped over oneself and another’

Bachelard, 1958

Μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, εφαρμογών ανταλλαγής μηνυμάτων και των διαφόρων ψηφιακών αρχείων, το άτομο έχει τη δυνατότητα να παραμένει σε επαφή με αγαπημένα πρόσωπα που βρίσκονται μακριά, να ανακαλεί αναμνήσεις από τα πρόσωπα και τον τόπο που άφησε πίσω. Αυτή η συνεχής διαμεσολαβημένη σύνδεση προσφέρει ένα αίσθημα σταθερότητας, λειτουργώντας σαν μια **ψηφιακή ‘προέκταση’** του οικείου χώρου. Όπως επισημαίνει η **Sherry Turkle** (2011), η τεχνολογία δεν μας αποξενώνει πάντα, μπορεί να λειτουργήσει και ως προέκταση της επιθυμίας για ανθρώπινη επαφή, ειδικά σε περιόδους κρίσης. Κατά την περίοδο της πανδημίας, για παράδειγμα, όταν ο φυσικός χώρος περιορίστηκε δραστικά, η δυνατότητα του να **‘βρισκόμαστε μαζί’ εξ αποστάσεως**, γινόταν μέσω του διαδικτύου.

Αυτές οι σύντομες συνδέσεις για παράδειγμα για τους εκτοπισμένους είναι ενδείξεις φορητών χώρων οικειότητας, που ενεργοποιούνται ψηφιακά. Ο **Arjun Appadurai** (1996) αναφέρει, πώς οι ομάδες της διασποράς συγκροτούν μέσα από τέτοιες πρακτικές **διασπορικές δημόσιες σφαίρες** (diasporic public spheres), δηλαδή ψηφιακά περιβάλλοντα αλληλεπίδρασης και μνήμης, όπου η αίσθηση του ‘σπιτιού’ τους, του τόπου τους διατηρείται από απόσταση. Το διαδίκτυο γίνεται το **εργαλείο** μέσα από το οποίο **ο τόπος καταγωγής επανεμφανίζεται** με διαφορετικό τρόπο, ως ήχος, ως εικόνα, ως καθημερινή συνήθεια, ένα φαντασιακό καταφύγιο που ενεργοποιείται ακόμη και μέσα στο λεωφορείο, ανάμεσα σε άγνωστους επιβάτες.

3.4.2 Ψηφιακά περιβάλλοντα ως εσωτερικοί τόποι

Στο ίδιο πλαίσιο εντάσσεται η προσομοίωση μέσω τεχνολογιών εμβύθισης, όπως η **εικονική πραγματικότητα (VR)**. Η ενεργή συμμετοχή του σώματος και των αισθήσεων επιτρέπει στο άτομο να εισέλθει σε έναν ψηφιακά κατασκευασμένο κόσμο, όπου επανενεργοποιούνται βιώματα και εικόνες από το παρελθόν. Πρόκειται για μια **δυνατότητα επανασύνδεσης** με τραυματικά ή νοσταλγικά ίχνη, σε έναν ελεγχόμενο και εν μέρει φαντασιακό χώρο. Η τεχνολογία, λοιπόν, δεν υποκαθιστά το πραγματικό αλλά το ανασυγκροτεί. Σε αυτό το πλαίσιο, ο **Slavoj Žižek** (1998) υποστηρίζει ότι η εικονική πραγματικότητα δεν αναιρεί το πραγματικό, το αποκάλυπτει μέσα από μια μετατοπισμένη, δυνητική μορφή. Η αλήθεια μιας εμπειρίας, υποστηρίζει, δεν εδράζεται απαραίτητα στη φυσική της υπόσταση, αλλά στο **πώς εγγράφεται στο συνειδησιακό πεδίο**.

3.5 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΑ

Το καταφύγιο **αποκόπτεται** συνεπώς σταδιακά από την **υλική του υπόσταση**. Δεν αποτελεί πλέον μόνο ένα αρχιτεκτονικό ή φυσικό χώρο, αλλά μια **δυναμική και πολυδιάστατη έννοια**, βαθιά ενσωματωμένη στην ανθρώπινη εμπειρία. Από το αρχετυπικό στο φαντασιακό καταφύγιο, αποκαλύπτεται η συνεχής ανάγκη του ανθρώπου να οριοθετήσει έναν τόπο, πραγματικό ή συμβολικό, στον οποίο μπορεί να αναδιπλωθεί, να προστατευτεί ή και να επανεφεύρει τον εαυτό του. Αλλάζει ανάλογα με τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες, τις τεχνολογικές εξελίξεις και τις εμπειρίες εκτοπισμού. Είναι ένα σημείο επαφής ανάμεσα στο σώμα και τον χώρο, στο προσωπικό και το συλλογικό, στο υλικό και το άυλο. Στον πυρήνα του, αντανακλά την αγωνία του ανήκειν, την επιθυμία για ασφάλεια, και την προσπάθεια συγκρότησης ταυτότητας σε μια εποχή διαρκούς μετάβασης.

Do-Ho Suh's ghostly fabric sculptures explore the meaning of home

Στον 21ο αιώνα, το παγκόσμιο πλαίσιο καθορίζεται από μια αλληλουχία **διαρκών κρίσεων** οι οποίες μετατρέπονται σε **σταθερή συνθήκη της καθημερινότητας**. Μια συνθήκη, που ο Zygmunt Bauman αποκάλεσε 'ρευστή μοντέρνα εποχή', όπου τα άτομα ζουν σε διαρκή αστάθεια και κινητικότητα, χωρίς μακροχρόνιες βεβαιότητες, σταθερούς δεσμούς ή έναν τόπο μόνιμης κατοίκησης.

Σε αυτό το πλαίσιο, η παραδοσιακή έννοια του τόπου ως σταθερού σημείου αναφοράς, ως χώρου κατοίκησης, ταυτότητας και προστασίας, αμφισβητείται ριζικά. Ο παγκόσμιος πολίτης της ύστερης παγκοσμιοποίησης δεν κατοικεί μόνιμα, μετακινείται. Είτε εκούσια (τουρίστας, ψηφιακός νομάς, εργαζόμενος ή σπουδαστής), είτε ακούσια, (μετανάστης, πρόσφυγας), βιώνει την απώλεια του εδαφικού ανήκειν. Σε αυτή τη νέα γεωπολιτισμική συνθήκη, **η μετακίνηση γίνεται κανονικότητα και η σταθερότητα εξαίρεση**.

Η έννοια του **εκτοπισμού** αποκτά έτσι κεντρική σημασία. Όχι μόνο με την κυριολεκτική έννοια της προσφυγιάς, αλλά και με την ευρύτερη κοινωνική και ψυχολογική σημασία. Το άτομο αισθάνεται ότι **δεν ανήκει, δεν 'ριζώνει'**, ότι βρίσκεται συνεχώς σε μια μετάβαση. Οι πόλεμοι, η κλιματική αλλαγή, οι φυσικές καταστροφές, η εργασιακή επισφάλεια και η τεχνολογική επιτήρηση ωθούν εκατομμύρια ανθρώπους σε διαρκή κινητικότητα, όχι πάντα με επιλογή. Η συνθήκη αυτή **αποδομεί τη σταθερή κατοίκηση**, το 'σπίτι' ως φυσικό και συμβολικό καταφύγιο.

Το καταφύγιο, όπως αναλύθηκε, αποτελεί κάτι πολύ περισσότερο από απλό κέλυφος ή κτίριο. Είναι ο τόπος της ασφάλειας, της ξεκούρασης, της συναισθηματικής σταθερότητας. Στη φαντασιακή του διάσταση, φέρει τα χαρακτηριστικά του αρχετυπικού, είναι το πρώτο πλαίσιο που υποδέχεται το σώμα, παρέχει προστασία, διαμορφώνει ταυτότητα. Ωστόσο, στη σύγχρονη συνθήκη, αυτό **το σταθερό καταφύγιο παύει να υφίσταται**. Η κατοικία χάνει την αυτονόητη λειτουργία της. Οι πόλεις, πολλές φορές, δεν λειτουργούν ως χώροι υποδοχής αλλά ως πεδία αποκλεισμού και επιτήρησης. Ο αστικός χώρος οργανώνεται όλο και περισσότερο, μέσα από τη λογική της ανασφάλειας (gated communities, στρατιωτικοποιημένα σύνορα, τεχνολογίες επιτήρησης, χρωμαμένες κατοικίες), αποτρέποντας την έννοια της κατοίκησης με την πλήρη έννοια του ανήκειν.

Σε αυτή την αποσταθεροποιημένη συνθήκη, το άτομο αναζητά το καταφύγιο σε ένα διαφορετικό πλαίσιο. **Το εφήμερο, το κινητό, το μεταφερόμενο αποκτούν βαρύτητα**. Μικρά αντικείμενα, υλικά που θυμίζουν το σπίτι, αναμνήσεις, συναισθηματικές σχέσεις, φαντασιακές αναπαραστάσεις γίνονται οι νέες μορφές προστασίας. Η ασφάλεια δεν κατοικεί πια σε μια σταθερή δομή μακράς διάρκειας, αλλά εγγράφεται στο φαντασιακό, στο βιωματικό αποσπασματικό και εφήμερο μνημονικό φορτίο που φέρει το άτομο κατά την κινητικότητά του. Το σύγχρονο καταφύγιο δεν είναι πλέον το σπίτι, η πόλη ή η χώρα. Είναι οι στιγμές που δημιουργούν αίσθηση οικειότητας μέσα στη ρευστότητα, μια σχέση, μια ανάμνηση, μια εικόνα, ένα προσωπικό αντικείμενο. **Η ανάγκη για σταθερότητα δεν εξαφανίζεται, αλλά μεταλλάσσεται**. Ο σύγχρονος άνθρωπος εξακολουθεί να προσπαθεί να επανασυνθέσει τα χαρακτηριστικά του αρχετυπικού καταφυγίου (προστασία, σταθερότητα, οικειότητα) μέσα σε ένα περιβάλλον που το καθιστά αδύνατο.

Στην ολοκλήρωση της εργασίας, αναδεικνύεται ότι το καταφύγιο στον 21ο αιώνα **δεν ανήκει πλέον στον σταθερό, υλικό χώρο, αλλά μετατοπίζεται στο νοηματικό, το φαντασιακό και το βιωματικό**. Σε έναν κόσμο διαρκούς ρευστότητας, όπου η σταθερότητα του τόπου καταρρέει, το άτομο μεταφέρει το καταφύγιό του στο σώμα που μετακινείται, στις αναμνήσεις, στα πρόσωπα, στις στιγμές. Το καταφύγιο γίνεται έτσι ένα ψυχικό και συλλογικό κατασκεύασμα, ένα φαντασιακό πεδίο όπου εγγράφονται εμπειρίες, απώλειες, επιθυμίες και οικειότητες. Όμως, σε αυτό το νέο πλαίσιο, παραμένει οξύμωρη η ανάγκη του ανθρώπου να **αναζητά στο εφήμερο εκείνα ακριβώς τα χαρακτηριστικά που συγκροτούν το αρχέγονο καταφύγιο**: τη σταθερότητα, τη συνέχεια, την προστασία, την ασφάλεια. Όπως και σε άλλες ιστορικές στιγμές κρίσης, η στροφή προς τα πρωτογενή νοήματα, τα αρχετυπικά στοιχεία, αποκαλύπτει τη βαθιά επιθυμία του ανθρώπου για προστασία, για κάτι οικείο και διαχρονικό, εκεί όπου, ακόμη κι αν δεν υπάρχει πια 'τόπος', επιβιώνει στο ασυνείδητο. Επομένως, το σύγχρονο καταφύγιο είναι ίσως **λιγότερο χώρος και περισσότερο μνήμη, πρόθεση, επιθυμία**.

ΒΙΒΛΙΟ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΟ

- _Agamben, G. (2018). *Homo Sacer. Κυρίαρχη εξουσία και γυμνή ζωή*. (Π. Τσιάμouρας, Μετ.) Έρμια
- _Agier, M. (2008). *On the Margins of the World: The Refugee Experience Today*. Polity Press.
- _Attali, J. (1992). *Millennium: Winners and Losers in the Coming Order*. Three Rivers Press
- _Auge, M. (2023). *Non-Places : An Introduction to Supermodernity*. Verso Books
- _Bachelard G. (2014) *Poetics of Space*. Penguin Books
- _Bauman, Z. (1996). *Globalization: The Human Consequences*. Columbia University Press.
- _Bauman, Z. (2004). *Wasted Lives: Modernity and its Outcasts*. Polity Press.
- _Bauman, Z. (2007). *Ρευστοί καιροί: Ζωή σε μια εποχή αβεβαιότητας*. (Κ. Κατσουλάρης, Μετ.). Πολύτροπον.
- _Bauman, Z. (2008). *Ζωή για κατανάλωση*. (Γ. Καράμπελας, Μετ.). Πολύτροπον
- _Bauman, Z. (2011). *Ρευστή αγάπη: Για την ευθραυστότητα των ανθρώπινων δεσμών*. (Γ. Καράμπελας, Μετ.). Εστία
- _Borch, C., Kornberger, M. (2015), *Urban commons: Rethinking the city*. Routledge
- _Braidotti, P. (1994). *Nomadic subjects: Embodiment and Sexual-Difference in Contemporary-Feminist Theory*. Columbia University Press
- _Bratton, B. H. (2016). *The Stack: On Software and Sovereignty*. The MIT Press
- _Butler, J. (1999). *Gender Trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge
- _Castells, M. (2009). *The Rise of the Network Society*. Wiley-Blackwell
- _Cresswell, T. (2006). *On the Move: Mobility in the Modern Western World*. Routledge
- _Deleuze, G., Guattari, D. (2005). *A thousand plateaus: Capitalism and schizophrenia*. (B. Massumi, Μετ.). Minneapolis: University of Minnesota Press
- _Derrida, J. (1996). *Adieu: Επικήδειος για τον Emmanuel Lévinas*. (B. Μπιτσώρης, Μετ.) Άγρα
- _Fassin, D. (2011). *Humanitarian Reason: A Moral History of the Present*. University of California Press
- _Foucault, M. (2011). *Επιτήρηση και τιμωρία: Η γέννηση της φυλακής*. (Τ. Μπέτζελος, Μετ.) Πλέθρον
- _Foucault, M. (2012). *Ετεροτροπίες και άλλα κείμενα*. (Τ. Μπέτζελος, Μετ.) Πλέθρον
- _Graham, S., Marvin, S. (2001). *Splintering Urbanism: Networked Infrastructures, Technological Mobilities and the Urban Condition*, Routledge
- _Harvey, D. (2009). *Η κατάσταση της μετανεωτερικότητας: Διερεύνηση των αρχών της πολιτισμικής μεταβολής* (Α. Αστερίου, Μετ.). Μεταίχμιο
- _Harvey, D. (2019). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban Revolution*. Verso
- _Homi, B. (1994). *The location of culture*. Routledge
- _Ionesco, D., Mokhnacheva, D., Gemenne, F. (2017). *The Atlas of Environmental Migration*. Routledge

_Latour, B. (2018). *Down to Earth: Politics in the New Climatic Regime*. (C. Porter, Μετ.) Polity

_Le Corbusier. (2014). *Towards a New Architecture*, Martino Fine Books

_Lévy. B. (2001). *Δυνητική Πραγματικότητα - Η φιλοσοφία του πολιτισμού και του κυβερνοχώρου*. (Μ. Καραχάλιος, Μετ.). Κριτική

_Massey, D. (1994). *Space, Place, and Gender*. Polity

_Schmitt, C. (2006). *The Nomos of the Earth in the International Law of the Jus Publicum Europaeum*. (G. L. Ulmen, Μετ.) Telos Press Publishing

_Schmitt, C. (2011). *Writings on War*. (T. Nunan, Μετ.) Polity

_Urry, J. (1990). *The Tourist Gaze: Leisure and Travel in Contemporary Societies*. Sage Publication Ltd

_Urry, J. (2007). *Mobilities*. Polity

_Virilio, P. (1995). *The art of the motor*. (J. Rose, Μετ.). Minneapolis: University of Minnesota Press

_Wilson, B. (2022). *Metropolis - η ιστορία των πόλεων, της μεγαλύτερης ανακάλυψης του ανθρώπου*, (Β. Ζεύκη, Μετ.). Διόπτρα

_Zuboff, S. (2018). *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. Public Affairs

ΕΛΛΗΝΙΚΟ

_Αρτινός Α., (2014) *Η Ετεροτοπία της καλύβας*, Σμίλη

_Αρτίνο, Α. (2014). *Η ετεροτοπία της καλύβας*. Σμίλη

_Κωτσιόπουλος, Α. (2010). *Η αρχιτεκτονική σε περίοδο κρίσης*. Νεφέλη

_Λέφας, Π. (2008). *Αρχιτεκτονική και κατοίκηση: Από τον Heidegger στον Koolhaas*, Πλέθρον

_Λέφας, Π., Siebel, W. Binde, J. (2003). *Αύριο οι Πόλεις*. Πλέθρον

_Σταυρίδης, Σ. (2010). *Μετέωροι χώροι της ετερότητας*. Αλεξάνδρεια

_Σταυρίδης, Σ. (2010). *Τοπολογίες του Αστικού Χώρου*. Εστία

_Τερζάκης, Φ. (2009). *Κρίση και ιδεολογίες στην αυγή του 21ου αιώνα: Πολιτικά κείμενα IV*. Futura

_Χατζησάββα, Δ. (2023). *Σύγχρονες αρχιτεκτονικές θεωρήσεις: Σχέσεις φιλοσοφίας και αρχιτεκτονικής*. University Studio Press

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΕ ΒΙΒΛΙΟ

_King, L. A. (2018, October) 'Henri Lefebvre and the Right to the City'. Στο Meagher, S. M., Noll, S., Biehl, J. S. Routledge *Handbook of Philosophy of the City* (σσ. 76-86) 10.4324/9781315681597-7

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΟ

_Benjamin, W. (1999). *The Arcades Project*. (H. Eiland, K. McLaughlin, Μετ.) Harvard University Press <https://voidnetwork.gr/wp-content/uploads/2016/08/The-Arcades-Project-Walter-Benjamin.pdf>

_Colomina, B. (1996). *Privacy and Publicity: Modern Architecture As Mass Media*, The MIT Press. <https://mitpress.mit.edu/9780262531399/privacy-and-publicity/>

_McQuire, S. (2008). *The Media City: Media, Architecture and Urban Space*, Sage Publications. https://doi.org/10.1111/1468-2427.12072_4

_Mitchell, W. J. (1995). *City of Bits: Space, Place, and the Infobahn*. The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/1847.001.0001>

_Negroponte, N. (1970). *The Architecture Machine: Toward a More Human Environment*. The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/8269.001.0001>

_Sharr, A. (2006). *Heidegger's Hut*. The MIT Press <https://static1.squarespace.com/static/5e265eb50aee2d7e8a81ae69/t/621568d896cda973e405e850/1645570294806/Heideggers+Hut.pdf>

_Turkle, S. (1984) *The Second Self: Computers and the Human Spirit*. The MIT Press <https://direct.mit.edu/books/monograph/2327/The-Second-SelfComputers-and-the-Human-Spirit>

_Turkle, S. (2011) *Alone Together*. Basic Books https://www.mediastudies.asia/wp-content/uploads/2017/02/Sherry_Turkle_Alone_Together.pdf

_Waal, M. (2014). *The City as Interface: How New Media Are Changing the City*, NAi010 Publishers. <https://hdl.handle.net/11245/1.441983>

_Weizman, E. (2007). *Hollow Land: Israel's Architecture of Occupation*. Verso. <https://archive.org/details/hollowlandisrael00weiz>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΣΕ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΒΙΒΛΙΟ

Weinberg, G. L. (2013). 'The Global Dimensions of Conflict'. Στο Chickering, R., Förster, S., Greiner, B. (Επιμ.), *A World at Total War: Global Conflict and the Politics of Destruction, 1937–1945* (σσ. 19-32). Cambridge University Press <https://doi.org/10.1017/CBO9781139052382.002>

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

- _Ανθούλη, Π. (2017). Αλληγορίες του φαντασιακού: εναλλακτικές χωρικές αφηγήσεις [Ερευνητική εργασία, Πολυτεχνείο Κρήτης] <http://purl.tuc.gr/dl/dias/8B48A96E-3B4B-4BBF-A5C0-EDC45E5AF82C>
- _Κανάκη, Ε., Τζώρτσου, Α. (2019). Πόλεις σε πόλεμο_χαρτογραφώντας την αστικοποίηση του πολέμου στη σύγχρονη εποχή [Ερευνητική εργασία, Πολυτεχνείο Κρήτης] <http://purl.tuc.gr/dl/dias/AD235559-CF01-4ECC-A7E9-650D24E4D3C5>
- _Κατσανεβάκης, Ε. (2023). Αρχιτεκτονικά Αφηγήματα στην Ανθρωπόκαινο Εποχή: Η σύγχρονη οικολογική συνθήκη ως σχεδιαστική πρακτική [Ερευνητική εργασία, Πολυτεχνείο Κρήτης] <http://purl.tuc.gr/dl/dias/AF5CC0B2-A349-42F6-BC77-0A7254FDE8F7>
- _Κικίδη, Ε. (2021). Το καταφύγιο, θεωρία και σχεδιασμός στο έργο του Frederick Kiesle [Ερευνητική εργασία, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης] https://ikee.lib.auth.gr/record/333529/files/KIKIDI_ELENI.pdf
- _Κρεμμύδα, Ε. (2020). Ο μετασχηματισμός του αστικού χώρου σύμφωνα με τη συνθήκη του εκτοπισμού: συμβολή μεταποικιακής κριτικής [Μεταπτυχιακή εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο] <http://dx.doi.org/10.26240/heal.ntua.20183>
- _Κρυσταλογιάννη, Ε. (2024). Εργαλεία διαχείρισης της σχεσιακής χωρικής σκέψης και οικολογίας [Ερευνητική εργασία, Πολυτεχνείο Κρήτης] <http://purl.tuc.gr/dl/dias/7E-25DADB-9169-4BC9-AB1D-836D0C451545>
- _Ραφτοπούλου, Ε., Τσιρώνη, Φ. (2018). Περιθωριοποιήσεις στην σύγχρονη πόλη: το δυναμικό φαινόμενο του αστέγους [Ερευνητική εργασία, Πολυτεχνείο Κρήτης] <http://purl.tuc.gr/dl/dias/AC94470E-B5F1-4C65-BB27-0227F7BD6D89>
- _Τζάκη, Μ. (2018). Αστική Τραυματική Εμπειρία: Σόλωνος, Οδός σε Κρίση [Μεταπτυχιακή εργασία, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο] <http://dx.doi.org/10.26240/heal.ntua.18147>

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

- _Ιωάννου, Ι. (2016). Εξάρχεια 1974 – 2004: σχεδιάσματα μιας Ντελεζιανής γεωγραφίας [Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο] <http://hdl.handle.net/10442/hedi/37432>
- _Τζιρτζιλάκη, Ε. (2008). Αστικός νομαδισμός-εκ-τοπισμός και κατοίκηση: Κινητικότητα και σύγχρονα ζητήματα κατοίκησης [Διδακτορική Διατριβή, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο] <http://hdl.handle.net/10442/hedi/16941>
- _Τοπάλογλου, Λ. (2007). Σύνορα και ολοκλήρωση: χώρος - οικονομία - πολιτικές, [Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας] <https://thesis.ekt.gr/thesis-BookReader/id/15270#page/1/mode/2up>
- _Χριστοδούλου, Χ. (2008). Αστικοποίηση και χώροι κοινωνικού αποκλεισμού: εγκαταστάσεις κατοίκησης στην περιφέρεια της Θεσσαλονίκης, 1980-2000 [Διδακτορική Διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης] <https://www.didaktorika.gr/eadd/handle/10442/23577>

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΟ ΑΡΘΡΟ

- _Adami, E., Zidjaly, N., Canale, G., Djonov, E., Ghiasian, M., Gualberto, C., Karatza, S., Lim, F. V., Pedrazzini, A., Pirini, J., Wildfeuer, J., Zhang, Y. (2020, 7 Αυγούστου). 'PanMeMic Manifesto: Making meaning in the Covid-19 pandemic and the future of social interaction'. Urban Language & Literacies, 273 <https://panmemic.hypotheses.org/762>
- _Bauman, Z. (1995). 'Making and Unmaking of Strangers'. Thesis Eleven, 43 (1), 1-16 <https://doi.org/10.1177/072551369504300102>
- _Benedikt, M. (2012). 'On Bachelard's The Poetics of Space Now, in Introduction to "Nests," "Shells," and "Intimate Immensity"'. Center: Space + Psyche, 17 https://www.mbenedikt.com/on_the_poetics_of_space-6.pdf
- _Chakrabarty, D. (2009). 'The Climate of History: Four Theses'. Critical Inquiry, 35(2), 197–222. <https://doi.org/10.1086/596640>
- _Friedrich, K. (1996). 'The city is a medium'. New Literary History, 27(4), 717-729. <https://www.jstor.org/stable/20057387>
- _Gemenne, F. (2011). 'Climate-induced population displacements in a 4°C+ world'. Philosophical Transactions: Mathematical, Physical and Engineering Sciences, 369(1934), 182–195. <http://www.jstor.org/stable/25759993>
- _Ghafouri, B. (2023, 14 Νοεμβρίου). 'Fairness in Climate Change Mitigation: The Case of Carbon Taxation'. American Journal of Climate Change, 12(4). <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3603199>
- _Keobountham, S. (2020, 10 Σεπτεμβρίου) 'The Production of Urban Space in Vientiane: From Colonial to Neoliberal Times' (1893-2020). Open Access Library Journal, 7(9). <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2819757>
- _Mbembé, J., & Meintjes, L. (2003). 'Necropolitics'. Public Culture, 15(1), 11-40. <https://muse.jhu.edu/article/39984>
- _Nascimento, J., (2022, 28 Φεβρουαρίου) 'Bodies in Motion: Rethinking Spaces and Borders Sociologically'. Open Journal of Social Sciences, 10(2) <https://scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=3184059>
- _Noyes, J. (2004, 4 Ιουνίου). 'Nomadism, nomadology, postcolonialism: By way of introduction'. Interventions, 6(2), 159–168. <https://doi.org/10.1080/1369801042000238300>
- _Preciado, P. B., (2020, 28 Μαρτίου) 'Μαθαίνοντας από τον ιό'. (Ν. Τριτάκη, Μετ.) El País <https://sfiggandotherchimeras.wordpress.com/2020/04/21/μαθαίνοντας-από-τον-ιό-του-paul-b-precियो/>
- _Rasekhi, A. (2016, 17 Φεβρουαρίου). 'The Study of Factors Affecting the Creation of Cognition Based on Power-Knowledge Point of View'. Open Journal of Philosophy, 6(1). <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=1674637>
- _Sassen, S. (2005) 'The Global City: Introducing a Concept'. The Brown Journal of World Affairs, 11, 27-43 <https://bjwa.brown.edu/11-2/the-global-city-introducing-a-concept/>
- _Siegfried, K. (2023, 6 Δεκεμβρίου). 'Κλιματική αλλαγή και εκτοπισμός: μύθοι και αλήθειες'. Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες. <https://www.unhcr.org/gr/node/1061>

_Steffen, W., Crutzen P. J., McNeill, J. (2008) 'The Anthropocene: Are Humans Now Overwhelming the Great Forces of Nature'. *AMBIO: A Journal of the Human Environment*, 36 (8), 614-621 [https://doi.org/10.1579/0044-7447\(2007\)36\[614:TAAHNO\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1579/0044-7447(2007)36[614:TAAHNO]2.0.CO;2)

_Βλαχόπουλος, Κ. 'Ηρθε η ώρα να μιλήσουμε για τους κλιματικούς πρόσφυγες'. Ελληνικό Συμβούλιο για τους Πρόσφυγες. <https://gcr.gr/en/news/item/2262-irthe-i-ora-na-milisoume-gia-tous-klimatikoys-prosfyges/>

_Εφραϊμίδου, Ν. (2019, 20 Ιουνίου). Ν. 'Ταυτοποιητικοί μηχανισμοί μέσω εφήμερων αστικών εγκαταστάσεων'. Τεχνικό Επιμελητήριο Ελλάδας-Τμήμα Κεντρικής Μακεδονίας. <https://www.teetkm.gr/ταυτοποιητικοί-μηχανισμοί-μέσω-εφήμ/>

_Κοφινά Σ. (2017). 'Το Δικαίωμα στην Πόλη: η Χωρική Προσέγγιση Ζητημάτων Κοινωνικής Πολιτικής μέσα από το Παράδειγμα του Δήμου Αγίας Βαρβάρας'. *Κοινωνική Πολιτική*, 5, 80–100. <https://doi.org/10.12681/sp.10602>

_Λέκκα, Β., Λάγιος, Θ., (2020, 4 Ιουλίου) 'Περί «υγιούς» φιλοσοφικής κριτικής εν καιρώ επιδημίας...' *Marginalia* <https://marginalia.gr/arthro/menoy-me-spiti-i-viopolitiki-oiko-nomia-tis-ygeias/>

_Ντάλης, Σ. (2022, 23 Μαρτίου). 'Μαθήματα από τις μεγάλες κρίσεις του 21ου αιώνα'. Το Βήμα. <https://www.tovima.gr/2022/03/23/opinions/mathimata-apo-tis-meg-ales-kriseis-tou-21ou-aiona/>

_Ονισένκο, Κ. (2012, 12 Ιανουαρίου). 'Καταφύγιο περιθωριακών τα αστικά κουφάρια'. Η Καθημερινή. <https://www.kathimerini.gr/society/447603/katafygio-perithori-akon-ta-astika-koyfaria/>

_Παπαταξιάρχης, Ε., (2020, 12 Ιουνίου) 'Ταραχή συνόρου: Τα χωρικά διλήμματα του προσφυγικού την εποχή της πανδημίας'. *Γεωγραφίες*, 35, 9-15 <https://ejournals.e-publishing.ekt.gr/index.php/geographies/issue/view/1837>

_Παπαταξιάρχης, Ε., (2020, Νοέμβριος) 'Το 'νοικοκυριό', πολιτισμικό αντίδοτο στην πανδημία: Υποθέσεις εργασίας για τον οικιακό χώρο στην υγειονομική κρίση'. *Σύγχρονα Θέματα*, 149, 63-74 <https://www.synchronathemata.gr/teychos-149/>

_Σιακαντάρης, Γ. (2020, 12 Ιανουαρίου). 'Ζίγκουντ Μπάουμαν: ένας αναρχικός ανθρωπιστής'. *Book Press*. <https://bookpress.gr/kritikes/idees/7178-2017-01-13-06-20-13>

_Χατζηστεργίου, Γ. Μ. (2020). 'Τα αστικά τοπία του πολέμου'. Ο αναγνώστης. <https://www.oanagnostis.gr/ta-topia-toy-polemoy-toy-giorgoy-m-chatzistergiou/>

_Ψαθά, Ε. (2019, 1 Δεκεμβρίου). Σεραφείμ Πολύζος, (2015) 'Αστική Ανάπτυξη. Αειχώρος', 29, 192-196. <https://doi.org/10.26253/heal.uth.ojs.aei.2019.458>

BIBΛΙΟΚΡΙΤΙΚΗ

_Lemmens, P. (2017). *Spheres* [Κριτική του βιβλίου *Foams: Spheres Volume III: Plural Spherology*, του P. Sloterdijk] 'Inference: International Review of Science', 3(1). <https://inference-review.com/article/spheres>

ΑΝΩΝΥΜΟ ΑΡΘΡΟ

_ 'Lehman Brothers, η «μητέρα όλων των κρίσεων»'. (2023, 15 Σεπτεμβρίου). Η Ναυτεμπορική

_ 'Καλλιτέχνες εξερευνούν την έννοια του καταφυγίου σε έκθεση στο Μουσείο Σύγχρονης Τέχνης της Βιρτζίνια'. (2022, 6 Δεκεμβρίου). Lifo. <https://www.lifo.gr/now/entertainment/kallitehnes-exereynoyn-tin-ennoia-toy-katafygiou-se-ekthesi-sto-moy-seio-syghronis>

_Gemenne, F. (2011). 'Climate-induced population displacements in a 4 °C+ world. *Philosophical Transactions of the Royal Society A: Mathematical, Physical and Engineering Sciences*', 369(1934), 182–195. <https://www.jstor.org/stable/25759993?seq=1>

ΔΙΔΙΚΤΥΟ

_Chappel, B. D. Ephemeral Architecture: Towards a definition. <https://www.scribd.com/document/193497347/Ephemeral-Architecture>

_Encyclopaedia Britannica. September 11 attacks. Ανακτήθηκε 10 Απριλίου 2025 από <https://www.britannica.com/event/September-11-attacks>

_Global Education Monitoring Report Team (2019). Μετανάστευση, εκτοπισμός και εκπαίδευση 2019. <http://bit.ly/2019gemreport>

_ <https://covid19.gov.gr/category/proliptika-metra-gia-tin-pandimia/page/15/>

_ <https://www.archdaily.com/1012111/ad-classics-mobius-house-unstudio>

_ <https://www.stiftung-berliner-mauer.de/en/topics/berlin-wall>

_ <https://www.vtria.gr/el/wp-content/uploads/sites/2/2017/11/dialeksi-katoikia-triantafyllou-vasilis.pdf>

_World Health Organization. Coronavirus disease (COVID-19) pandemic. Ανακτήθηκε 26 Μαρτίου 2025 από <https://www.who.int/europe/emergencies/situations/covid-19>

Δεμερτζής, Ν. (2008). Ο Zygmunt Bauman και η Νεωτερικότητα. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο [https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/181-%CE%A1%CE%91%CE%A4%CE%9A387/Demertzis%20Zygmunt%20Bauman%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%B7%20N%CE%B5%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1.pdf](https://student.cc.uoc.gr/uploadFiles/181-%CE%A1%CE%91%CE%A4%CE%9A387/Demertzis_%20Zygmunt%20Bauman%20%CE%BA%CE%B1%CE%B9%20%CE%B7%20N%CE%B5%CF%89%CF%84%CE%B5%CF%81%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1.pdf)

_Ένωση Πράσινων Ελευθεριακών. Giorgio Agamben: Πέραν των Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων, Ανακτήθηκε 15 Απριλίου από <https://prasinoieleutheriakoi.wordpress.com/2021/04/11/giorgio-agamben-πέραν-των-ανθρωπίνων-δικαιωμάτων/>

_Ευρωπαϊκή Ένωση. Περιβάλλον και κλιματική αλλαγή. <https://eur-lex.europa.eu/summary/chapter/20.html?expand=2001&locale=el>

_Μπάκας, Μ. (2019, 30 Απριλίου). Περιβαλλοντική κρίση, το μεγαλύτερο πρόβλημα της εποχής μας. Πρώτο Θέμα <https://www.protothema.gr/blogs/mihalis-bakas/article/886374/perivallodiki-krisi-to-megalutero-provlima-tis-epohis-mas/>

_Σταυρακάκης, Γ. (2020) Ιδεολογικές όψεις της υγειονομικής κρίσης (COVID19), Ανακτήθηκε 29 Μαρτίου από <https://poulantzas.gr/yliko/giannis-stavarakakis-ideologikes-opsis-tis-ygionomikis-krisis-covid19/>

_Υπατη Αρμοστεία του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες [UNHCR] (2018). Οι αναγκαστικά εκτοπισμένοι ξεπέρασαν τα 68 εκατομμύρια το 2017, κρίσιμη μια νέα παγκόσμια συμφωνία για το προσφυγικό. <https://www.unhcr.org/gr/node/579>

ΟΠΤΙΚΟΑΚΟΥΣΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

_Salvi, A. (2015). Frederick Kiesler - Life is short, Art is long, Architecture endless [Βίντεο]. Vimeo <https://vimeo.com/122899505>

_Γιαννούδης Σ. (2021, 21 Νοε). Η ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΣΕ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΚΡΙΣΗΣ [Βίντεο]. Youtube <https://www.youtube.com/watch?v=I7PUN05WSQw>

_Μαρινάκης, Κ. (2021, 1 Μαΐου). Παγκοσμιοποίηση: Ευχή ή Κατάρρα | ΕΞΠΡΕΣ #5 [Βίντεο]. Youtube <https://www.youtube.com/watch?v=c8tNcLlvrCs>

_Χατζησάββα Δ. (2021, 11 Δεκ). Ο ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΧΩΡΟΣ ΣΤΗ ΣΥΝΘΗΚΗ ΤΗΣ ΠΑΝΔΗΜΙΑΣ [Βίντεο]. Youtube <https://www.youtube.com/watch?v=nxw8XpubN0k>

06 ΕΙΚΟΝΕΣ

People dancing on top of the Berlin wall, 1989

European Commission

https://www.mint2save.com/wp-content/uploads/2020/04/5b-9bcf4c9e77f.image_.jpg

wp-content/uploads/2020/04/5b-9bcf4c9e77f.image_.jpg

'annihilate space through time'

Harvey 1989 p.241

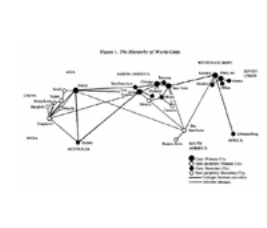

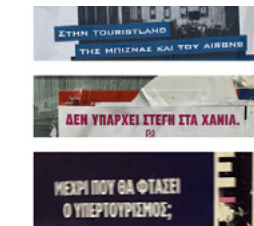
Diagram from John Friedman, 'The World City Hypothesis'

<https://www.placeness.com/trends-2/>

Paraisópolis favela, São Paulo

<https://i.pinimg.com/736x/91/70/af/9170af533a1b6bf3328934d-9f76027d5.jpg>

Αφίσες στην Παλιά Πόλη των Χανίων

Προσωπικό Αρχείο

Αθήνα 19ος αι. Αθήνα 2025

<https://www.ath-enssocialatlas.com> Google Earth

Akcakale Refugee Camp SANLIURFA, TURKEY

https://images.adsttc.com/media/images/5ece/1118/b357/6516/5600/0169/slide-show/shutterstock_643725085.jpg?1590563063

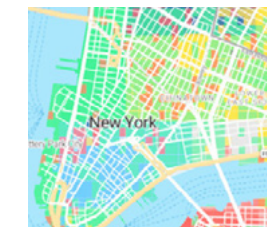
Kids playing on slide Suburb of Newcastle, UK

Martine Frank

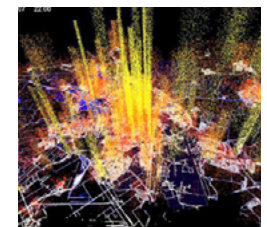
Λογισμικό αναγνώρισης προσώπου της εταιρίας Megvii στη Κίνα

Gilles Sabrié/The New York Times

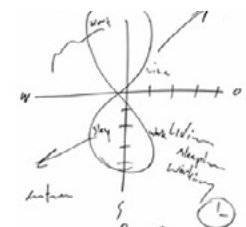
Χάρτης κοινωνικού προφίλ της Νέας Υόρκης

<https://hoodmaps.com/new-york-city-neighborhood-map>

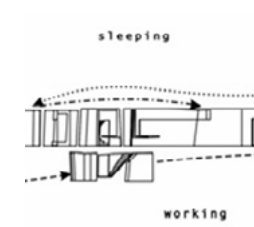
Amsterdam SMS, Aaron Koblin

<https://zkm.de/en/aaron-koblin>

Διάγραμμα Möbius House / UNStudio

<https://www.archdaily.com/1012111/ad-classics-mobius-house-unstudio/659fdff099363f7f1a1d85f2-ad-classics-mobius-house-unstudio-image>

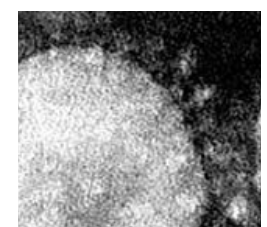
Τομή Möbius House / UNStudio

<https://www.archdaily.com/1012111/ad-classics-mobius-house-unstudio/659fdff099363f7f1a1d85f2-ad-classics-mobius-house-unstudio-image>

'Red Cross nurse in a flu mask' Oct. 16, 191

<https://www.tampabay.com/news/health/2020/08/03/anti-mask-sentiment-goes-back-100-years-to-spanish-flu-pandemic/>

Coronaviruses

https://el.m.wikipedia.org/wiki/%CE%91%CF%81%CF%87%CE%B5%CE%AF%CE%BF:Coronaviruses_004_lores.jpg

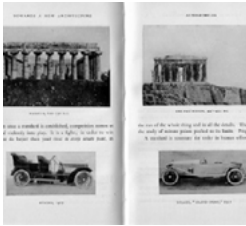
The Hidingplace, 1998

<https://www.bjarre.org/works/hidingplace.html>

Row House by Tadao Ando (Azuma House)

<https://archeyes.com/row-house-by-tadao-ando-azuma-house-light-space-concrete/>

'Le Corbusier compares ancient ruins with sleek modern machines'

<https://99percentinvisible.org/article/machines-living-le-cobusiers-pivotal-five-points-architecture/>

Περιοδικό 'Σχεδία', τεύχος 129 Ιανουάριος 2025

https://www.instagram.com/p/DD7DSKeNWid/?utm_source=ig_web_copy_link

https://m.media-amazon.com/images/I/71zc6bloKCL_SL1500_.jpg

Ελεάννα Χωρίτη - Lionel Parquet
Αστική σηματοδότηση

3η biennale αρχιτεκτόνων | Τόποι
νομαδικής κατοίκησης

Fazenda Boa Vista, gated community
São Paulo near Sorocaba

<https://fazendaboavista.jhsf.com.br/>

Burj el Barajneh refugee camp
Βηρυτός, Λίβανος

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/7/72/Burj_el_Barajneh_refugee_camp.jpg

Χιονόμπαλες σουβενίρ της Βάσως

Προσωπικό Αρχείο

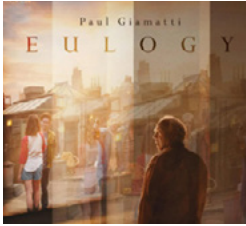
Αυτοσχέδια κατοικία από σεντόνια
σε πάρκο των Χανίων

Προσωπικό Αρχείο

Η Κική στο κινητό μέσα στο μετρό

Προσωπικό αρχείο

'Eulogy' (Black Mirror)
Ένα επεισόδιο όπου η τεχνολογία
αναλαμβάνει να διατηρήσει και
να επεξεργαστεί τη μνήμη μετά το
θάνατο

<https://encrypted-tbn3.gstatic.com/images?q=tbn:ANd9GcR1f2arCok4K7FruPXxyAf-b7adOWgaLdMYpzSpvd-fEDUxAcf0-KaQH8-nTMmMgs7wjKe8cSUiABjhETM-j6GrVWSVcVMqyUxmOV4QdPJeRA>

Ευχαριστώ

_τη Δημητρα Χατζησάββα για
τη καθοδήγησή της
_τη Μαριάνθη και τον Κωστή
που με έκαναν να αγαπήσω
την αρχιτεκτονική
_την οικογένεια και τους
φίλους μου που ήταν μέρος
αυτού του ταξιδιού

